

**АТ-ТАЙСИР ФИ
УСУЛИТ ТАФСИР**

(Тафсир усулини енгиллаштириш)

АТ-ТАЙСИР ФИ УСУЛИТ ТАФСИР

(Тафсир усулини енгиллаштириш)

(Бақара сураси)

Иккинчи қисм

Ато ибн Холил Абу Рушта

Биринчи пора, иккинчи қисм, тўртинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۱﴾ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۗ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۗ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿۲﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿۳﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَّارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ ۖ مَنْ ءَامَنَ مِنهُم بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿۴﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۵﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُّسْلِمَةٌ لَّكَ وَارِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۶﴾ رَبَّنَا وَأَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ ءَايَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۗ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۷﴾ وَمَنْ يَّرْغَبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ ۖ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿۸﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۹﴾ وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَبْنَئِي ۖ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ ۖ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۱۰﴾ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ ءَابَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ۖ إِلَهُنَّآ وَحِدًا ۖ وَخُنَّ لَهُم مِّن مِّن مُّسْلِمُونَ ﴿۱۱﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۲﴾ وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصْرَىٰ يَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلَّ مِلَّةَ

إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٥﴾ قُولُوا ءَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ
 إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ
 النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٢٦﴾ فَإِنِ ءَامَنُوا
 بِمِثْلِ مَا ءَامَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ أَهْتَدُوا ۖ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۗ
 وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ۖ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٢٨﴾
 قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَلُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ
 مُخْلِصُونَ ﴿١٢٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ
 كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ
 مِنَ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ ۖ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٣٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
 مَا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣١﴾

- „124. Эсланг: Иброҳимни Парвардигори бир неча сўзлар билан имтиҳон қилганида уларни бенуқсон ҳолда адо этди. Шунда (Аллоҳ Таоло): «Албатта Мен сени одамларга имом қилгувчидирман», деди. «Зурриётимни ҳам-а?» — деб сўради у. (Аллоҳ Таоло) айтди: «Менинг бу аҳдим (сенинг зурриётинг орасидаги) зolim кимсаларга етмайди». 125. Эсланг: «Байтуллоҳни одамлар учун зиёратгоҳ ва тинч жой қилдик ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинг, (дедик) ва Иброҳим билан Исмоилга: «Менинг байтимни тавоф қилгувчилар, ўша ерда ибодат қилиб турувчилар, руку — суҷуд эгалари учун пок тутинг», деб буюрдик. 126. Эсланг: Иброҳим: «Эй Парвардигор, бу шаҳарни тинч шаҳар қилгин ва унинг аҳлларидан Аллоҳга ва охират кунига ишонувчиларини турли мевалар билан ризқлантиргин», деганида, Аллоҳ Таоло: «Кофирларни ҳам бир оз фойдалантириб, сўнгра дўзах азобига дучор қиламанки, бу энг ёмон оқибатдир», деди. 127. Эсланг: Иброҳим Исмоил билан биргаликда Байтуллоҳнинг пойдеворини кўтариб (дедилар): «Парвардигоро, биздан (ушбу қилган амалимизни) ўзинг қабул айла. Шубҳасиз, сен эшитгувчи,

билгувчисан! 128. Парвардигоро, бизни Ўзинга бўйсунувчилардан қилгин ва зурриётимиздан ҳам Ўзинга итоат қиладиган кишилар чиқаргин. Ва бизга (қиладиган) ибодатларимизни ўргатгин ва тавба-тазарруларимизни қабул эт! Шубҳасиз, сен тавбаларни қабул қилгувчи, раҳмисан. 129. Парвардигоро, уларнинг орасига ўзларидан бўлган, уларга оятларингни тиловат қилиб берадиган, Китоб ва Ҳикматни (Қуръон ва Ҳадисни) ўргатадиган ва уларни поклайдиган бир пайғамбарни юбор! Шубҳасиз, сен қудрат ва ҳикмат соҳибисан». 130. Иброҳимнинг динидан фақат энгилтакларгина юз ўгирадилар. Ҳақиқатан дунёда уни танлаб олдик ва у Охиратда шубҳасиз солиҳ (яқинларимиздан)дир. 131. Эсланг: Парвардигори унга: «Бўйсун!» — деганида: «Бутун оламлар эгасига бўйсундим», деди. 132. Иброҳим, у билан бирга Яъқуб ҳам болаларига шу динни васият қилиб дедилар: «Ўғилларим, албатта Аллоҳ сизлар учун шу динни танлади. Бас, мусулмон бўлган ҳолингиздагина дунёдан ўтинг!» 133. (Эй яҳудийлар) ёки Яъқубга ўлим келгач, у ўғилларига: «Мендан кейин нимага ибодат қиласизлар?» — деганида: «Сенинг тангринг ва оталаринг Иброҳим, Исмоил ва Исҳоқларнинг тангриси бўлмиш ягона Аллоҳга ибодат қиламиз ва бизлар фақат Унинг ўзигагина бўйсунувчилармиз», деб жавоб қилганларига гувоҳ бўлганмисизлар? 134. Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амаларингиз ўзларингиз учундир. Ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз. 135. Яҳудий ёки насроний бўлинг, ҳидоят топасиз, дедилар. (Яъни, яҳудийлар яҳудий бўлинг, деди, насронийлар насроний бўлинг, деди). (Айтинг: Эй Муҳаммад), балки биз ҳақ йўлдан тойилмаган, муширлардан бўлмаган Иброҳим динига эргашамиз. 136. Айтингиз (эй мўминлар), Аллоҳга ва бизга нозил қилинган Китобга ва Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқубга ва ўша уруғ-авлодга нозил қилинган нарсаларга, Мусо ва Исога берилган нарсаларга ва барча пайғамбарларга Парвардигор тарафидан берилган нарсаларга ишондик. Биз улардан бирортасини ажратиб қўймаймиз ва биз у Зотга (Аллоҳ Таолога) бўйсунувчилармиз. 137. Энди агар улар (яъни, аҳли китоблар) сизлар имон келтирган нарсаларга имон келтирсалар, ҳақ йўлни топибдилар. Агар юз ўгирсалар, у ҳолда, шубҳасиз, сизларга нисбатан гина ва адоватлари бордир. Уларнинг ёмонлигидан сизга (эй Муҳаммад), Аллоҳнинг Ўзи етарлидир. У эшитгувчи, билгувчидир. 138. Аллоҳнинг ранги-ла (рангинмиз). Аллоҳдан ҳам гўзалроқ ранг берувчи борми? Бизлар унгагина ибодат қилгувчилармиз. 139.

Айтинг (эй Муҳаммад), бизнинг ҳам, сизнинг ҳам Парвардигорингиз бўлган Аллоҳ хусусида биз билан жанжаллашасизми? Ҳолбуки, бизнинг қилган амалимиз ўзимиз учун, сизнинг қилган амалингиз ўзингиз учун-ку? Биз фақат унгагина ихлос қўювчилармиз. 140. Ёки Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва ўша уруғ-авлод яҳудий ё насроний бўлган, дейсизми? Айтинг (эй Муҳаммад), Уларнинг динларини сизлар яхшироқ биласизми ёки Аллоҳми? Ўзи биладиган гувоҳликни Аллоҳдан яширган кимсадан ҳам золироқ одам борми? Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмас. 141. Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалингиз ўзингиз учундир ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз“. [2:124:141]

Тафсир:

﴿وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۗ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۗ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۗ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

– „124. Эсланг: Иброҳимни Парвардигори бир неча сўзлар билан имтиҳон қилганида уларни бенуқсон ҳолда адо этди. Шунда (Аллоҳ Таоло): «Албатта Мен сени одамларга имом қилгувчидирман», деди. «Зурриётимни ҳам-а?» — деб сўради у. (Аллоҳ Таоло) айтди: «Менинг бу аҳдим (сенинг зурриётинг орасидаги) золим кимсаларга етмайди“.

 [2:124]

1 – Аллоҳ Таоло бизга Ўзининг Иброҳим عليه السلامни у кишига ваҳий қилган калималар билан синагани хусусида хабар беряпти. Аллоҳ у кишини синаш учун бир неча ишларга буюрди ва бир неча ишлардан қайтарди. Иброҳим عليه السلام Аллоҳнинг буйруқ ва тақиқларини бекаму кўст бажарди ва бунга Аллоҳнинг Ўзи Гувоҳ бўлди.

﴿وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾

– „Ва унга (аҳдига) вафодор зот бўлган Иброҳимнинг...“.

 [53:37]

2 – Шундан сўнг Аллоҳ Таоло Иброҳим عليه السلام ўз вазифасини мукамал бажаргани учун мукофот тарзида у кишини одамларга имом-пешво қилди.

Имом сўзи етакчилик қилиш маъносини англатади. Шунинг учун бинонинг арқони учун ҳам, йўл учун ҳам шу сўз қўлланади. Яхшилигу ёмонликда пешво бўлган кишига нисбатан ҳам шу сўз ишлатилган.

﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾

(Албатта Мен сени одамларга имом қилгувчидирман). Бу яхшиликда пешво бўлишга мисол.

﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ﴾

– „Ва уларни, (динсиз кимсаларни) дўзахга чорлаб турадиган пешволар қилиб қўйдик. Қиёмат кунда ҳам уларга ёрдам берилмас“.

[28:41]

Буниси ёмонликда пешво бўлишга мисол.

3 – Аллоҳ Иброҳим عليه السلامни синаган пайтида у киши пайғамбар бўлган. Бунга қарина

﴿بِكَلِمَةٍ فَاتَمَّهُنَّ﴾

деган иборадир. Яъни, шу синов пайтида у кишига ваҳий келиб турган. Демак, у киши عليه السلام синов келган пайтида пайғамбар бўлганлар.

4 – Модомики, юқорида айтиб ўтганимиздек, (اماما) сўзи яхшилик борасида етакчилик қилиш маъносини ҳам англатар экан, демак, бу гапдан Аллоҳ Таоло Иброҳим عليه السلامни синаганидан кейин у кишини фақат пайғамбаргина қилиб қўймай, у кишига пайғамбарлик билан бирга имомликни-пешволикни ҳам берди. Яъни, у киши ҳам дунёвий ва ҳам диний ишларда ўз қавмига пешволик қилди.

5 – Аллоҳ Иброҳим عليه السلامга синовдан кейин рисолатни бергач, у киши ўзининг зурриёти хусусида, яъни, у кишига берилган нарса зурриётига ҳам берилиши хусусида сўради.

﴿وَمِن ذُرِّيَّتِي﴾

(Зурриётимни ҳам-а?). Аллоҳ у кишига ўзининг аҳди яъни, рисолатнинг берилиши золимларга тегишли бўлмаслигини билдирди. Бу ерда Иброҳим عليه السلام зурриёти орасидан золимлар ҳам чиқишига ишора бор.

﴿وَبَرَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ﴾

– „Ва (Иброҳимга) ҳам, Исҳоққа ҳам (дину дунёларида) баракот бердик. Уларнинг зурриётидан чиройли амал қилгувчи ҳам, ўз жонига очиқ жабр қилгувчи ҳам бўлур“.

[37:113]

Зулм нарсани ўз ўрнига қўймасликдир. Нарсани ўз ўрнига қўймаган киши золимдир.

﴿وَإِذْ قَالَ لِقَمْنُنْ لَا بُدَّ مِنْهُ وَهُوَ يُعْطِيهِ وَيُنَبِّئُ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ

عَظِيمٌ﴾

– „Эсланг, Лукмон ўзгига панд-насиҳат қилар экан, деган эди: «Эй ўзилчам, Аллоҳга ширк келтирмагин! Чунки ширк келтириш катта зулmdir»“.

[31:13]

Бу ақидадаги зулм.

﴿وَلَا تُسْكُوهُنَّ ضَرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

– „Уларга зулм қилиш билан зарар етказиш учун ушлаб турмангиз. Ким шундай қилса ўзига зулм қилибди“.

[2:231]

Бу шаръий ҳукмдаги зулм. Яъни, зулм ақидада ҳам, шаръий ҳукмларда ҳам бўлиши мумкин. Аллоҳнинг рисолат ҳақидаги аҳдидан Иброҳим عليه السلام зурриёти орасидаги золимлар мустаснодирлар.

﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

(Менинг бу аҳдим (сенинг зурриётинг орасидаги) золим кимсаларга етмайди).

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى

إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾

– „125. Эсланг: «Байтуллоҳни одамлар учун зиёратгоҳ ва тинч жой қилдик ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинг, (дедик) ва Иброҳим билан Исмоилга: «Менинг байтимни тавоф қилгувчилар, ўша ерда ибодат қилиб турувчилар, руку — суҷуд эгалари учун пок тутинг», деб буюрдик“.

[2:125]

1 – Аллоҳ Таоло Байтул Ҳаромни икки сифат билан тавсифляпти. Улардан бири (مَثَابَةً) **зиёратгоҳ**) яъни, ҳар йили одамлар ҳеч қандай мақсадлари бўлмаса ҳам келадиган жой. Бир келган одам уни тавоф қилиб бўлмай туриб, яна бир келишни орзу қилиб қолади.

﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا
الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ﴾

– „**Парвардигоро, албатта мен зурриётимдан** (бир бўлагини — ўғлим Исмоил ва унинг онаси Ҳожарни) **Сенинг Ҳурматли Байтинг хузуридаги экин ўсмайдиган бир водийга жойлаштирдим. Парвардигоро, (улар) намозни тўқис адо қилсинлар деб** (шундай қилдим). **Бас, Сен Ўзинг одамларнинг дилларини уларга мойил қилиб қўйгил** “. [14:37]

Иккинчиси (أَمَنَ، يُأْمَنُ) **тинч жой** (وَأَمْنَا) бу феълининг масдари. Масдар муболага учун исми фоилнинг ўрнига келган. У Аллоҳ Таолонинг мана бу оятига ўхшайди:

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَتُتَحَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ﴾

– „**Улар ўзларининг атрофларидан одамлар талон-торожега дучор бўлаётгани ҳолда Биз Ҳарамни (яъни Маккани) тинч-осойишта қилиб қўйганимизни кўрмадиларми?!** “. [29:67]

Жоҳилият даврида одамлар унга қочиб киришиб, тинч бўлишган, асир олинишмаган. Кимдир унинг ичида акасининг ёки отасининг қотилини учратиб қолса ҳам то ташқарига чиқмагунича унга қарши ҳеч иш қилмаган.

Бу муборак оятда Аллоҳ Таоло уйни одамлар учун зиёратгоҳ ва тинч жой қилиб берганлигини баён қияпти. Одамлар сўзи умумий маънода бўлиб, ҳамма одамларга тегишлидир. У бирон бир муайян ҳолат билан хослаш учун ҳужжат керак бўлади. «Пайғамбар ﷺнинг бир неча кишиларнинг қонини агарчи Каъба пардаларига осилиб олган бўлсалар ҳам тўкиши...».¹ Ҳақидаги ҳужжат каби. Бу иш фатҳ пайтида юз берганди. Шундай қилиб, бу ердаги тинчлик ҳамма одамларга тааллуқли. Уни хослаш учун саҳиҳ ҳужжат керак бўлади.

2 – Аллоҳ Таоло Иброҳимнинг турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинглар, деб буюряпти.

﴿وَأَخْذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ﴾

(**Ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинг**). Ибн Умар ҳадисда келади: «Пайғамбар ﷺ Умар ибн Хаттобнинг қўлидан ушлаб, эй Умар,

(1) Сийрати Ибн Ҳишом: 4/51.

мана бу Иброҳимнинг турган ўрнидир, деганлар. Шунда Умар, уни намозгоҳ қилиб олмаймизми, деди. Пайғамбар ﷺ ҳали бунга буюрилганим йўқ, дедилар.² Қўёш ботгач, Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилди:

﴿وَأَخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ﴾

(Ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинг).

Бугунги кунда Иброҳим ﷺнинг турган ўрни таниқли жой, бир тош. Ҳожилар бу тошни жуда яхши танийдилар. Дастлабки келиш тавофида юқоридаги ҳадисга биноан, у ерда туриб икки ракат намоз ўқийдилар. Муслим ҳам Жобир رضي الله عنهдан мана бу ҳадисни чиқарган: «Пайғамбар ﷺ тавофдан бўшаганларидан кейин Иброҳим мақомига бориб, унинг ортида икки ракат намоз ўқидилар. Ва оятни ўқидилар».³

(مَقَام) бу сўз луғатда қадам ўрни яъни, қадам турган жой маъносини англатади. (قَام، يَفْرُم) феълининг масдари.

Иброҳим رضي الله عنه қадамнинг изи Ҳарамдаги ўша бизга таниш бўлган тошга тушган. Хўш, бу тошнинг ўзи қандай тош? Бу ҳақда турли ривоятлар бор. Мен рожиҳроқ деб билган гап шуки, Иброҳим رضي الله عنه уйнинг қурилиши юқорига кўтарилгач, оёғининг остига тош қўйиб олиши лозим бўлиб қолган. Мана шу қўйилган тош бугунги кундаги ўша машҳур тош бўлса керак, деб биламан.

3 –

﴿وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ

السُّجُودِ﴾

(Ва Иброҳим билан Исмоилга: «Менинг байтимни тавоф қилгувчилар, ўша ерда ибодат қилиб турувчилар, руку — сужуд эгалари учун пок тутинг», деб буюрдик). Яъни, Иброҳим ва Исмоилга уйни қуришлар ва уни Аллоҳ айтиб ўтган кимсалар учун холис қилинлар, деб ваҳи қилдик.

﴿لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾

(2) Бухорий: 4123, Муслим: 4412, Тафсири Табарий: 1/534.

(3) Муслим: 2137, Ибн Можа: 997, 2951, Тафсири Табарий: 1/535.

(*Менинг байтимни тавоф қилгувчилар, ўша ерда ибодат қилиб турувчилар, руку — сужуд эгалари учун*). Токи, бошқалар уни ўраб олмасин, унга аралашмасин.

(عَهْدَهَا إِلَى). Яъни, тавсия қилдик, топшириқ бердик, тайинладик маъноларида. Бу сўз ила ҳарфи билан бирга келганда тавсия қилиш, тайинлаш маъноларини англатади.

(أَنْ طَهَّرًا) изоҳлаб келадиган (أَيْ яъни) маъносида.

(طَهَّرًا *пок тутинг*). Яъни, уни тавоф, ибодат, руку ва сажда қилувчилар учун пок қилиб қурунглар. Биз бу ерда пок сўзини мажозий маънода холис қилиб қурунглар, дедик. Негаки, уй қурилган жойда ҳали ҳеч ким яшамаганди, унда тозаланиши керак бўлган санамлар ҳам, ахлатлар ҳам ҳали йўқ эди.

﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾

– „*Парвардигоро, албатта мен зурриётимдан (бир бўлагини — ўғлим Исмоил ва унинг онаси Ҳожарни) Сенинг Ҳурматли Байтинг ҳузуридаги экин ўсмайдиган бир водийга жойлаштирдим*“. [14:37]

(لِلطَّائِفِينَ *тавоф қилгувчилар учун*). Уйни тавоф қиладиган кимсалар.

(وَالْعَاكِفِينَ *ибодат қилиб турувчилар*). Ибодат билан машғул бўлиш учун у ерда истиқомат қиладиганлар.

(وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ *руку-сужуд эгалари*). Намоз ўқийдиганлар.

Оятнинг тўла маъноси мана бундай: Биз Иброҳим ва Исмоилга уйни тавоф, эътикоф ва намоз учун холис қилиб қурунглар, деб тайинладик.

﴿وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ﴾

(*Ва Иброҳим билан Исмоилга буюрдикки*) ояти Ҳаж сурасидаги

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ﴾

– „*(Эй Муҳаммад), эсланг Биз Иброҳимга Байтуллоҳнинг ўрнини (ўша уйга қараб ибодат қилиши ва уни обод қилиши учун) белгилаб бериб*“. [22:26]

оятига зид эмас. Ҳаж сурасида Иброҳим ﷺнинг ёлғиз ўзи зикр қилинган. Аллоҳ у кишига уйнинг қуриладиган жойини билдирыпти. (بَوَّأْنَا) яъни, уйнинг ўрнини тайёрлаб қўйдик. Бу ибора Аллоҳ Таолонинг Иброҳим ﷺга уйнинг ўрнини билдириб

қўйишидан киноя. Бу оятда эса иш уйни қуриш устида кетяпти. Аллоҳ Иброҳим ва Исмоил ﷺларга уни қуришни тайинляпти. Нариги иш билан бу иш бошқа-бошқа ишлардир. Бу оятда Иброҳим ва Исмоил ﷺлар тилга олиниши билан Ҳаж сурасидаги фақат Иброҳим ﷺнинг тилга олиниши ўртасида зиддият йўқ. Чунки улардаги ишлар бошқа-бошқа ишлардир.

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

– „126. Эсланг: Иброҳим: «Эй Парвардигор, бу шаҳарни тинч шаҳар қилгин ва унинг аҳлларида Аллоҳга ва охират кунига ишонувчиларини турли мевалар билан ризқлантиргин», деганида, Аллоҳ Таоло: «Кофирларини ҳам бир оз фойдалантириб, сўнгра дўзах азобига дўчор қиламанки, бу энг ёмон оқибатдир», деди “.

[2:126]

1 – Иброҳим ﷺ ўз оиласини ташлаб кетган шаҳарни тинч қилишини, унинг аҳлига ризқ беришини Аллоҳдан сўраб дуо қилади. Лекин у киши ўз дуосида фақат Аллоҳга ва охират кунига имон келтирган кишиларнигина тилга олади. Бу ердаги

﴿مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

(ва унинг аҳлларида Аллоҳга ва охират кунига ишонувчиларини) ибораси (أَهْلَهُ)дан бадали баъздир, яъни унинг бир қисмидир.

2 – Аллоҳ Таоло Иброҳим ﷺнинг дуосини ижобат қилди ва ризқ беришига (وَمَنْ كَفَرَ)ни ҳам қўшиб қўйди. Улар бу дунёдангина фойдаланадилар. Бу дунё ҳар қанча бўлмасин, охират билан солиштирилганда жуда оздир, арзимасдир. Мана шу озгина фойдаланишдан кейин уларнинг борадиган жойи дўзах бўлади.

Аллоҳ Ўз фазли ила бу дунёда ҳамма одамларга, мўминларга ҳам, кофирларга ҳам ризқ бераверади. Ундан кейин ҳамманинг энг муносиб жазосини ҳам беради. Мўминлар учун жаннат, кофирлар учун эса жаҳаннам.

﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصَلُّهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٧﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٨﴾ كَلَّا نُمَدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿١٩﴾﴾

– „Ким нақд (дунё)ни кўзловчи бўлса, Биз (шу дунёда улардан) Ўзимиз истаган кимсалар учун Ўзимиз хоҳлаган нарсани нақд қилиб берурмиз. Сўнгра (яъни, охиратда) унинг учун ўзи мазаммат ва қувгинга дучор бўлган ҳолда кирадиган жаҳаннамни жой қилиб берурмиз. Ким охиратни истаса ва мўмин бўлган ҳолида (охиратга лойиқ) саъй-ҳаракат қилса, бас, ундай зотларнинг саъйлари (Аллоҳ наздида) мақбул бўлур. (Эй Муҳаммад, бу дунёда одамларнинг) барчаларига — мана бу (мўмин)ларга ҳам, анави (кофир)ларга ҳам Парвардигорингизнинг неъматидан ато этурмиз. Парвардигорингизнинг неъматини (ҳеч кимдан) ман қилинмас “.

[17:18-20]

Яъни, бу дунёда мўминлар ҳам, кофирлар ҳам ўз ризқларини олаверадилар. Охиратда эса иш бошқачароқ бўлади. Мўминлар учун Аллоҳнинг ризоси ва жаннат, кофирлар учун эса Аллоҳнинг ғазаби ва дўзах. Бутун оламлар Парвардигори Аллоҳга ҳамд бўлсин!

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْنَا آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ﴿١٢٩﴾ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٣٠﴾﴾

– „127. Эсланг: Иброҳим Исмоил билан биргаликда Байтуллоҳнинг пойдеворини кўтариб (дедилар): «Парвардигоро, биздан (ушбу қилган амалимизни) ўзинг қабул айла. Шубҳасиз, сен эшитгувчи, билгувчисан! 128. Парвардигоро, бизни Ўзингга бўйсунгувчилардан қилгин ва зурриётимиздан ҳам Ўзингга итоат қиладиган кишилар чиқаргин. Ва бизга (қиладиган) ибодатларимизни ўргатгин ва тавба-тазарруларимизни қабул

эт! Шубҳасиз, сен тавбаларни қабул қилгувчи, раҳмлисан. 129. Парвардигоро, уларнинг орасига ўзларидан бўлган, уларга оятларингни тиловат қилиб берадиган, Китоб ва Ҳикматни (Қуръон ва Ҳадисни) ўргатадиган ва уларни поклайдиган бир пайгамбарни юбор! Шубҳасиз, сен қудрат ва ҳикмат соҳибисан» “.
[2:127-129]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло бизга эслатяптики, Иброҳим ва Исмоил عليهما السلامлар Каъбанинг пойдеворини кўтариб, Аллоҳдан ўзларининг бу амалларини холис Ўзининг Юзи учун қилиб қабул қилишини сўраганлар.

(وَإِذْ يُرْفَعُ). Яъни, ўша кўтараётган пайтларини эсланглар.

(الْقَوَاعِدَ *пойдеворини*). (قَاعِدَةٌ) сўзининг кўплиги. Пойдевор маъносида. Аллоҳ сени давомли қилсин, собит қилсин, деб айтиладиган дуоларда ҳам шу сўз ишлатилган. Шунинг учун ерда собит, мустаҳкам ўрнашиб, ўзининг устидаги нарсани кўтариб турадиган нарса пойдевор, дейилади. Арабчасида бирлиги (قَاعِدَةٌ), кўплиги эса (قَوَاعِدُ) бўлади. (يُرْفَعُ الْقَوَاعِدُ) Пойдеворлар устига қуришдан мажоз. Чунки агар (الْقَوَاعِدَ) сўзини ҳақиқий маъносини оладиган бўлсак, пойдевор ўз ўрнида қолади, кўтарилмайди. Бино қурилмасидан олдин пойдевор паст кўринади. Устидаги бино билангина у кўтарилади. Хуллас, пойдевор эмас, бино кўтарилади. Яъни, ўртадаги мажозий муносабат сабабиятдир.

(تَقَبَّلَ *биздан* (ушбу қилган амалимизни) қабул айла). Бу ибора Иброҳим ва Исмоил عليهما السلامларнинг ўзлари учун эмас, Аллоҳ учун, ибодат учун бир уй қураётганларига қаринадир. Чунки (تَقَبَّلَ) сўзи Аллоҳга яқинлик ҳосил қилиш учун қилинадиган ишларга нисбатан қўлланади. Ундан бошқа жойларда қўлланмайди.

2 – Энди уйни биринчи бўлиб Иброҳим عليه السلام қурганми ёки бу уй у кишидан олдин ҳам қурилганми, бу хусусда турли ривоятлар бор. Мен уйни биринчи бўлиб Одам عليه السلام қурган, деган гапни рожиҳ деб биламан. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос ҳадисида келади:

«إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ وَلِحَوَاءَ: ابْنِيَا لِي بَيْتًا. فَخَطَّ وَجَعَلَ آدَمُ يَحْفِرُ وَحَوَاءُ تُنْقِلُ التُّرَابَ حَتَّى إِذَا أَصَابَ الْمَاءُ نُودِيَ مِنْ

تَحْتَهُ حَسْبُكَ آدَمُ، فَلَمَّا بَنَيْنَاهُ أَوْحَىٰ إِلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِ، فَقِيلَ لَهُ: أَنْتَ أَوَّلُ إِنْسَانٍ وَهَذَا
أَوَّلُ بَيْتٍ»

«Пайгамбар ﷺ дедилар: Аллоҳ Таоло Одам ﷺга пайгом юбориб, унга ва Момо Ҳавога, Мен учун бир уй қуришлар, деб буюрган. Жаброил ﷺ тарhini чизган, Одам ﷺ ер кавлаган, Момо Ҳаво тупроқ ташиган. Сув қуйилган пайтда унинг остидан эй Одам, бас етади, деган овоз чиққан. Уйни қуриб бўлишгач, уни тавоф қилиш ҳақида ваҳий келган. Ва Одам ﷺга, сен биринчи инсонсан ва бу биринчи уйдир, дейилган».⁴ Бу уйни тўфон олиб кетганидан кейин уни Иброҳим ﷺ қайтадан тиклаган. Аллоҳ Таоло унга уйнинг ўрнини – экин ўсмайдиган водийни билдирган. Шу билан Иброҳим ва Исмоил ﷺлар уни қуришга киришганлар.

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ﴾

(Эсланг: Иброҳим Байтуллоҳнинг пойдеворини кўтарганини). Бу иборадан пойдевор қўйиладиган жойнинг олдиндан мавжудлиги ва Иброҳим ﷺ худди ўша жойга пойдевор қўйганлиги рожиҳроқ экани англашилиб турибди.

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ﴾

– „(Эй Муҳаммад), эсланг Биз Иброҳимга Байтуллоҳнинг ўрнини (ўша уйга қараб ибодат қилиши ва уни обод қилиши учун) белгилаб бериб“.

[22:26]

Уқорида Аллоҳ Таоло Иброҳим ﷺга уйнинг ўрнини кўрсатиб берди, дегандик. Бу ерда ҳам унинг ўрни ўчиб, билинмай қолганлиги, шунинг учун Аллоҳ уни Иброҳим ﷺга аниқлаб берганлиги англашиляпти.

Шу билан рожиҳ гап шуки, уй Иброҳим ﷺдан олдин ҳам қурилган. Биринчи бўлиб уни қурган Одам ﷺдир. Тўфондан кейин унинг ўрни ўчиб, билинмай кетган. Иброҳим ﷺ дунёга келгач, Аллоҳ Таоло у кишига уйнинг ўрнини кўрсатиб берган ва уйни қуришни буюрган. Кейин Иброҳим ва Исмоил ﷺлар уни кўтарганлар.

3 – Аллоҳ Таоло бизга хабар беряптики, Иброҳим ва Исмоил ﷺлар пойдеворларни кўтараётган пайтларида Аллоҳдан қуйидагиларни сўраганлар:

(4) Тафсири Табарий: 1/547.

а) Уларнинг амалларини холис Ўзининг Юзи учун қилиб қабул қилишини. Зеро, У Зот дуони Эшитгувчи, дилдаги холис ниятни билгувчидир.

б) Уларни мусулмон, Аллоҳга эгиладиган, Аллоҳнинг буйруғига бўйсунадиган қилишини, шунингдек, зурриётларидан ҳам бир мусулмон уммат қилишини.

в) Уларга шу уй қурилишининг асосий сабабчиси бўлган ҳаж ибодатларини ўргатишини. Токи, улар шу уйни биринчи бўлиб тавоф қилсинлар, ибодатларини адо этсинлар.

г) Уларнинг тавбаларини қабул қилишини. Аллоҳ тавбаларни қабул қилгувчи бўлган раҳмли Зотдир.

д) Уларнинг зурриётларидан бўлган Ислом Умматига Қуръон ва суннатни ўргатадиган, уларни ширкдан тозалайдиган бир пайғамбар юборишини. Зеро, У Зот ҳамма ишни қила оладиган азиз ва қудратли Зотдир, Ўзи истаган ишни қиладиган Ҳаким Зотдир.

(*وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا* **ва зурриётимиздан ҳам**) (*مِنْ*). Бу сўз айрим бир қисмни англатади. Иброҳим عليه السلام ҳамма зурриётининг ҳаққига дуо қилмади. Чунки у кишига Аллоҳ томонидан зурриётлари орасида золимлар ҳам бўлиши маълум қилинганди.

﴿قَالَ لَا يَنْتَاحُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

(*Аллоҳ Таоло айтди:*) **Менинг бу аҳдим (сенинг зурриётинг орасидаги) золим кимсаларга етмайди.**

(*مَنَاسِكًا* (қиладиган) **ибодатларимизни**). Ҳаж таълимотлари. Аллоҳ уларга бу ибодатларни кўрсатиб берди. Улар уйни тавоф қилиш, Сафо ва Марва ўртасида саъй қилиш, Арафотдан Муздалифага, ундан Минога йўналиш, шайтонга тош отиш, ифоза тавофини қилиш ва барча ибодатлардир.

(*نَسَكَ*) сўзи аслида қиёмига етган ибодат маъносида. Бу сўз кўпроқ ҳажга нисбатан қўлланади. (*مَنَاسِك*) сўзининг бирлиги (*مَنَسَكَ*) ёки (*مَنَسِك*) ибодат қилинадиган жой, ибодат қилинадиган вақт, ибодатга алоқадор иш маъноларида. Шунинг учун (*عَابِد*)ни (*نَاسَكَ*) ҳам дейдилар.

﴿وَأَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ﴾

(*Уларнинг орасига ўзларидан бўлган бир пайғамбарни юбор!*). Яъни, Муҳаммад عليه السلام айтадилар:

«أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَبُشْرَى عِيسَى - عَلَيْهِ السَّلَام -»

«Мен отам Иброҳимнинг даъвати ва Исо ﷺнинг суюнчли хабариман».⁵ Пайғамбар ﷺ бу гапи билан мана шу муборак оятга ва Аллоҳ Таолонинг мана бу гапига ишора қиляпти:

﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَبْنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدٌ ۗ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾

– „Эсланг, Исо бинни Марям: «Эй Бану Исроил, албатта мен Аллоҳнинг сизларга (юборган) пайғамбаридирман. (Мен) ўзимдан олдинги Тавротни тасдиқлагувчи ва ўзимдан кейин келадиған Аҳмад исмли бир пайғамбар ҳақида хушхабар бергувчи бўлган ҳолда (юборилдим)», деган эди. Бас қачонки (Исо) уларга (ўзининг ҳақ пайғамбар эканлигига) аниқ-равшан хужжат-мўъжизалар келтиргач, улар: «Бу очиқ сеҳр», дедилар“.

[61:6]

﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ (۱۱۰) إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۗ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۱۱) وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَبْنَئِي ۚ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۱۲) أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ۚ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۱۳) تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۗ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ۗ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۴)

(5) Тафсири Табарий: 1/556. Мустандрок: 2/600.

– „130. Иброҳимнинг динидан фақат энгилтақларгина юз ўгирадилар. Ҳақиқатан дунёда уни танлаб олди ва у Охиратда шубҳасиз солиҳ (яқинларимиздан)дир. 131. Эсланг: Парвардигори унга: «Бўйсун!» — деганида: «Бутун оламлар эгасига бўйсундим», деди. 132. Иброҳим, у билан бирга Яъқуб ҳам болаларига шу динни васият қилиб дедилар: «Ўғилларим, албатта Аллоҳ сизлар учун шу динни танлади. Бас, мусулмон бўлган ҳолингиздагина дунёдан ўтинг!» 133. (Эй яҳудийлар) ёки Яъқубга ўлим келгач, у ўғилларига: «Мендан кейин нимага ибодат қиласизлар?» — деганида: «Сенинг тангринг ва оталаринг Иброҳим, Исмоил ва Исҳоқларнинг тангриси бўлмиш ягона Аллоҳга ибодат қиламиз ва бизлар фақат Унинг ўзигагина бўйсунувчилармиз», деб жавоб қилганларига гувоҳ бўлганмисизлар? 134. Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалларингиз ўзларингиз учундир. Ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз “.

[2:130-134]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қиляпти:

1 – Иброҳим ﷺнинг динини ёмон кўриб, унга куфр келтирган кимса ўзини ўзи жаҳолат ва ҳамоқат чоҳига ташлабди. Чунки Аллоҳ Иброҳим ﷺни бу дунёда пайғамбарликка сайлади. Охиратда эса у яхшилар, солиҳлар, барқарорлар қаторидан жой олур.

﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ﴾

(Иброҳимнинг динидан ким юз ўгиради). Инкор маъносидаги истифҳом – сўроқ гап. Иброҳим ﷺнинг динидек ёрқин ҳақиқатдан юз ўгирган кимсани ақлли киши деб бўладими?

Миллат сўзи аслида Зажжож айтганидек, йўл маъносини англатади. У ақида ва шариатдан иборат бўлган дин маъносида ҳам, демакки, ақида маъносида ҳам, шариат маъносида ҳам ишлатилади. Бу ерда ақида маъносида яъни, Иброҳим ﷺнинг ақидаси маъносида келяпти. Чунки олдинги пайғамбарларнинг шариатлари Муҳаммад ﷺ пайғамбар бўлгач, Ислом рисолати билан насх қилинган.

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا

عَلَيْهِ فَآخِذْكُمْ بِبَيْنِهِمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ

جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا﴾

– „Сизга эса (Эй Муҳаммад) ўзидан олдинги китоб(ларни) тасдиқлагувчи ва у (китоблар) устида гувоҳ бўлган бу Китобни ҳаққирост нозил қилдик. Бас, одамлар ўртасида Аллоҳ нозил қилган нарса билан ҳукм қилинг ва Сизга келган ҳақдан юз ўгириб, уларнинг ҳавойи нафсларига эргашиманг! Сизлардан ҳар бир миллат (яъни дин) учун (алоҳида) шариат ва йўл қилиб қўйдик“.

[5:48]

(وَمُهَيِّمًا). Яъни, олдинги пайғамбарларнинг шариатини насх қилувчи қилиб. Олдинги пайғамбарларнинг ақидаси эса насх қилинмайди. Чунки насх амалиёти олдинги пайғамбарларнинг Ислом эътироф этмаган шаръий ҳукмларигагина нисбатан қўлланади. Ислом эътироф этганлари эса Исломдаги шаръий ҳукм бўлиб қолаверади.

Шунга биноан Иброҳим ﷺнинг динига ақида жиҳатидан куфр келтирган одам ўзини ўзи жаҳолат ва ҳамоқат чоҳига отибди. Иброҳим ﷺнинг ақидаси Аллоҳни Бир деб билиш ва ширкни тарк қилишдан иборатдир.

(مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ). Яъни, ўзини ўзи жаҳолат, ҳамоқат ва куфр чоҳига отибди.

(سَفِهَ) фо касрали бўлса, мутааддий (ўтимли феъл) бўлади, заммали бўлса, лозим (ўтимсиз феъл) бўлади.

2 – Ҳамма пайғамбарлар лугавий маъно эътибори билан мусулмон бўлганлар. Яъни, Аллоҳга бўйсунганлар, Аллоҳ ишонишга буюрган нарсаларга ишонганлар. Шу маънода Иброҳим ﷺ ҳам ҳақ йўлдан тоймаган мусулмон яъни, Аллоҳга бўйсунувчи, ихлос билан эгилувчи одам бўлган.

Шунинг учун Аллоҳ яҳудларнинг Иброҳим яҳудий бўлган, деган гапларига ҳам, насронийларнинг Иброҳим насроний бўлган, деган гапларига ҳам раддия билдириб, шундай деган:

﴿مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ

الْمُشْرِكِينَ﴾

– „Иброҳим яҳудий ҳам, насроний ҳам эмас, балки ҳақ йўлдан тоймаган ҳолида (Аллоҳга) итоат қилгувчи киши бўлган. У мушриклардан ҳам бўлмаган“.

[3:67]

Шунингдек, Аллоҳ уларни олдинги оятда ҳам рад этганди.

﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةٍ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ﴾

(Иброҳимнинг динидан фақат энгилтакларгина юз ўгирадилар). Яҳуд ва насоролар Иброҳимнинг дини тоза Ислом бўлишини исташмас эди. Шунинг учун у яҳудий ёки насроний бўлган, дейишарди.

Аллоҳ Таоло уларнинг Таврот ва Инжил ундан кейин нозил бўлган, деган даъволарини ҳам рад этди.

﴿يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تُحَاجُّوْنَ فِىْ اِبْرٰهِيْمَ وَمَا اُنزِلَتْ التَّوْرَةُ وَالْاِنجِيلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِهٖۗ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ﴾

– „Эй аҳли китоб, нима учун Иброҳим хусусида (у бизнинг динимизда бўлган, деб) талашасизлар! Ахир Таврот ҳам, Инжил ҳам ундан кейин нозил бўлгани аниқ-ку?! Ақл юргизмайсизларми?!“ [3:65]

Иброҳим дини ҳақида

Пайғамбарлар ва уларга эргашганлар луғавий маъно жиҳатидан мусулмон бўлишган яъни, Аллоҳга бўйсунушган. Лекин шаръий маънодаги Ислом пайғамбаримиз Муҳаммад ﷺ га туширилган. Ислом ақидаси мукамал ақида бўлиб, унда олдинги пайғамбарларнинг ақидалари ҳам мужассамдир. Ислом шариасти ҳам мукамал шариат бўлиб, олдинги пайғамбарларнинг шариатларини насх этади.

Муҳаммад ﷺ пайғамбар бўлиб юборилганларидан кейин даъват фақат ва фақат Исломга қаратилди.

﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾

– „Албатта Аллоҳ наздида мақбул бўладиган дин фақат Ислом динидир“ [3:19]

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ﴾

– „Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузуринда) ҳаргиз қабул қилинмайди ва у охирада зиён кўргувчилардандир“ [3:85]

Даъватни олдинги пайғамбарлардан бирортасининг ақидасига қаратиш жоиз эмас. Даъват фақат исломий ақидага қаратилиши лозим. Зеро, олдинги пайғамбарларнинг ақидаси мана шу исломий ақиданинг бир қисмидир. Шариат масаласида ҳам даъват фақат исломий шаръий ҳукмларгагина қаратилиши даркор. Зеро, исломий шариат олдинги пайғамбарларнинг шариатини насх қилади. Улардан фақат Ислом томонидан эътироф этилганларигина қолади.

Хулоса:

а) Олдинги пайғамбарларнинг динига ақида жиҳатидан имон келтирамиз. Чунки уларнинг ақидаси исломий ақиданинг бир қисмидир.

б) Олдинги пайғамбарларнинг дини шариат жиҳатидан Ислом билан насх қилинган. Улардан фақат Ислом томонидан эътироф этилганларигина қолган. Мана шу қолганлари Исломнинг бир қисми ҳисобланиб, уларга амал қилинади. Улар олдингиларнинг шариати, деб эмас, Ислом олиб келган шариат, деб эътибор қилинади.

в) Ислом келганидан кейин даъват олдинги пайғамбарлардан бирортасининг динига қаратилиши дуруст эмас. Даъват фақат ва фақат Исломгагина қаратилади. Олдинги пайғамбарларнинг динларидан қайси бир бўлаги Ислом томонидан эътироф этилган бўлса, у Исломнинг бир қисми, деб эътибор қилинади.

3 – Иброҳим ﷺ Аллоҳнинг фармони халис, чин кўнгилдан, итоаткорлик билан бажарди. Ўғилларига ҳам шуни васият қилди. Яъқуб ﷺ ҳам ўғилларига Аллоҳ уларга танлаб берган мана шу динни маҳкам ушлашни, то вафот этгунга қадар унда давом этишни, мусулмон бўлиб ўлишни васият қилди. Яъни, уларга бирон лаҳза ҳам тоатдан, таслим бўлишдан, бўйин эгишдан қолмасликни тайинлади. Чунки ўлим қачон келишини улар билмайдилар.

فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ **бас, мусулмон бўлган ҳолингиздагина**

дунёдан ўтинг!). Яъни, то вафот этгунингларга қадар Исломда барқарор туринглар. Ўлим келган пайтида мусулмон ҳолда бўлинглар. Бу гапнинг ҳақиқий маъноси мусулмон ҳолатда бўлмай туриб ўлманглар, деганидир. Бу ерда ўлишдан қайтарилаётгани йўқ. Фақат ўлим пайтида мусулмон бўлиш тайинланяпти. Масалан, хушусиз намоз ўқима, десангиз намоздан қайтарган бўлмайсан. Хушусизликдан қайтарган бўласиз. (Хушу – Аллоҳга бўйсунуш). Бу ерда ҳам худди шундай. Ўлимдан қайтарилаётгани йўқ. Ўлим пайтида мусулмон бўлмай қолишдан қайтариляпти.

4 – Яҳуд ва насоролар Аллоҳга бўҳтон қилишиб, улардан ҳар бири пайғамбарлар бизнинг динимизда бўлишган, дейишади. Бу гапни Иброҳим ﷺ ҳақида ҳам айтгандилар. Юқорида айтиб ўтганимиздек, Аллоҳ Таоло уларнинг бу гаплари ноҳақ гап эканини кўрсатиб берди. Улар Яъқуб ﷺ ҳақида ҳам шундай

дедилар. Аллоҳ бу даъво ҳам ноҳақ эканини кўрсатиб, уларнинг Яъқуб عليه السلام вафот этаётган пайтида унинг олдида бўлмаганликларини айтади. Агар ўша ерда бўлганларида Яъқуб عليه السلامнинг уларнинг ўзгариб, бузилиб кетган динларида эмас, Аллоҳга бўйсунувчи мусулмон бўлганларини, ўзидан кейин қолаётган болалари у кишига унинг динида, оталари Иброҳим, Исмоил ва Исҳоқ عليه السلامлар динида давом этишга, ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилишга, бўйсунушга, итоат этишга ваъда бераётганларининг гувоҳи бўлар эдилар.

(أَمَّ كُنْتُمْ) мунқатиъ – узилган. Шунинг учун балки маъносида. Шу билан бирга унинг ичида инкорни ифодаловчи ҳамза (-ми) мазмуни ҳам бор. Балки сўзи олдинги оятдаги васиятни баён қилиш ҳақидаги биринчи гапнинг тескари маъносини англатади. Кейин эса янги гапга ўтилиб, яҳуд ва насоролар Яъқуб бизнинг динимизда бўлган, деганлари учун танқид остига олинапти.

Араблар ёки сўзини сўроқ маъносида ҳам ишлатадилар, (бу сўз ўзбек тилида ҳам гоҳида сўроқ маъносида қўлланади). Бунинг учун бир гап ўтган бўлиб, кейинги гап бошланаётган бўлиши керак.

﴿الْم ﴿ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿ أَمْ يَقُولُونَ أَفْتَرْتَهُ

بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَتْهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِّنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿

– „Алиф, Лом, Мим. Бу Китобнинг (яъни Қуръоннинг) нозил қилиниши, ҳеч шак-шубҳасиз барча оламларнинг Парвардигори томонидадир. Балки «Уни (Муҳаммаднинг ўзи) тўқиб олган», дерлар? Йўқ, У (яъни Қуръон) сиздан илгари бирон огоҳлантиргувчи келмаган қавмни (охират азобидан) огоҳлантиришингиз учун Парвардигорингиз томонидан (нозил қилинган) ҳақиқатдир. Шояд улар ҳидоят топсалар“. [32:1-3]

(شُهَدَاءُ гувоҳлар). Шаҳид сўзининг кўплиги. Гувоҳи бўлиш дегани ўша жойда мавжуд бўлиш, кўриб туриш маъносини англатади. Яъни, Яъқуб عليه السلام вафот этаётган ва ўғилларидан қайси динга эргашишлари ҳақида сўраётган пайтида унинг олдида бўлмагансизлар-ку? Шундай экан, нимага асосланиб, бундай даъвони қиляпсизлар?

(مِن بَعْدِي мендан кейин нимага ибодат қиласизлар?).

Яъни, мен ўлганимдан кейин нимага ибодат қиласизлар? Мана

шу ерда савол учун (مَا) сўзининг ишлатилиши Яъқуб عليه السلام болаларининг ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қиламиз, деган жавоблари тақлид ёки отасининг кўрсатмасига қараб эмас, ақлий қаноатдан, ҳақиқий имондан келиб чиқиб берилган жавоблигига далолат қилади. Гўё уларда олдин бу ҳақда ҳеч қандай маълумот бўлмагандай. Улар тақлиддан эмас, эътиқоддан келиб чиқиб жавоб бераётгандай. Араблар ноаниқ нарсалар хусусида сўрашганида (турдош отларга нисбатан) нима сўзини қўллашади. Аниқ нарсани сўрашганида эса (атоқли отларга нисбатан эса) ким сўзини ишлатишади ва бу сўз фақат ақлли жонзотга нисбатангина қўлланади. Ақлли жонзотнинг ўзи ҳақида сўрашганида ман (ким) сўзини, унинг сифатлари ҳақида сўрашганида эса ма (нима, қанақа) сўзини ишлатадилар. Зайд ўзи нима, фақиҳми ёки табибми? (Ўзбек тилида бундай ўринда ким сўзи қўлланади)

﴿مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي﴾

(Мендан кейин нимага ибодат қиласизлар?). Бу савол бамисоли уларнинг маъбуди ҳақидаги дастлабки, илк савол. Бамисоли улар сўралаётган маъбуд ҳақида ҳали ҳеч қандай маълумотга эга эмаслар. Токи, жавоблари ҳеч қандай далилга асосланмаган тақлиддан ёки эшитиб, билиб юрган маълумотларидан келиб чиқиб эмас, қатъий билимдан, аниқ ишончдан келиб чиққан жавоб бўлсин.

﴿إِنِّي أَنبَأُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ﴾

(Оталаринг Иброҳим, Исмоил ва Исҳоқларнинг). Иброҳим ва Исҳоқ عليه السلام Яъқуб عليه السلامнинг отаси ва бобоси. Шунга кўра уларнинг ота-боболари деб номланиши табиий. Исмоил عليه السلامчи? У киши Яъқуб عليه السلامнинг амакиси. Араблар амакиларни оталар қаторида кўрадилар. Пайгамбар صلى الله عليه وسلم айтадилар:

﴿عَمَّ الرَّجُلُ صِنُّ أَبِيهِ﴾

«**Кишининг амакиси отасининг худди узидир**».⁶ Яна у зот Аббос хусусида

﴿هَذَا بَقِيَّةُ آبَائِي﴾

«**Бу менинг ота-боболаримдан қолган (ёдгор)им**»,⁷ деганлар.

(6) Муслим: 983, Термизий: 3758, Абу Довуд: 1623, Аҳмад: 1/94.

(7) Тафсири Байзовий: 1/191.

5 – Охирги оятда яҳудлар ва насороларга хитобан шундай дейляпти: Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва унинг болаларига туҳмат қилишдан, уларни яҳуд ёки насоро бўлган, дейишдан тийилинглр. Шаънингизни кўтариш учун ўзларингизни уларнинг сафига қўшманглр. Негаки, аслида бундай эмас. Улар яхши амалларни қилиб кетган зотлардир. Сизлар эса қилган ёмон ишларингиз касофатидан ҳалокат сари бораётган кимсаларсиз. Уларнинг қилган яхши амалларидан сизлар фойдалана олмайсизлар. Сизлар уларнинг амаллари билан эмас, ўзларингизнинг қилган амалларингиз билан жавоб берасизлар, мезонга фақат ўзларингизнинг амалларингиз қўйилади. Шундай экан, Аллоҳга итоат этишга ҳарис бўлинглр. Токи, амалларингиз ҳисоб-китоб кунида асқотсин. Аллоҳга гуноҳ қилиб туриб, ўзларингизни ҳар қанча уларнинг сафига қўшманглр, бу ишинглр сизларга ҳеч қачон фойда бермайди.

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

(Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалларингиз ўзларингиз учундир. Ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз).

(^аАмме) бу сўз омоним сўз. Битта одамга нисбатан ҳам қўлланади.

Бунинг учун ўша битта одам обрўли ва яхши ишларда пешво бўлиши керак.

﴿إِنِ اٰتٰرٰهِيْمَ كٰتٰبًا اُمَّةً قٰنِتًا لِلّٰهِ﴾

– „Албатта, Иброҳим Аллоҳга итоат қилгувчи, ҳақ йўлдан тойилмаган бир пешво-имом эди. У муширлардан эмас эди“.

[32:120]

Дин ва миллат маъносида ҳам ишлатилади.

﴿اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَرِهِمْ مُّقْتَدُوْنَ﴾

– „Таъкидки, биз ота-боболаримизни бир динда топдик ва, албатта, биз уларнинг изларидан эргашувчилардирмиз“.

[43:23]

Маълум муддат, давр маъносида ҳам келади.

﴿وَاذْكُرْ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنْتَبِخُكُمْ بِتَاوِيلِهِ فَاَرْسَلُوْنَ﴾

– „Шунча муддат ўтгач...“

[12:45]

Унинг қандай маънони англатаётганини қарина белгилайди. Бу ерда у бир неча одамлардан иборат бўлган жамоа маъносида қўлланяпти. Чунки бу ерда гап Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб,

унинг болалари, унга имон келтирганлар, эргашганлар ҳақида боряпти. Мана бу оятда ҳам худди шу маънода келган:

﴿وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾

– „*Ораларингиздан яхшиликка (Исломга) даъват қиладиган бир жамоат бўлсин*“. [3:104]

﴿وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ﴾

– „*Мусо қавмидан шундай жамоат ҳам борки, ҳақ (сўз) билан (одамларни) тўғри йўлга бошларлар*“. [7:159]

(*خَلَّتْ* ўтиб кетган). Яъни, ўтиб кетган (вафот этган). Хўш, уларни нима учун ўтиб кетган, дейилади. Чунки улар дунёни бўшатиб қўйдилар, аҳли аёлларию дўсту ёронларидан ажрашдилар. Аслида бу сўз кишининг одамлардан ёлғизланиб, ҳеч кими йўқ жойга бориб олганига нисбатан қўлланади.

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصْرَى تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٥﴾ قُولُوا ءَامَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٢٦﴾ فَإِنِ ءَامَنُوا بِمِثْلِ مَا ءَامَنتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۗ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۖ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۗ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ۗ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٢٨﴾﴾

– „*135. Яхудий ёки насроний бўлинг, ҳидоят топасиз, дедилар. (Яъни, яхудийлар яхудий бўлинг, деди, насронийлар насроний бўлинг, деди). (Айтинг: Эй Муҳаммад), балки биз ҳақ йўлдан тойилмаган, мушириклардан бўлмаган Иброҳим динига эргашамиз. 136. Айтингиз (эй мўминлар), Аллоҳга ва бизга нозил қилинган Китобга ва Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқубга ва ўша уруг-авлодга нозил қилинган нарсаларга, Мусо ва Исога берилган нарсаларга ва барча пайгамбарларга Парвардигор тарафидан берилган нарсаларга ишондик. Биз улардан бирортасини ажратиб қўймаймиз ва биз у*

Зотга (Аллоҳ Таолога) бўйсунувчилармиз. 137. Энди агар улар (яъни, аҳли китоблар) сизлар имон келтирган нарсаларга имон келтирсалар, ҳақ йўлни топибдилар. Агар юз ўгирсалар, у ҳолда, шубҳасиз, сизларга нисбатан гина ва адоватлари бордир. Уларнинг ёмонлигидан сизга (эй Муҳаммад), Аллоҳнинг Ўзи етарлидир. У эшитгувчи, билгувчидир. 138. Аллоҳнинг ранги-ла (рангинмиз). Аллоҳдан ҳам гўзалроқ ранг бергувчи борми? Бизлар унгагина ибодат қилгувчилармиз “.

[2:135-138]

1 – Аллоҳ Таоло уларнинг Иброҳим, Яъқуб ﷺлар ҳақидаги даъволарини рад этганидан, улар яҳуд ёки насоролар бўлишган, деган гапнинг ноҳақлигини баён қилганидан кейин уларнинг ўз динларига даъват этишларини ҳам рад этиб, уларнинг дини ўзгартирилганлигини, бузилганлигини билдирапти. Яҳудлар, бизнинг динимизга эргашинглар, энг афзал дин бизнинг динимиздир, дейишарди. Насоролар эса, бизнинг динимизга эргашинглар, энг афзал дин бизнинг динимиздир, дейишарди. Аллоҳ уларнинг бу даъволари ноҳақлигини баён қилиб, уларни рад этиб, Ўз пайғамбари Муҳаммад ﷺга, биз ботил динлардан юз ўгириб, ҳақ динга мойил бўлган, ўзи мушриклардан бўлмаган Иброҳим ﷺнинг динига эргашамиз, денг деб ваҳи қиляпти.

Бу ерда яҳудлар ва насороларга таъриз (ишора, қочирим) билан уларнинг дини ботил, ўзлари эса динини бузган мушриклар экани айтиляпти.

﴿مُحَرَّفُونَ الْكَلِمَٰةَ عَن مَّوَٰضِعِهَا﴾

– „Улар (Тавротдаги Муҳаммад алайҳис-саломнинг пайғамбар бўлишлари ҳақидаги) сўзларини ўз ўринларидан ўзгартирадилар“.

[5:13]

Шунингдек, улар Аллоҳнинг боласи бор, деган тухматни ҳам қилишди. Аллоҳ улар айтаётган нуқсондан Пок.

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصْرَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾

– „Яҳудийлар: «Узайр Аллоҳнинг ўгли», дедилар. Насронийлар: «(Исо) Масих Аллоҳнинг ўгли», дедилар“.

[9:30]

Ибн Жарир Абдуллоҳ ибн Сурайё Аъвардан ривоят қилишича, у Пайғамбар ﷺга, эй Муҳаммад фақат бизнинг динимизгина ҳидоятдир, бизга эргаш, шунда ҳидоят топасан, деган экан. Насоролар ҳам худди шунга ўхшаган гапни айтишибди. Шунда Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилибди.

﴿قُلْ بَلَّ مَلَّةً اَبْرَاهِمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

(Эй Муҳаммад) **Айтинг: балки биз ҳақ йўлдан тойилмаган, мушириклардан бўлмаган Иброҳим динига эргашамиз**). Бу оят улар айтаётган гапнинг нотўғрилигини кўрсатувчи раддиядир. Шунингдек, унда Иброҳим ﷺ яҳудий ҳам насроний ҳам бўлмаган, у кишининг дини бошқа дин бўлган, деган маъно ҳам бор.

(حَنِيفًا) ботил динлардан ҳақ динга мойил бўлувчи. Иброҳим ﷺ шу ном билан номланди. (حَنِيفًا) Чунки у киши Аллоҳнинг ҳақ динига мойил бўлиб, Аллоҳга бўйсунди, мусулмон бўлди.

(الْحَنِفِ) сўзи аслида мойил бўлиш, эгилиш, қийшайиш маъноларини англатади. Қийшиқоёқ сўзи ҳам шундан чиққан. Бир оёғининг бармоқлари бошқа оёғининг бармоқлари тарафга эгилган, мойил бўлган кишига қийшиқоёқ, дейилади.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло мўминларга хитоб қилиб, Аллоҳга ҳамда Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва ўша уруғ-авлодга нозил қилинган нарсага, Мусо, Исо ﷺларга нозил қилинган нарсага имон келтиришга, пайғамбарларни бир-биридан ажратмасликка буюради. Биз яҳудлар ва насороларга ўхшаб, уларнинг айримларига имон келтириб, айримларига куфр келтирмаймиз. Биз пайғамбарларнинг ҳаммасига имон келтирамиз ва Аллоҳга бўйсунамиз, итоат этамиз.

Агар яҳуд ва насоролар ҳам Аллоҳга ва барча пайғамбарларга имон келтирганларида эди, ҳидоят топганлар қаторидан жой олардилар. Лекин агар улар айрим пайғамбарларга имон келтириб, айримларини инкор қилсалар, Аллоҳ нозил қилган айрим ҳукмларни бузиб, ўзгартириб юборсалар, бу ишлари билан улар сизга ҳеч қандай зарар келтира олмайдилар. Бу Пайғамбар ﷺга қаратилган хитобдир. Яқинда Аллоҳ сизга уларнинг ёқаларидан олишингизга имкон беради. Аллоҳ уларнинг тилларидан чиқаётган бўҳтонларни Эшитгувчидир, уларнинг дилларидаги Ислом ва мусулмонларга қарши яширин ғаразларидан ҳам Огоҳдир.

Аллоҳ Таоло пайғамбарига берган ваъдасини бажарди. У кишига душманларидан, хусусан, яҳудлардан ғолиб қилди. Пайғамбар ﷺ Бану Қойнуқони жазоладилар, Қурайза ўлдирилди, Бану Назир сургун қилинди, Хайбар ва бошқалардан иборат бўлган яҳуд вужудига барҳам берилди.

(أُنزِلَ) *ва бизга нозил қилинган нарсага*) (وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا) (إلى) Бу сўз (على) ҳарфлари билан мутааддий (ўтимли феъл)га айланади. Бу ерда у (وما أنزل إلينا) бўлиб келган бўлса, бошқа бир оятларда

﴿وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا﴾

– „*Бизга нозил қилинган нарсага*“ . [3:84]

﴿قُلْ ءَأَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾

– „*(Эй Муҳаммад), «Аллоҳга, бизга нозил қилинган нарсага (Қуръонга) ва Иброҳимга нозил қилинган нарсага имон келтирдик, деб айтинг*“ . [3:84] бўлиб келган.

(الأسباط) *уруз-авлодга*) (سبط) сўзининг кўплиги. Бу сўз набира маъносини англатади. Улардан мурод Яъқуб ﷺнинг ўғиллари ва зурриётидир. Яъқуб ﷺнинг ўғиллари Иброҳим ва Исҳоқ ﷺларнинг набираларидир. Зурриётлар Иброҳим, Исҳоқ ва Яъқуб ﷺларнинг набираларидир. Шунинг учун Ҳасан ва Ҳусан ҳақида улар Пайғамбар ﷺнинг набираларидир, дейилган.

﴿فَإِنِ ءَأَمَنُوا بِمِثْلِ مَا ءَأَمَنُمْ بِهِ﴾

(Энди агар улар (яъни, аҳли китоблар) *сизлар имон келтирган нарсаларга имон келтирсалар*). Бу ердаги фо шунчаки тартиб учун, ўзидан олдинги жумлани ўзидан кейинги жумла билан тартиблаштириш учун келган. Бо ҳарфи эса зоида бўлиб келган. У Аллоҳ Таолонинг мана бу гапига ўхшашдир.

﴿وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا﴾

– „*Ёмон амаллар қилган кимсалар учун эса ўша ёмонликлари баробарида ёмон жазо бўлур*“ . [10:27]

Шунга кўра, маъно мана бундай бўлади: Агар улар худди сизларга ўхшаб имон келтирсалар, ҳидоят топадилар. Яъни, Аллоҳга, Унинг пайғамбарларига, пайғамбарларига нозил қилган ҳукмларига худди сизлардек имон келтирсалар... Уларнинг айримларига ишониб, айримларига ишонмасалар, ҳидоят топган бўлмайдилар.

(وَأَن تَوَلَّوْا) *Агар юз ўгирсалар*). Яъни, агар юз ўгирсалар ва сизлар имон келтирган нарсаларнинг ҳаммасига имон келтирмасалар...

(فَأَيُّكُمْ فِي شِقَاقٍ) *у ҳолда, шубҳасиз, сизларга нисбатан гина ва адоватлари бордир*). Яъни, улар ҳеч ҳам (мутлақо) ҳақиқат излаётганлари йўқ. Ўзаро душманлик қилиб, талашиб-тортишиб юрибдилар, холос.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾

(Уларнинг ёмонлигидан сизга (эй Муҳаммад), Аллоҳнинг Ўзи етарлидир). Яъни, уларнинг ўзаро талашиб-тортишишларининг ўзи сизга кифоя қилади. Кифоя қилиш одамларнинг ўзларига эмас, уларнинг феълларига, ишларига тааллуқлидир. Яъни, улардаги адоватнинг ўзи уларнинг ёқаларидан олишингизга имкон туғдириб беради. Аллоҳ Ўз ваъдасини бажарди. Яҳуд вужудига барҳам берилди. Аллоҳ ва Унинг пайғамбари голиб бўлди. Бутун оламлар Парвардигори Аллоҳга ҳамд бўлсин!

3 – Кейин Аллоҳ Таоло олдинги оятда зикр қилинган имон мўминларни куфр кирларидан тозалайдиган Аллоҳнинг ранги эканини, бундан кўра чиройлироқ ранг топилмаслигини баён қиляпти. У кишини ёлғиз Аллоҳга ибодат қилишга, итоат этишга, берган неъматларига шукр қилишга ундаб турадиган мўминнинг зийнатиدير.

(جِلْسَةً) (صِبْغَةً) сўзи шу вазндаги (جِلْسَةً) сўзига ўхшайди. (صِبْغَةً اللَّهِ)) ўтиришнинг қандайдир бир тури. Сибга ҳам бўялишнинг, безанишнинг бир тури. Бу ерда бу сўз мажозий маънода келяпти. У имонга ўхшатиляпти. Имон кишини куфр кирларидан тозалаб, уни бошқа бир ажойиб, ёқимли тавсифга эга қилади. Бу иш қийимни топ-тоза ювиб, унга бошқа бир бўёқ, бошқа бир ажойиб ўта гўзал ранг беришга ўхшайди.

(وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً) *Аллоҳдан ҳам гўзалроқ ранг бергувчи борми?*) Инкор этувчи истифҳом. Яъни, Аллоҳ Таолонинг ранг (бериш)идан кўра гўзалроқ ранг (бериш) йўқ.

﴿قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلِنَا أَعْمَلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَلُكُمْ وَخُنَّ لَهُرَ مَخْلُصُونَ ﴿١١٠﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ

مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ هَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
 مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

– „139. Айтнинг (эй Муҳаммад), бизнинг ҳам, сизнинг ҳам Парвардигорингиз бўлган Аллоҳ хусусида биз билан жанжаллашасизми? Ҳолбуки, бизнинг қилган амалимиз ўзимиз учун, сизнинг қилган амалингиз ўзингиз учун-ку? Биз фақат Унгагина ихлос қўювчилармиз. 140. Ёки Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва ўша уруғ-авлод яҳудий ё насроний бўлган, дейсизми? Айтнинг (эй Муҳаммад), Уларнинг динларини сизлар яхшироқ биласизми ёки Аллоҳми? Ўзи биладиган гувоҳликни Аллоҳдан яширган кимсадан ҳам золимроқ одам борми? Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмас. 141. Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалингиз ўзингиз учундир ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз“.

[2:139-141]

1 – Аллоҳ Таоло ўтган оятларда яҳуд ва насороларнинг Иброҳим ва Яъқуб ﷺлар бизнинг динимизда бўлган, бизнинг динимиз ҳақ дин, унга эргашган одам ҳидоят топади, деган даъволари ноҳақ эканини баён қилган бўлса, бу оятда ҳақиқат Аллоҳга, ўтган пайғамбарларга, уларга нозил қилинган нарсаларга уларни бир-бирларидан ажратмасдан имон келтириш эканини, агар улар ҳидоят топмоқчи бўлсалар, мана шу ҳақиқатга эргашиб, Муҳаммад ﷺга бўйсунилари кераклигини, акс ҳолда улар мусулмонларга нисбатан адоватли бўлишлари ва бу адоватларидан, ёмонлигидан Пайғамбар ﷺга Аллоҳнинг Ўзи етарли эканини уқтиряпти.

Мана шулардан кейин ҳам улар мусулмонлар билан ҳужжат талашиб, ўзларини ҳақ билиб, мунозара қилишда давом этавердилар. Шунда Аллоҳ Ўз пайғамбарига уларга мана бундай деб айтнинг, деди: Қандай қилиб Аллоҳ фақат бизники, деб биз билан талашасизлар. Ўзларингизни ҳақ деб бошқаларни эса ноҳақ деб биласизлар. Сизларнинг бу мунозаранглар ботил мунозарадир. Зеро, Аллоҳ ҳаммамизнинг Парвардигоримиздир. Унга яқинлашиш орзу-умидлар билан эмас, амаллар билан бўлади. Бу масала бизнинг ҳам, сизларнинг ҳам амалларингизни тарозуга қўйиш билан ҳал бўлади. Биз Аллоҳга ихлос қиламиз, Унга бўлган имонимизда содиқмиз.

(*أَتَحَاجُّونَنَا* **биз билан жанжаллашасизми?**). Инкор этувчи ва танқид қилувчи истифҳом. Яъни, сизлар учун ҳамма нарса аён бўлганидан кейин ҳам тортишаверасизларми?

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ﴾

(**Биз фақат Унгагина ихлос қўювчилармиз**). Бу ерда яҳуд ва насороларнинг ихлоси йўқлигига таъриз (қочирим) бор. Улар Аллоҳнинг боласи бор, деб мушрик бўлдилар. Аллоҳ бундай нуқсонлардан Покдир. Ихлос дегани ҳар қандай ширкни, ҳар қандай манфаатни четга суриб қўйиб, амални ёлғиз Худо учун, Унинг ризосини истаб, чин кўнгилдан қилиш деганидир.

Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: مَنْ أَشْرَكَ مَعِيَ شَرِيكًا فَهُوَ لَشَرِيكِهِ. يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَخْلَصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ إِلَّا مَا خَلَصَ لَهُ»

«Аллоҳ Таоло айтади: Ким Менга бир шерик келтирса, у уша келтирган шериги учундир. Эй одамлар, амалларингизни холис Аллоҳ Таоло учун қилинглар. Чунки Аллоҳ Таоло фақат холис Ўзи учун қилинган амалларнигина қабул қилади».⁸

2 – (*أَمْ تَقُولُونَ*) **Ёки ... дейсизми?**). Мана шу мутавотир қироатни қуйидагича таҳлил қиламиз:

а) (*أَمْ* **ёки**) ўзидан олдинги жумлага туташган бўлиши ҳам мумкин. Бунда

(*أَتَحَاجُّونَنَا* *قُلْ* (эй *Муҳаммад*) **айтинг:** **биз билан жанжаллашасизми?**) жумласи ҳам,

﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ﴾

жумласи ҳам битта гапда келаётган бўлади. Яъни, улар ҳар икки ишни қилаётган бўладилар. Ҳам Аллоҳ хусусида ҳужжат талашаётган, ҳам Иброҳим, Исмоил..., деяётган бўладилар. Уларнинг бу иши инкор қилинди. Инкор ва танқид уларнинг ҳар икки ишига нисбатан бўляпти.

б) (*أَمْ* **ёки**) мунқатиъ – узилган бўлиши ҳам мумкин. У ҳолда у балки ва (-ми) маъноларида бўлади. Гап оқими ҳужжат

(⁸) Аҳмад: 4/125.

талашишни танқид қилишдан пайғамбарлар ﷺларга туҳмат қилишни танқид қилишга ўтпти.

Бу ҳолда

﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ

نَصْرَى﴾

(*ёки Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва ўша уруг-авлод яҳудий ё насроний бўлган, дейсизми?*) олдинги оятдаги биринчи ишга дахли бўлмаган, алоҳида янги бошланган гап бўлади.

Маъно эса мана бундай бўлади: Улар фақатгина далил-исботсиз ҳужжатлашибгина қолмай, бошқа гапларни ҳам гапирадилар. Улар пайғамбарлар яҳуд ёки насоро бўлган, деб уларга туҳмат қиладилар. Бу ерда гап оқими ҳужжат талашишни танқид қилишдан пайғамбарлар ﷺларга туҳмат қилишни танқид қилишга ўтпти.

Бу оят борасида яна бир мутавотир қироат ҳам бор.

﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ﴾

(*ёки Иброҳим ва Исмоил ... дейсизми?*). Бу қироатга кўра, (أَمْ) мунқатиъ — узилган бўлади. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Чунки олдинги оятда

(أَنْتَ حَاجُونَنَا) (эй Муҳаммад) **айтинг: биз билан**

жанжаллашасизми?) да бевосита хитоб қилинаётган бўлса, иккинчи оятда

﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ﴾

мухотабдан ғойбага ўтиляпти. Агар «ёки» муттасил бўлса, хитобнинг мухотабдан бошқасига (ғойбага) ўтиши гапнинг чиройини бузади. Агар у мунқатиъ — узилган бўлса, гапнинг чиройи бузилмайди. Шунинг учун у фақат мунқатиъдир.

Биринчи қироатда (أَمْ)нинг икки маъноси бўлгани учун муташибиҳ ҳисобланади. Иккинчи қироатда эса унинг фақат бир маъноси бўлгани учун муҳкам ҳисобланади. Ҳар икки қироат ҳам мутавотир. Муҳкам муташибиҳни босиб кетади. Шунинг учун бу муборак оятдаги (أَمْ) мунқатиъ бўлади. Оятнинг маъноси эса мана бундай бўлади: Яҳуд ва насоролар фақат далилсиз ҳужжат талашибгина қолмасдан, ундан бошқа гапларни ҳам гапирадилар. Улар пайғамбарлар Иброҳим, Исмоил, Исҳоқ, Яъқуб ва уларнинг

авлодларига тухмат қилиб, уларни яҳуд ёки насоро бўлган, дейишади. Аллоҳ уларнинг бу ишларини танқид қилади.

а) Иброҳим عليه السلامнинг ҳам, ундан кейинги пайғамбарларнинг ҳам ким бўлганини Аллоҳнинг Ўзи жуда яхши билади. Улар яҳуд ёки насоролар эмас, фақат ҳақ динга эгилган, фақат Аллоҳга бўйсунган мусулмонлар бўлганлар.

﴿قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللّٰهُ﴾

(Айтинг (эй Муҳаммад), Уларнинг динларини сизлар яхшироқ биласизми ёки Аллоҳми?).

б) Улар ўзларининг китобларидан ҳам мазкур пайғамбарларнинг яҳуд ёки насоро бўлмаганларини жуда яхши биладилар. Лекин улар бу ҳақиқатни атайин яширадилар. Яширувчиларнинг энг золими ўз қўлида мавжуд бўлиб турган Аллоҳ нозил қилган китоблардаги барқарор гувоҳни яширган кимсадир. Шу билан улар яширувчиларнинг энг золимлари бўладилар.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ﴾

(Ўзи биладиган гувоҳликни Аллоҳдан яширган кимсадан ҳам золироқ одам борми?).

Аллоҳ оятни Ўзининг ҳеч нарсадан ғофил эмаслигини, уларнинг дилларидаги ниятларидан ҳам, гувоҳни яширишларидан ҳам, пайғамбарларга тухмат қилишларидан ҳам ва бошқа ишларидан ҳам Огоҳлигини ҳамда уларга шу ишлари учун адолатли ва ўта қаттиқ жазо беришини билдириб қўйиш билан якунлапти.

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

(Улар ўтиб кетган кишилардир. Уларнинг қилган амаллари ўзлари учун, сизларнинг қилган амалингиз ўзингиз учундир ва сизлар улар қилган амаллар учун масъул бўлмайсиз). Бу муборак оят таъкид учун такрорланяпти. Уни ўтган оятда тафсир қилган эдик. Ўша билан кифояланамиз.

﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿۱۰﴾ وَسَلَامٌ عَلَىٰ

الْمُرْسَلِينَ ﴿۱۱﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۱۲﴾

**Тафсир усулини қулайлаштириш китобидан биринчи пора
иккинчи қисм тафсири ниҳоясига етди.
У Бақара сурасидаги Аллоҳ Таолонинг**

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾

деган оятдан

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ﴾

деган оятига қадар эди

1416 ҳижрийнинг йигирма еттинчи зул-ҳижжасида, 1996
милодийнинг ўн бешинчи майида чоршанба куни шомга азон
айтилишидан бироз олдинроқ у ёзиб бўлинди.

**Энди Бақара сурасидан учинчи қисмни (иккинчи порани) тафсир
қилишга киришамиз.**

У Аллоҳ Таолонинг

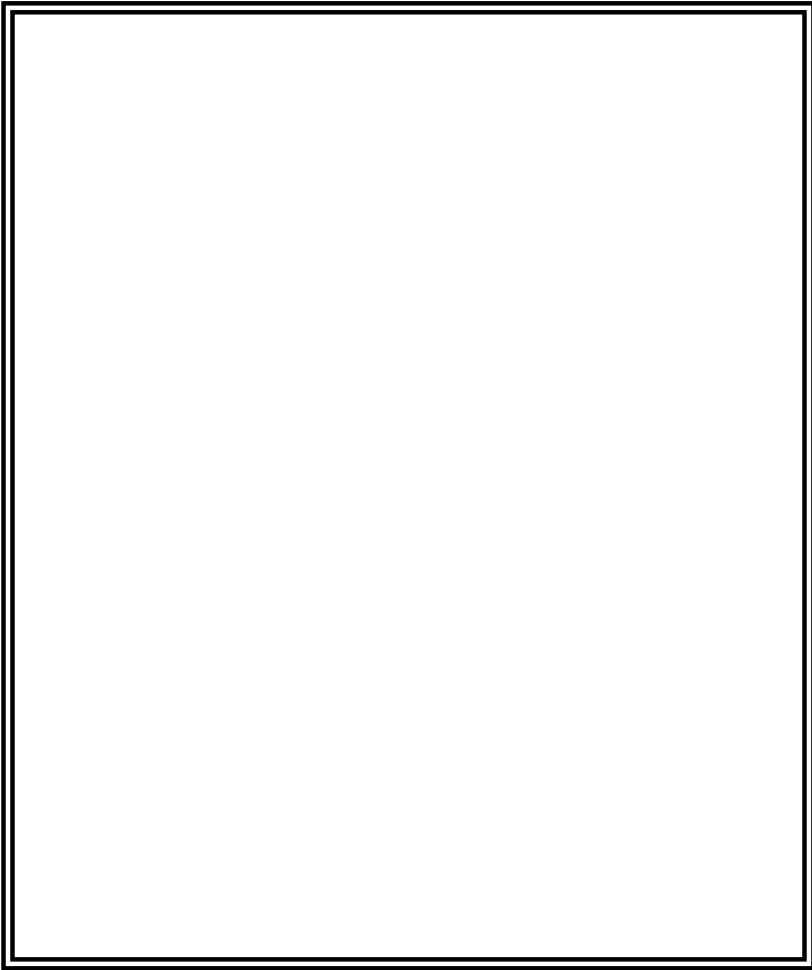
﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ﴾

деган оятдан

﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا﴾

деган оятига қадардир.

Бу қисмнинг тафсирига 1417 ҳижрий муҳаррам ойининг
бошида 1996 милодийнинг ўн саккизинчи майида киришилди.

Иккинчи пора, учинчи қисм, биринчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۴۳﴾ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَدْنَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ
وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿۴۴﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُوْلُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي
كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُوْلَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقْبَيْهِ ۗ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيْرَةً اِلَّا
عَلَى الدّٰيْنِ هَدٰى اللّٰهُ ۗ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضَيِّعَ اِيْمَانَكُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرءُوفٌ رّحِيْمٌ
﴿۴۵﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمٰوٰتِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰهَا ۗ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَاِنَّ الدّٰيْنِ اُوْتُوْا الْكِتٰبَ
لَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَفِيْلٍ عَمَّا يَعْمَلُوْنَ ﴿۴۶﴾ وَلِيْنِ الَّتِي الدّٰيْنِ
اُوْتُوْا الْكِتٰبَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَّا تَبِعُوْا قِبْلَتَكَ ۗ وَمَا اَنْتَ بِتٰبِعٍ قِبْلَتِهِمْ ۗ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتٰبِعٍ
قِبْلَةَ بَعْضٍ ۗ وَلِيْنِ اَتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۗ اِذَا لَمِنَ
الظّٰلِمِيْنَ ﴿۴۷﴾ الَّذِيْنَ اٰتَيْنَهُمُ الْكِتٰبَ يَعْرِفُوْنَهُ ۗ كَمَا يَعْرِفُوْنَ اَبْنَآءَهُمْ ۗ وَاِنْ فَرِيْقًا
مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُوْنَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿۴۸﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ
﴿۴۹﴾ وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيْهَا ۗ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۗ اَيْنَ مَا تَكُوْنُوْنَ يٰٓاْتِ بِكُمْ اللّٰهُ جَمِيْعًا
ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۵۰﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ ۗ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَفِيْلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿۵۱﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ
فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ لِغَلَا
يَكُوْنُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ ۗ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاَحْسَوْنِيْ ۗ وَاَلْتَمَّ

نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٤٢﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ
 ءَايَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
 ﴿١٤٣﴾ فَادْكُرُونِي أَدْكُمْ كَرَّمَ وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ ﴿١٤٤﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اسْتَعِينُوا
 بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ءَمُوتٌ
 بَلْ ءَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٤٦﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
 مِّنَ ءَلْمَوَالِ وَالْءَأْنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٧﴾ الَّذِينَ إِذَا ءَصَبْتَهُمْ مُّصِيبَةٌ
 قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٤٨﴾ ءُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
 ءُؤْلَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٤٩﴾

– „142. Одамлардан ақлсизлари: «Улар (мусулмонлар)ни илгари қараган қиблаларидан қандай нарса юз ўғиртирди?» — дейдилар. Айтинг: «Машириқ ҳам, Мағриб ҳам Аллоҳниқидир. У Ўзи хоҳлаган кишиларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади». 143. Шунингдек (яъни ҳақ йўлга ҳидоят қилганимиз каби), сизларни бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз ва пайгамбар сизларнинг устингизда гувоҳ бўлиши учун ўрта (адолатли) бир миллат қилдик. Сиз илгари қараган қиблани Биз фақатгина ким пайгамбарга эргашиб, ким орқасига қайтиб кетишини билиш учун қилганмиз, холос. Шубҳасиз, бу оғир иш. Магар Аллоҳ ҳидоят қилган зотларгагина (оғир эмасдир). Аллоҳ имонларингизни (яъни, имон билан ўқиган намозларингизни) зое қилгувчи эмас. Албатта, Аллоҳ одамларга меҳрибон ва раҳмлидир. 144. Гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз. Юзингизни Масжидул Ҳаром (Макка) томонга буринг! (Эй мўминлар, сизлар ҳам) қаерда бўлсангизлар, юзларингизни унинг тарафига бурингиз! Китоб берилган зотлар албатта бунинг Парвардигорлари томонидан (келган ҳақ ҳукм) эканини биладилар. Аллоҳ улар қилаётган амаллардан гофил эмасдир. 145. Қасамки, агар Сиз китоб берилган кимсаларга бор мўъжизаларни келтирсангиз ҳам улар қиблангизга боқмайдилар. Сиз ҳам уларнинг қибласига боқувчи эмассиз. Улар (яҳудий ва насронийлар)нинг бировлари бировларининг қибласига боқувчи эмас. Агар фаразан Сизга келган билим (ваҳи)дан кейин ҳам

уларнинг ҳавойи нафсларига эргаишсангиз, у ҳолда шубҳасиз зolimлардан бўлиб қоласиз. 146. Биз китоб ато этган кимсалар (яхудий ва насронийлар) уни (Муҳаммад пайгамбарни) ўз фарзандларини таниган каби танийдилар. (Яъни ўзларининг илоҳий китобларида у ҳақда ўқиганлар). Ва албатта улардан бир гуруҳи билганлари ҳолда ҳақиқатни беркитадилар. 147. Бу ҳақиқат (яъни қибланинг ўзгариши) Парвардигорингиз томонидандир. Бас, шубҳа қилгувчилардан бўлманг! 148. Ҳар кимнинг ўз юзланадиган тарафи бор. Бас, яхши ишларга шошилингиз! Қаерда бўлманг, Аллоҳ сизларни (ҳисоб-китоб) учун келтиради. Албатта Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир. 149. Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжидул Ҳаром томонга буринг! У шубҳасиз Парвардигорингиз (буюрган) ҳақ (қибла)дир. Ва Аллоҳ қилаётган амалларингиздан гофил эмасдир. 150. Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжидул Ҳаром томонга буринг! Ва қаерда бўлсангизлар (эй мўминлар), юзларингизни ўша томонга буринг! Токи (айрим) одамлар учун сизларнинг устингизда хужжат бўлиб қолмасин. Лекин уларнинг ичида зулм қилгувчилар ҳам борки, сизлар улардан кўрқмангиз. Мендан кўрқингиз! Ва токи сизларга неъматимни комил қилиб беришим ва тўғри йўлга ҳидоят топишингиз учун шундай қилингиз. 151. Шунингдек, сизларга ўзларингиздан бўлган, сизларга Бизнинг оятларимизни тиловат қиладиган, сизларни поклайдиган, сизларга Китоб ва Ҳикматни (Қуръон ва Ҳадисни) ўргатадиган ва билмаган нарсаларингизни билдирган бир пайгамбар юбордик. 152. Бас, Мени эслангиз, Мен ҳам сизларни эслайман ва Менга, шукр қилингиз ва Мени инкор қилмангиз! 153. Эй мўминлар, сабр қилиш ва намоз ўқиш билан (Мендан) мадад сўранглар! Албатта Аллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадир. 154. Ва Аллоҳ йўлида ҳалок бўлган шаҳидлар ҳақида: « Булар ўликлар», демангиз! Йўқ, улар тириклардир, лекин сизлар сезмайсизлар. 155-156. Ва албатта сизларни хавфу хатар, очлик, молу эсон ва мева - чеваларни камайтириш каби нарсалар билан имтиҳон қиламиз. Бирор мусибат келганда: «Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз», дейдиган собирларга хушxabар беринг (эй Муҳаммад). 157. Ана ўшаларга Парвардигорлари томонидан саловот (магфират) ва раҳмат бордур. Ана ўшалар ҳақ йўлни топгувчилардир“. [2:142:157]

Тафсир:

﴿ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّيْنَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِن آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِن آتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾﴾

– „142. Одамлардан ақлсизлари: «Улар (муслмонлар)ни илгари қараган қиблаларидан қандай нарса юз ўғиртирди?» — дейдилар. Айтинг: «Маширик ҳам, Мағриб ҳам Аллоҳникидир. У Ўзи хоҳлаган кишиларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади». 143. Шунингдек (яъни ҳақ йўлга ҳидоят қилганимиз каби), сизларни бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз ва пайгамбар сизларнинг устингизда гувоҳ бўлиши учун ўрта (адолатли) бир миллат қилдик. Сиз илгари қараган қиблани Биз фақатгина ким пайгамбарга эргашиб, ким орқасига қайтиб кетишини билиш учун қилганимиз, холос. Шубҳасиз, бу оғир иш. Магар Аллоҳ ҳидоят қилган зотларгагина (оғир эмасдир). Аллоҳ имонларингизни (яъни, имон билан ўқиган намозларингизни) зое қилгувчи эмас. Албатта, Аллоҳ одамларга меҳрибон ва раҳмлидир. 144. Гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз. Юзингизни Масжидул Ҳаром (Мақка) томонга буринг! (Эй мўминлар, сизлар ҳам) қаерда бўлсангизлар, юзларингизни унинг тарафига бурингиз! Китоб берилган зотлар албатта

бунинг Парвардигорлари томонидан (келган ҳақ ҳукм) эканини биладилар. Аллоҳ улар қилаётган амаллардан гофил эмасдир. 145. Қасамки, агар сиз китоб берилган кимсаларга бор мўъжизаларни келтирсангиз ҳам улар қиблангизга боқмайдилар. Сиз ҳам уларнинг қибласига боқувчи эмассиз. Улар (яхудий ва насронийлар)нинг бировлари бировларининг қибласига боқувчи эмас. Агар фаразан Сизга келган билим (ваҳи)дан кейин ҳам уларнинг ҳавойи нафсларига эргашсангиз, у ҳолда шубҳасиз золимлардан бўлиб қоласиз“.

[2:142:145]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

Бу оятларда тақдим ва таъхир қондаси қўлланганга ўхшайди. Негаки,

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ﴾

(одамлардан ақлсизлари айтадиларки:) ояти

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾

(гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз) оятидан кейин нозил бўлган. Аллоҳ Таоло олдин Пайғамбар ﷺни Масжидул Ҳаром тарафига бурган, ундан кейин

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلْتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾

(одамлардан ақлсизлари: «Улар (мусулмонлар)ни илгари қараган қиблаларидан қандай нарса юз ўгиртирди?» — дейдилар), деган.

Оятлар Пайғамбар ﷺга нозил бўларди ва у киши ёзиб борувчиларга уларни суранинг қайси жойига ёзишларини тайинлардилар.

﴿ضَعُوا هَذِهِ الْآيَةَ فِي مَكَانٍ كَذَابٍ مِنْ سُورَةِ كَذَا﴾

«Бу оятни фалон суранинг фалон жойига қуйинглар»,⁹ дердилар. Оятнинг сурадаги тартиби нозил бўлишдаги тартиби билан бир хил бўлиш ҳоллари ҳам, бир хил бўлмаслик ҳоллари ҳам юз берарди. Шундай бўлишининг ҳикматини Аллоҳнинг Ўзи билади.

Бу ҳолат Қуръони Каримнинг айрим оятларида очиқ кўриниб туради.

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ﴾

(9) Термизий: 4011. У киши бу ҳадис ҳасан саҳиҳ, деди. Аҳмад: 376, 478.

– „Сизлардан вафот қилган кишилар хотинларини қолдирган бўлсалар (ўлимларидан олдин), хотинларига васият қилсинлар“.
[2:240]

оятни нозил бўлиш жиҳатидан

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرْتَبِنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾

– „Сизлардан (мусулмонлардан) вафот қилган кишилар хотинларини қолдирган бўлсалар, улар тўрт оя ўн кун ўзларига қараб (идда сақлаб) турадилар“.
[2:234]

оятдан олдиндадир. Биринчи оят иккинчи оят билан насх қилинган. Ҳолбуки, иккинчи оятнинг Қуръондаги тартиби биринчи оятдан олдинда. Яъни, унинг Қуръондаги тартиби нозил бўлишдаги тартибидан бошқача.

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّيْنَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾

(Одамлардан ақлсизлари: «Улар (мусулмонлар)ни илгари қараган қиблаларидан қандай нарса юз ўғиртирди?» — дейдилар) оятда ҳам шундай ҳолат бор. Оятнинг мазмуни бу гап Аллоҳ уларни қиблаларидан бурганидан кейин яъни

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

(зоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз) оятдан кейин айтилганини тақозо қилади.

Тақдим ва таъхир қоидаси араб тили қоидаларига кўра, ўзига яраша бир ҳикматли мақсадда қўлланади. Мана шу ердаги тақдим ва таъхир қоидасини синчиклаб ўрганадиган бўлсак, унинг Аллоҳнинг ҳукмига эътироз билдираётган анави аҳмоқларнинг воқеини фош этиш учун ишлатилгани аён бўлади. Зеро, холис ниятли чин мўминлар Аллоҳнинг буйруқларини мутлақо эътироз билдирмасдан қабул қиладилар.

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ

أَمْرِهِمْ﴾

– „Аллоҳ ва Унинг найгамбари бир ишни ҳукм қилган — буюрган вақтида бирон мўмин ва мўмина учун (Аллоҳнинг ҳукмини қўйиб) ўз ишларидан ихтиёр қилиш жоиз эмасдир“.
[33:36]

Шунинг учун Аллоҳ Таоло бу оятларда Аллоҳнинг қиблани бир томондан бошқа томонга ўзгартириш ҳақидаги ҳукмига, буйруғига эътироз билдирувчиларнинг нақадар аҳмоқлигини баён

қиялпти. Бу ерда гап Аллоҳ Таолонинг бир буйруқни бекор қилиб, унинг ўрнига бошқа бир буйруқни бериши устида эмас, балки Аллоҳнинг буйруғига эътироз билдириш масаласи устида боряпти.

Қиблани бир томондан бошқа томонга ўзгартириш ёки ўзгартирмаслик Аллоҳнинг иши. Аллоҳ машриқу мағрибнинг Эгасидир. Ўз мулкида Ўзи истаган буйруқни чиқараверади.

﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ﴾

– „У Ўзи қиладиган бирон нарса ҳақида масъул бўлмас, улар (яъни бандалар эса қиладиган ҳар бир иш-амаллари хусусида) масъул бўлулар “. [21:23]

Аллоҳнинг фармони ҳақиқатдир, ҳидоятдир, унга эргашган одам ҳидоят топади.

﴿يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

(У Ўзи хоҳлаган кишиларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади). Аллоҳнинг буйруғига эътироз билдирган, ҳар хил тутуриқсиз гапларни айтган кимса ҳалокатга юз тутган аҳмоқдир.

(*اَلْكَافِرَاتُ* *ақлсизлар*). (*سفيه*) сўзининг кўплиги. Нодон, бефаҳм, ақли энгил (ноқис) маъноларини англатади. Бу сўз аслида энгил деган маънони билдиради. Энгил тўқилган кийим иборасида ҳам шу сўз қўлланади. Бу сўзга алиф лом артикли ҳам кирган. Шунга кўра, у ўша гапни айтган ҳамма кишига доирдир.

﴿مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلِهِمْ﴾

(*уларни қиблаларидан қандай нарса юз ўгиртирди?*). Бу ерда шу сўзни айтган аҳмоқлар яҳудлар, мунофиқлар, мушриклар ва уларнинг сафига қўшилганлардир.

(*مَا وَلَّهُمْ* *уларни қандай нарса юз ўгиртирди?*). Яъни, нима бурди?

(*عَن قِبَلِهِمْ* *қиблаларидан*). Қибла сўзи вижҳа сўзи кабидир. Унинг шаръий маъноси мусулмон намозда юзланадиган тарафдир.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло бизга хабар беряптики, буйруқ бериш ҳар доим У Зотнинг ишидир. У Зотнинг ҳукмини ҳеч кимса рад эта олмас. У Зот фазлу марҳамат соҳибидир. У Зот Пайғамбар ﷺнинг дуоларини ижобат қилиш билан мусулмонларга яхшилик

қилганидек, Муҳаммад ﷺ Умматини умматлар ўртасидаги ўрта уммат қилиши билан бу Умматга фазлу марҳамат кўрсатди. Одамларга гувоҳ бўладиган ўрта уммат. Одамларга гувоҳ бўладиган уммат ўз-ўзидан адолатли умматдир. Зеро, адолат шаҳодатнинг асосий шартидир.

Арабларнинг гапида ўрта сўзи энг сара, энг яхши маъносини англатади. Одамларнинг саралари уларнинг ўрталаридир.

«Лисонул-араб»да шундай дейилган: нарсанинг ўртаси энг афзалидир, энг яхшисидир, энг сарасидир. Масалан, яйловнинг ўртаси энг яхши жойи. Мана бу ҳадис ҳам шу маънодадир:

«حَيَارُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا»

«Ишларнинг яхшиси ўртачасидир».¹⁰

Аллоҳ Таолонинг мана бу ояти ҳам шу маънода келган:

﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾

(*Бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз учун*). Яъни, Лисонул-араб китобининг муаллифи айтади: Бу васат сўзининг тафсири ва ҳақиқий маъносидир.

Шунга кўра, оятнинг маъноси мана бундай бўлади: Ислом Уммати бошқа умматларга қарши уларга Ислом етказилганлигига адолатли гувоҳ бўлади. Гарчи оят дарак гап бўлиб келса-да, унда буйруқ маъноси ҳам бор. Яъни, Ислом Уммати Исломни бошқа умматларга етказишлари лозим. Шундай қилмасалар, гуноҳкор бўладилар. Шу ишлари бошқа умматларга қарши ҳужжат бўлади.

﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾

Шунингдек, Пайғамбар ﷺ Ислом Умматига қарши унга Исломни етказганига гувоҳдирлар.

﴿وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

(*Ва пайғамбар сизларнинг устингизда гувоҳ бўлиши учун*).

Демак, Исломдан кейин Ислом Уммати бошқа умматларга қарши Ислом ўша умматларга етказилганига адолатли гувоҳдир. Бу бир томондан. Бошқа томондан у Исломдан олдинги пайғамбарларнинг ҳам Парвардигор томонидан юборилган рисолатни ўз умматларига етказганларига ҳам гувоҳ бўлади. Ҳадисда келади:

⁽¹⁰⁾ Байхақий: 3/273. Қуртубий: 2/154.

«يَجِيءُ النَّبِيُّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ وَمَعَهُ الرَّجُلَانِ وَأَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ فَيَدْعَى قَوْمَهُ
 فَيَقَالُ لَهُمْ هَلْ بَلَّغْتُمْ هَذَا فَيَقُولُونَ لَا فَيَقَالُ لَهُ هَلْ بَلَّغْتَ قَوْمَكَ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيَقَالُ لَهُ مَنْ
 يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ فَيَدْعَى مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ فَيَقَالُ لَهُمْ هَلْ بَلَّغْتَ هَذَا فَيَقُولُونَ
 نَعَمْ فَيَقَالُ وَمَا عِلْمُكُمْ فَيَقُولُونَ جَاءَنَا نَبِيًّا فَأَخْبَرَنَا أَنَّ الرُّسُلَ قَدْ بَلَّغُوا فَذَلِكَ قَوْلُهُ
 «تَعَالَى»

«Қиёмат кунида қайсидир пайгамбар бир киши (уммат) билан, яна қайсиниси икки ёки ундан кўпроқ киши (уммат) билан келади. Унинг қавмига, мана бу одам сизларга етказдими, деб жар солинади. Улар, йўқ, деб жавоб беришади. Унга (пайгамбарга), сен қавмингга етказдингми, дейилади. У, ҳа, етказдим, дейди. Унга сенга ким гувоҳлик беради, дейилади. У, Муҳаммад ва унинг Уммати, деб жавоб беради. Шунда Муҳаммад ва унинг Уммати чақиртирилади. Улардан, мана бу одам ўз қавмига етказдими, деб сўралади. Улар, ҳа, деб жавоб берадилар. Қаердан биласизлар, дейилади уларга. Улар, бизга Муҳаммад ﷺ пайгамбар бўлиб келган ва пайгамбарларнинг етказганлари ҳақида хабар берган, дейишади. Аллоҳ Таолонинг мана бу гапи шу маънода:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ

شَهِيدًا﴾

(Шунингдек (яъни ҳақ йўлга ҳидоят қилганимиз каби), сизларни бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз ва пайгамбар сизларнинг устингизда гувоҳ бўлиши учун ўрта (адолатли) бир миллат қилдик).

Демак, айтиб ўтганимиздек, Ислом Уммати Исломдан олдин ҳам, Исломдан кейин ҳам бошқа умматларга қарши уларга рисолат етказилганига адолатли гувоҳдир.

Шунингдек, Аллоҳ Таоло биринчи қибланинг яъни, Масжидул Ақсога юзланиб намоз ўқишнинг фарз қилинишида бир ҳикмат борлигидан бизни огоҳ этяпти. Шу иш орқали Аллоҳга, Пайгамбарга итоат этиб, Аллоҳ буюрган тарафга юзланиб намоз ўқиганлар билан Аллоҳ ва Пайгамбарнинг фармони ўзи ўрганиб қолган одатига зид иш бўлса, унга итоат этишдан бош тортадиган кимсалар бир-бирларидан ажралиб қолардилар. Аллоҳ

Пайғамбар ﷺ га Маккадалик пайтларида Масжидул Ақсога қараб намоз ўқишни буюрганди. Ҳолбуки, бу пайтда Каъба арабларнинг ёнгинасида эди. Боз устига улар Каъбани жуда улуғлардилар, ҳаж қилардилар, тавоф қилардилар. Бу ишни Иброҳим ﷺ нинг динига тўғри келадиган иш, деб билардилар. Мана шундай Каъба турганда Масжидул Ақсога юзланиш анча оғир эди. Аммо Аллоҳ ҳидоят берган, Аллоҳнинг фармониغا бўйсунадиган мўминлар учун бу оғирлик сезилмадир. Улар Парвардигорларининг буйруғига итоат этиб, Ақсо сари юзландилар. Аллоҳ улардан рози бўлсин, улар ҳам Аллоҳдан рози бўлсинлар.

Кейин Аллоҳ Таоло мўминларга Ўз тарафидан марҳамат кўрсатиб, лутф айлаб, уларнинг қибла Макка тарафига ўзгарилишидан олдинги намозларини ҳам қабул қилди. Муслмонлар ўзларининг биринчи қибла тарафига қараб ўқиган намозлари қабул бўлмай қолишидан кўрқардилар. Аллоҳ уларнинг шу намозлари ҳам қабул бўлишини айтиб, уларни эъозлади.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾

(Албатта, Аллоҳ одамларга меҳрибон ва раҳмлидир).

(إِلَّا تَعْلَمَ) бизнинг билишимиз кўриниши, очилиши учун. Яъни, Аллоҳнинг ғоибона билиши бизга ҳам аён бўлиши учун. Шундай маъно чиқаришимизга қарина Аллоҳ Таолонинг мана бу оятидир:

﴿عَلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ﴾

– „(У) *гайб ва шаҳодатни* (яъни яширин ва ошкора нарсаларни) *билгувчидир*“ [59:22]

Аллоҳ Таоло бир нарсани билиши учун ўша нарса одамларга кўриниши керак бўлмайди. Чунки У Зот шу вақтгача бўлган ишларни ҳам, энди юз берадиган ишларни ҳам билади.

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ﴾

– „(Эй мўминлар), *ёки Аллоҳ сизларнинг ичингиздан ким ҳақ йўлда курашган-у, ким сабр-тоқат қилганини мутлақо билмай туриб жаннатга кирамиз, деб ўйладингизми?!*“ [3:142]

Яъни, токи, жиҳод ва сабр борасидаги сизларнинг аҳволинглардан Аллоҳнинг огоҳлиги одамларга ҳам аён бўлсин, очилсин.

Бинобарин, (تَعْلَمَ) иборасининг маъноси билганимизни кўрсатишимиз учун деганидир. Бу мажозий маъно. Аллоҳнинг ғайбни ҳам билиши қаринаси билан ақлан айтилаётган гапнинг бўлиши ростлигини тақозо қилувчи бир маъно дилда бор.

﴿مَمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾

(*Ким орқасига қайтиб кетишини*). Яъни, ота-боболарининг қибласига ўрганиб қолиб, Исломдан қайтган одамдан. Бу ердаги (مِنْ) ҳарфи ажратиш учун келяпти. Бу ҳарф иккита бир-бирига зид нарсаларга кирганда ажратиш маъносини англатади. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾

– „Аллоҳ ким бузғунчи, ким ўнгловчи — ислоҳ қилувчи эканини билади“.

[2:220]

Тузувчи бузувчининг зиддидир.

﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾

(*Биз фақатгина ким пайғамбарга эргашиб, ким орқасига қайтиб кетишини билиш учун қилганмиз, холос*). Оятдаги (من ينقلب على عقبية)

(من يتبع الرسول)нинг зиддидир.

(الضَّيِّعَ إِيمَانِكُمْ). Яъни, биринчи қибла насх бўлишидан олдин унга қараб ўқиган намозларингизни қабул қилмайдиган Зот эмас. Бу ерда мажозий далил келтириш бор. Зеро, намознинг қабул бўлиши имонга қараб бўлади. Агар имон бўлмаса, намознинг ҳамма рукнлари бекаму кўст бажарилган тақдирда ҳам қабул бўлмайди. Имон амалдан олдинда туради:

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ

أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

– „Албатта имон келтирган, яхши амаллар қилган ва намозни тўқис адо қилиб, закотни берган зотлар учун Парвардигорлари ҳузурда ажр бор. Улар учун ҳеч қандай хавф-хатар йўқ ва улар ғамгин бўлмайдилар“.

[2:277]

Ҳадисда келади: “Пайғамбар ﷺ қиблага – Каъбага юзлантирилгач, эй Аллоҳнинг пайғамбари, Байтул Мақдисга

қараб намоз ўқиб ўлиб кетганлар нима бўлади, дейишди. Шунда мана шу оят нозил бўлди:

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾

(Аллоҳ имонларингизни зое қилгувчи эмас). Яъни, уларнинг намозларини Аллоҳ Ўз фазлу марҳамати ила қабул айлайди.¹¹

3 – Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺнинг қиблани Масжидул Ақсодан бошқа тарафга ўзгартиришини сўраб қилган дуоларини ижобат айлаганини баён қилади. Яҳудлар, Муҳаммад бизга қарши чиқади-ю, яна бизнинг қибламизга эргашади, дейишарди. Пайғамбар ﷺ қибла Иброҳим ﷺ қурган Каъба тарафига ўзгартирилишини истардилар. Шундай қилинса, арабларни имонга чақириш қулайроқ бўлади, деб ҳисоблардилар. Бухорий ва Муслим ўзларининг «Саҳиҳ»ларида чиқарган ҳадисда Барродан мана бундай ривоят бор:

«Пайғамбар ﷺ билан Мадинага келишларидан олдин ўн олти ой Байтул Мақдисга юзланиб намоз ўқидик. Кейин Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарининг истагини билиб, мана бу (қуйидаги) оят нозил бўлди»:¹²

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

(Гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз. Юзингизни Масжидул Ҳаром (Макка) томонга буринг! (Эй мўминлар, сизлар ҳам) қаерда бўлсангизлар, юзларингизни унинг тарафига бурингиз!). Шу билан қибла Байтул Ҳаром тарафига ўзгартирилди. Шу оят нозил бўлганидан кейин мусулмонлар Байтул Мақдис тарафига қараб намоз ўқишни ташлашиб, Байтул Ҳаром тарафига қараб намоз ўқий бошладилар. Абу Довуд Анас رضي الله عنهдан ривоят қилади:

«أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةُ عَلَي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَرَّ رَجُلٌ بِنَبِيِّ سَلَمَةَ فَنَادَاهُمْ وَهُمْ رُكُوعٌ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ أَلَا إِنَّ الْقِبْلَةَ قَدْ حُوِّلَتْ إِلَى الْكَعْبَةِ مَرَّتَيْنِ فَمَالُوا كَمَا هُمْ رُكُوعٌ إِلَى الْكَعْبَةِ»

(11) Бухорий: 40. Абу Довуд: 4860. Термизий: 2964. Аҳмад: 1/295, 304. Тафсири Табарий: 2/12.

(12) Бухорий: 384, 6811. Муслим: 821. Тафсири Табарий: 2/3.

«Пайгамбар ﷺ га шу оят нозил бўлгач, бир киши бомдод намозини Байтул Мақдисга қараб ўқиётган рукуда турган Вану Саламанинг ёнидан утаётиб, огоҳ бўлингларки, қибла Каъба тарафига ўзгартирилди, деди. Намоз ўқиётганларнинг ҳаммалари рукуда турганлари ҳолда Каъба тарафига юзландилар».¹³

Бундан шаръий ҳукмлар борасидаги хабари оҳод далолати чиқарилади. Аммо биринчи қибла хабари оҳод билан насх қилинди, дейилмайди. Чунки биринчи қибла

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

(*гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз*) ояти билан насх қилинган. Бор гап шуки, ўша намозхонларга шаръий ҳукмнинг етказилиши хабари оҳод билан юз берган. Йўлига қараб, хабари оҳодга ҳам амал қилиш вожиб. Бу нарса ўз бобида усул фанида ўрганилади.

(*شُطْرَةٌ*) яъни, тарафига. Ибн Аббос шундай деган. Каъбани эмас, Масжидул Ҳаромнинг тилга олинаётгани унинг ўзига эмас, томонига эътибор қилиш кераклигини кўрсатади. Чунки Масжидул Ҳаром Каъбани ҳам ўз ичига олади. Шунингдек, бу сўз Макка маъносида ҳам қўлланади. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا﴾

– „(Аллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад)ни — (Маккадаги) Масжидул Ҳаромдан (Куддусдаги) Масжидул Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) пок Зотдир“ . [17:1]

Пайгамбар ﷺ масжиднинг ичидан эмас, Маккадан сайр қилдирилганлар.¹⁴ Бундан яна шундай маъно ҳам чиқадики, Байтул Ҳаром Каъба уни ўз кўзлари билан кўриб турганлар учун қибладир. Ҳарам минтақасида яшайдиган, лекин Каъбани кўрмайдиганлар учун Масжидул Ҳаром тарафининг ўзи қибла бўлишга кифоя қилади. Ҳарам минтақасида яшамайдиган, лекин унинг томонини биладиганлар, масалан Пайгамбар ﷺ учун ҳам

(13) Абу Довуд у ўзининг «Носих»ида келтирган, Аҳмад: 1/295, 304. Дуррул Мансур: 1/346.

(14) Байзовий деди: Каъба дейилмай, масжид дейилишининг боиси, Набий алайҳиссалом Мадинада эдилар.

Масжидул Ҳаром қибла бўлади. Бошқа юртларда яшайдиганлар учун эса Масжидул Ҳаром жойлашган шаҳар яъни, Макка қибла бўлади.

(**قَدْ نَرَى**) яъни, кўрдик. (**قَدْ**) ҳарфи музореъга кирганда агар у ўтган ёки ўтганга ўхшаган бир ҳодисага алоқадор бўлса, музореъни мозийга айлантиради. Шу билан бирга худди мозий феълига келгани каби феълнинг юз бериши аниқлигини ифодалайди. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ﴾

– „У Зот сизлар устида турган нарсани (яъни мўмин ё мунофиқлигингизни) яхши билур“.

[24:64]

Яна айтади:

﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ﴾

– „Шак-шубҳасиз, Биз дилингизни сиқилишини билурмиз“.

[15:97]

4 – Биринчи қибланинг иккинчи қиблага ўзгартирилиши ҳақ эканини яҳуд ва насоролар яхши билишларини Аллоҳ бизга маълум қиляпти. Чунки улар Муҳаммад ﷺ ўзларининг китобларида тавсифланган ўша пайғамбар эканликларини, у киши икки қиблага қараб намоз ўқишларини яхши биладилар. Шунингдек, улар Пайғамбар ﷺнинг Парвардигоридан олиб айтаётган гаплари шак-шубҳасиз ҳақ эканини ҳам яхши биладилар.

Аллоҳ оятни уларнинг қилаётган ишларидан Ўзининг хабардорлигини, ҳаммасини ҳисоблаб турганини, қибланинг ўзгартирилиши масаласида бўладими, бошқада бўладими, Пайғамбар ﷺни ҳар бир инкор қилишлари учун уларни ҳисоб-китоб қилиб, уларга ўта қаттиқ ва ҳақли жазо, азоб беришини билдириб қўйиш билан яқунляпти. Уларнинг биронта иши Аллоҳнинг назаридан четда қолмайди.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفْلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾

(Аллоҳ улар қилаётган амаллардан гофил эмасдир).

(**الَّذِينَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ**) китоб берилган зотлар). Улар аҳли китобларнинг олимлари. Бунга қарина мана бу оят:

﴿لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

(Албатта бунинг Парвардигорлари томонидан (келган ҳақ ҳукм) эканини биладилар). Биладиганлар, яъни, тақлидсиз ўзлари биладиганлар уни ўқийдиган ва унинг ичидаги маъноларни биладиган аҳли китоб олимларидир.

5 – Аллоҳ Таоло охирги оятда ўтган оятда ишора қилиб ўтилган олимлар ва руҳонийлар ҳар қанча кучли ҳужжат келтирилмасин, барибир мусулмонларнинг қибласига ҳеч қачон эргашмаслигини, чунки улар бирон бир шубҳа, далилнинг етишмаслиги туфайли эмас, балки ўзларининг манманликлари, саркашликлари туфайли мусулмонлар қибласини инкор қилаётганларини баён қилади. Бу ишнинг ҳақлиги уларнинг китобларида бор. Улар буни жуда яхши биладилар. Бундай одамлар билан ҳужжат талашишнинг фойдаси йўқ. Шу ерда бир савол туғилади. Уларнинг айримлари қандай қилиб имон келтирдилар? Чунки бу оят Пайғамбар ﷺнинг замонларидаги аҳли китоб олимлари ҳақидадир. Улар ҳақни билиб туриб, манманлик ва саркашлик билан унга имон келтирмадилар. Бу ердаги айримлари, деган сўз яҳудлар ва насоролар оммасидан бошқаларга алоқадор эмас. Улардан айримларининг имон келиш эҳтимоли борлигини инкор ҳам қилмайди.

Кейин Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺга хабар беряптики, у киши ҳам уларнинг қибласига ҳеч қачон эргашмайдилар. Зеро, ўзлари ҳақ тарафидадилар. У кишига нозил бўлган ҳақ уларнинг ҳавойи нафсларига эргашмайди. Айни пайтда улардан бири бошқасининг қибласига эргашмайди. Улар ўз қибласини ҳеч қандай аниқ далилсиз маҳкам ушлайдилар. Шунинг учун ҳар қанча далил келтирилганда ҳам бу ҳолат ўзгармайди.

Шунингдек, Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига хитоб қилиб, сизга ҳақ келиб бўлганидан кейин яна сиз уларнинг динига, тўғрироғи ҳавойи нафсларига эргашадиган бўлсангиз, ҳақни ўз ўрнига қўймаган золимга айланасиз, деяпти.

﴿وَلَيْنَ آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾

(Қасамки, агар Сиз китоб берилган кимсаларга (барча ҳужжатларни) келтирсангиз ҳам). Бу ердаги лом қасам маъносини англатувчи лом.

﴿مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾

(Улар қиблангизга боқмайдилар). Шарт жавобининг ўрнига ўтирган қасам жавоби. Чунки бу ерда қасам ломи шартдан олдин келяпти. Шунинг учун жавоб шартники эмас, қасамники бўлади.

Тил қондалари шуни тақозо қилади. Айниқса, бу ерда жавобга фонинг кирмаётгани фикримизни янада қувватлайди.

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلِهِمْ﴾

(Сиз ҳам уларнинг қибласига боқувчи эмассиз).

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَةَ بَعْضٍ﴾

(Улар (яҳудий ва насронийлар)нинг бировлари бировларининг қибласига боқувчи эмас). Бу ердаги инкор олдинги

﴿مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ﴾

(улар қиблангизга боқмайдилар), деган гапдаги инкордан кўра кучлироқ. Чунки биринчи инкор жумлаи феълия билан ифодаланган бўлса, иккинчи инкор жумлаи исмия билан ифодаланяпти. Жумлаи феълияга нисбатан кучлироқ, етукроқ маънони англатади. Бу ерда Пайғамбар ﷺ пайғамбар бўлиб юборилганларидан буён мусулмонларнинг яҳуд ёки насроний бўлиб кетганларидан кўра ҳам, яҳудларнинг насроний ёки насронийларнинг яҳуд бўлиб кетишганидан кўра ҳам яҳуд ва насронийларнинг Исломга кирганлари кўпроқ бўлганига ишора бор.

(агар фаразан уларнинг ҳавойи нафсларига эргашсангиз) (إِنْ). Бу ердаги (إِنْ) фаразни англатади. Чунки олдинги оятда

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلِهِمْ﴾

(сиз ҳам уларнинг қибласига боқувчи эмассиз), дейилиб бу ишнинг ҳеч қачон юз бермаслиги аниқ қилиб айтилди. Бу ердаги (أَهْوَاءَهُمْ) уларнинг ҳавойи нафсларига) Пайғамбар ﷺга айтган мана бу гапларидир: Бизнинг қибламызга қайт, шунда сенга имон келтирамиз ва эргашамиз. Улар бу гапни Пайғамбар ﷺни алдаш учун айтдилар. Аллоҳ уларни лаънатласин.

(إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) у ҳолда шубҳасиз золимлардан бўлиб қоласиз). Бу ердаги (إِنْ) ҳам фараз маъносидадир. У мўмин одам агар яҳуд ёки насронийларнинг қибласига эргашгудек бўлиб қолса, нақадар катта золимга айланиб қолишини ифодалаяпти. Бундаги маъно қуйидагича: Эй Муҳаммад ﷺ, агар фаразан сизга

илм келиб туриб, яна сиз уларнинг қибласига эргашадиган бўлсангиз, жуда катта зулми қилган бўласиз. Демак, бу ерда яхуд ва насороларнинг қибласига эргашиш нақадар буюк зулм экани кўрсатиляпти. Негаки, ҳақ Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига баён қилган қиблага яъни, Масжидул Ҳаром тарафига юзланмоқдир.

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ﴾

Аслида қибла сўзи таснияда – иккиликда келтирилиши керак эди. Чунки яхудларнинг қибласи бошқа, насороларники бошқа. Лекин у бу ерда муфрадда – бирликда келяпти. Нима учун? Чунки уларнинг иккаласи ҳам ботилликда, ноҳақликда бирдирлар. Бундан ташқари олдинги гапдаги

﴿مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ﴾

дейилганда ҳам бу сўз муфрадда келган. Муфрадни муфрадга нисбатан қарама-қарши қўйиш гўзалроқ бўлади.

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ﴾

﴿الَّذِينَ اتَّيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ
 الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٤٨﴾ وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ
 هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ
 شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ
 مِنْ رَبِّكَ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٥٠﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ
 الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ
 عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي ۗ وَلِأْتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ
 وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥١﴾﴾

– „146. **Биз китоб ато этган кимсалар** (яҳудий ва насронийлар) уни (Муҳаммад пайғамбарни) ўз фарзандларини таниган каби танийдилар. (Яъни ўзларининг илоҳий китобларида у ҳақда ўқиганлар). **Ва албатта улардан бир гуруҳи билганлари ҳолда ҳақиқатни беркитадилар.** 147. **Бу ҳақиқат** (яъни қибланинг ўзгарishi) **Парвардигорингиз томонидандир. Бас, шубҳа қилгувчилардан бўлманг!** 148. **Ҳар кимнинг ўз юзланадиган тарафи бор. Бас, яхши ишларга шошилингиз! Қаерда бўлманг, Аллоҳ сизларни (ҳисоб-китоб) учун келтиради. Албатта Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир.** 149. **Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжидул Ҳаром томонга буринг! У шубҳасиз Парвардигорингиз (буюрган) ҳақ (қибла)дир. Ва Аллоҳ қилаётган амалларингиздан гофил эмасдир.** 150. **Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжидул Ҳаром томонга буринг! Ва қаерда бўлсангизлар (эй мўминлар), юзларингизни ўша томонга буринг! Токи (айрим) одамлар учун сизларнинг устингизда ҳужжат бўлиб қолмасин. Лекин уларнинг ичида зулм қилгувчилар ҳам борки, сизлар улардан кўрқмангиз. Мендан кўрқингиз! Ва токи сизларга неъматимни комил қилиб беришим ва тўғри йўлга ҳидоят топишингиз учун шундай қилингиз “.** [2:146-150]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Яҳуд ва насроларнинг олимлари ва руҳонийлари Муҳаммад ﷺнинг ўзларининг китобларида ваъда қилинган ўша пайғамбар эканликларини ўз ўғилларини билгандек биладилар. Шунга қарамасдан улардан бир гуруҳи бу ҳақиқатни манманлиги ва саркашлигидан келиб чиқиб яширади.

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾

(**Биз китоб ато этган кимсалар**). Бу сўздан мурод уларнинг олимлари ва руҳонийлари. (**يَعْرِفُونَهُ** уни танийдилар) бунга қаринадир. Билмоқ, танимоқ ўзларидаги китобдан далил келтира олмақдир. Бу нарса (**آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ**) **Биз китоб ато этган**)дан мурод уларнинг олимлари эканига қаринадир. Уларнинг билишлари ҳақиқийдир. Омиларининг билишлари эса тақлидийдир. Омилар олимлар ва руҳонийларга тақлид қиладилар.

2 – Бу ерда Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига хитоб қилиб, улар яшираётган нарса яъни, уларнинг сизни худди ўз ўғилларидек танишлари (улар айнан шу нарсани яширяптилар) Парвардигорингиз тарафидан бўлган ҳақиқатдир, сиз шу ҳақиқатга ишонишда давом этаверинг, улар билмаганларидан

эмас, манманликларидан, саркашликларидан сизга куфр келтиряптилар, бу ҳақиқат уларнинг китобларида битилган, деяпти.

﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾

(Бас, шубҳа қилгувчилардан бўлманг!). Яъни, шубҳа қилмасликда давом этаверинг. Тил қоидаларига кўра, бировни бир нарсдан қайтариш учун у одам ўша ишни қилаётган бўлиши шарт эмас. Уни шу ҳолатингда давом этавер, деб таъкидлаб қўйиш учун ҳам нотўғри ишдан қайтариш мумкин. Масалан, таълим олаётган кишига, оми бўлиб қолма, десангиз бу билан унга таълим олишда давом этавер, деб таъкидлаб қўйган бўласиз. Бу гапдан унинг омилиги ва сизнинг уни таълим олишга даъват этаётганингиз англашилмайди.

Шубҳа қилувчилардан бўлманг, дейилган пайтда Пайғамбар ﷺ шубҳа қилмайдиганлар ҳолатида эдилар. Шунга биноан, бу ердаги қайтариш Пайғамбар ﷺнинг шу ҳолатда давом этаверишларини ифодалаяпти, холос.

Бу нарса Аллоҳ Таолонинг мана бу оятларига ўхшайди:

﴿فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ﴾

– „**Бас сиз ҳаргиз кофир кимсаларга ёрдамчи бўлманг!**“ [28:86]

﴿وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

– „**Сиз ҳаргиз мушрик кимсалардан бўлманг!**“ [28:87]

Яъни, кофирларга ёрдамчи бўлмасликда, мушриклардан бўлмасликда давом этаверинг. Чунки шу қайтариқ пайтида Пайғамбар ﷺ кофирларга ёрдамчи ҳам, мушриклардан ҳам бўлмаганлар.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло бизга яҳудларнинг ҳам, насороларнинг ҳам, мусулмонларнинг ҳам ўз қибласи борлигини билдирияпти ва бизни яхшиликлар қилишда ким ўзар ўйнашга чақиряпти. Шунингдек, оят ҳеч ким Аллоҳнинг қудратидан ташқарига чиқа олмаслигини, ким қаерда бўлмасин, ҳаммани Аллоҳ қиёмат кунида йиғиб, қилган сабрлари учун мукофотлашини баён қиляпти. Аллоҳ ҳар ишга Қодир. Унинг қўлидан келмайдиган иш йўқ.

(**أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا**) **қаерда бўлманг, Аллоҳ сизларни**

(ҳисоб-китоб) учун келтиради) (**أَيْنَ** қаерда). Шарт маъносини ўз

ичига олган зарфи макон. (تَكُونُوا يَا ت) *бўлманг, келтиради*).

Шартнинг жавоби. Яъни, қаерда бўлсангизлар ҳам Аллоҳ сизларни олиб келади. Унинг учун бу иш мушкул эмас.

4 – Кейин Аллоҳ Таоло охирги икки оятда муқимликда ҳам, мусофирликда ҳам янги қиблага яъни, Масжидул Ҳаром тарафига юзланишни таъкидлаяпти.

(وَمَنْ قَائِسٍ وَحَيْثُ خَرَجَتْ) *ва қаерда бўлсангизлар*) *тарафдан чиқсангиз*). Бу такрорий таъкид дилда қолиб кетган андак изни ҳам ўчириб юборади. Олдинги қиблага қараб бир муддат намоз ўқилди. Энди эса тамом, унга қараб намоз ўқиш бекор қилинди. Шу билан дил хотиржамланиб, Аллоҳ буюрган тарафга юзланади ва шу ишнинг ҳақлигини, ҳар бир иш учун Аллоҳ жазо ёки мукофот беришини, У Зот ҳамма нарсанинг ҳисоб-китобини қилиб туришини, ҳеч нарса У Зотнинг назаридан четда қолмаслигини билади.

﴿يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا﴾

– „*Ҳар бир жон ўз қилган яхши амалларини ҳозир у нозир ҳолда кўрадиган, ёмон амалларининг эса олис-олисларда қолиб кетишини истайдиган кунни (эсланглар)!*“ [3:30]

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

– „*Аллоҳ қилаётган амалларингдан гофил эмасдир*“ [2:74]

5 – Олдинги

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبُ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾

– „*Гоҳо юзингиз самода кезганини кўраимиз*“ [2:144]

оятда баён қилганимиздек, Пайғамбар ﷺ арабларнинг, хусусан маккалик мушрикларнинг ва яҳудларнинг фиқу фасод гапларига барҳам бериш учун Аллоҳ Таолога дуо қилиб, қиблани Байтул Мақдисдан Каъба тарафига ўзгартириб беришини сўрардилар. Араблар, бу пайғамбар ота-бобоси Иброҳим ва Иброҳим қавмининг қибласига қарши чиқяпти, дейишса, яҳудлар ваъда қилинган пайғамбарнинг қибласи Байтул Мақдис эмас, Каъба бўлиши керак эди, дейишарди. Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺнинг дуоларини ижобат қилиб, Каъбани қибла қилиб берди.

﴿فَلَنُؤَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

– „Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз“.
[2:144]

Аллоҳ Таоло дастлаб Байтул Мақдис тарафига юзланишни биринчи қибла қилди. Бир неча йиллардан кейин Каъба тарафига юзланишни фарз қилди. Бу ишнинг остидаги ҳикматни Ўзи билади. Мана шу буюк оятлар, хусусан,

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ

عَقِبِهِ﴾

– „Сиз илгари қараган қиблани Биз фақатгина ким пайгамбарга эргашиб, ким орқасига қайтиб кетишини билиш учун қилганмиз, холос“.
[2:143]

Ва

﴿لَعَلَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾

(токи (айрим) одамлар учун сизларнинг устингизда хужжат бўлиб қолмасин. Лекин уларнинг ичида зулм қилгувчилар ҳам борки) ояти хусусида тадаббур қилиб, мана шу ҳикматдан икки ишни илғаб олгандек бўламиз:

Биринчи иш шундан иборатки, шу иш туфайли шайтон айрим имони заифларнинг қалбларига йўл топиб, қибланинг бундай ўзгариши Пайғамбарнинг ҳақиқий эмаслигига далилдир, деган тушунчани сингдириши мумкин. Шу билан уларнинг имонлари қалқиб, ўзларининг кимликларини фош қилиб қўядилар. Бошқа тарафдан ҳақиқий мўминлар ноҳақиқийлардан ажралиб қоладилар. Улар Пайғамбар ﷺнинг ҳақиқийлигига, ҳамма иш Аллоҳнинг қўлидалигига, У Зотнинг буйруғи ҳақ эканига аниқ ишонганлари туфайли, Байтул Мақдис тарафига бўладими, Каъба тарафига бўладими, бемалол, хотиржам, ҳечам, мутлақо шубҳаланмасдан буйруқни бажариб кетаверадилар.

Бу ҳикматдан биз илғаб олгандек бўлган биринчи иш мана шу.

Иккинчи иш ўша мушрик ва яҳудларнинг айтаётган гапларидан кўзлаган асл мақсадларини фош этишдир. Улар ҳақиқатни аниқлаш учун эмас, жанжал чиқариш учун, манманлик билан, саркашлик билан шу саволни бердилар. Қибла Каъба тарафига ўзгарганидан кейин ҳам яна бошқа гапларни тўқиб чиқараверганлари бунинг далилидир.

﴿لَعَلَّآ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾

(Токи (айрим) одамлар учун сизларнинг устингизда хужжат бўлиб қолмасин. Лекин уларнинг ичида зулм қилгувчилар ҳам борки) оятида ҳам шу нарса зикр қилинган. Яҳудлар ва мушрик араблардан ташкил топган анави золимлар фақат саркашликларидан келиб чиқиб, яна бошқа олдингидан ҳам заифроқ далилларни қидириб топишди. Қибла ўзгарганидан кейин яҳудлар, қибланинг Каъба тарафига ўзгаргани Муҳаммаднинг ўз Парвардигорига итоат этганидан келиб чиқиб эмас, ўз қавмининг динига бўлган мойиллигидан келиб чиқиб юз берди, дейишди. Араблар эса, у ўзининг олдинги қибласи хато эканини англаб, мана энди ота-боболарининг қибласига қайтди, деган гапларни айтишди.

Қибланинг Байтул Мақдисдан Каъба тарафига ўзгаргани хусусидаги оятларни тадаббур қилиб, бу унинг остидаги ҳикматнинг биз топгандек бўлган айрим тарафлари мана шулар. Унинг яна бошқа буюк-буюк тарафлари ҳам борки, уларни Аллоҳ Таолонинг Ўзи билади.

(الظَّالِمُونَ) улар нарсаларни ўз ўрнига қўймайдиган кимсалар. Шунинг учун ҳам улар хужжат бўлишга ярамайдиган хужжатлар билан хужжатлашадилар. Мақсадлари жанжал чиқариш, холос. Рақибни мот қилиш учун айтилган ҳар бир гап тўғри ёки нотўғри бўлишидан қатъий назар, хужжат дейилади. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَالَّذِينَ تَحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُمْ حَتَّىٰ تَخْرُجُوا مِنْ دَارِكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ﴾

– „Аллоҳ (дини) ҳақида уни қабул қилинганидан сўнг (одамларни йўлдан оздириш учун) **талашиб-тортишадиган кимсаларнинг хужжатлари** (яъни **талашиб-тортишиилари**) **Парвардигор наздида ботил-беҳудадир. Уларга (бу дунёда) газаб, (охиратда эса) қаттиқ азоб бордир**“.

[42:16]

Яна айтади:

﴿يَأْتَاهُمُ الْكِتَابُ لِمَ تَحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

– „Эй аҳли китоб, нима учун Иброҳим хусусида (у бизнинг динимизда бўлган, деб) талашасизлар! Ахир Таврот ҳам, Инжил ҳам ундан кейин нозил бўлгани аниқ-ку?! Ақл юргизмайсизларми?!“ [3:65]

Шунинг учун уларнинг мана шу арзимас, заиф гаплари ҳам ҳужжатлар қаторига киритилди. Чунки улар бу гапларни ҳужжат келтириш (рақибни енгиш) мақсадида айтдилар.

Аллоҳ Таоло оятни фақат жанжал чиқариш учун саркашлик билан турли хил ҳужжатлар келтираётган ўша нусхалардан эмас, фазлу неъмат соҳиби бўлган Аллоҳдангина қўрқишимизни тайинлаш билан яқунляпти. Қибла борасида, шариат борасида бизни ҳақ йўлга бошлаган ҳам, Исломга қарши фитна қўзғовчиларнинг тилларини кесган ҳам (мот қилган ҳам) Ўша Зотдир.

﴿وَلَا تِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

(Ва токи сизларга неъматимни комил қилиб беришим ва тўғри йўлга ҳидоят топишингиз учун шундай қилингиз).

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَادْكُرُونِي أَدْكُرْكُمْ وَأَشْكُرُوا

لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾﴾

– „151. Шунингдек, сизларга ўзларингиздан бўлган, сизларга Бизнинг оятларимизни тиловат қиладиган, сизларни поклайдиган, сизларга Китоб ва Ҳикматни (Қуръон ва Ҳадисни) ўргатадиган ва билмаган нарсаларингизни билдирган бир пайғамбар юбордик. 152. Бас, Мени эслангиз, Мен ҳам сизларни эслайман ва Менга, шуқр қилингиз ва Мени инкор қилмангиз!“ [2:151-152]

1 – Аллоҳ Таоло Ўз фазлу марҳамати ила саркаш кофирларнинг ҳужжатларини пучга чиқариб, бу Умматни Байтул Ҳаром тарафига юзлантирди. У Зот бу Умматга Аллоҳнинг оятларини тиловат қилиб берадиган, Қуръону суннатни танитадиган, ваҳийдан бошқа йўл билан ўрганиб бўлмайдиган билимларни ўргатадиган, уларни ширк нажасларидан поклайдиган бир пайғамбарни юбориб, фазлу марҳаматининг

нақадар буюклигини кўрсатди. Худди шунингдек, унга мана бу неъматини мукаммал қилиб берди.

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا﴾

(Шунингдек, сизларга бир пайғамбар юбордик). Бу жумла олдинги жумла билан боғланган. Коф ҳарфи ташбеҳ – ўхшатиш учун қўлланяпти. Яъни, биз сизларга пайғамбар юбориш билан қандай инъом қилган бўлсак, қиблани кўрсатиб, сакраш кофирларнинг хужжатларини пучга чиқариш билан ҳам ўшандек инъом қилдик.

(يُرِيكُمْ) **сизларни поклайдиган**). Сизларни ширкдан поклайди(ган).

2 – Охирги оятда Аллоҳ Таоло бандаларини тил билан ҳам, дил билан ҳам, бошқа аъзолар билан ҳам Аллоҳни эслаб туришга буюряпти. Аллоҳни эшлаш Аллоҳ рози бўладиган барча воситалар билан Исломга даъват этишдир. Шунда Аллоҳ уларни улуғ савоб билан тақдирлайди. Ҳар икки «Саҳиҳ»да келади:

«مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَمَنْ ذَكَرَنِي فِي مَالٍ مِنَ النَّاسِ ذَكَرْتُهُ فِي مَالِي خَيْرَ مَنْ مَلَأَهُ»

«**Ким Мени ичида эсласа, Мен ҳам уни ичимда эслайман. Ким Мени бир жамоанинг ичида эсласа, Мен уни унинг жамоасидан яхшироқ жамоанинг ичида эслайман**».¹⁵

Шунингдек, Аллоҳ бандаларини Ўзи берган неъматларга шуқр қилишга, уларга нонкўрлик қилмасликка ҳам буюряпти. Токи, бу неъматлар давомли бўлсин.

﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾

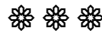
– „**Яна Парвардигорингиз билдирган (бу сўзларни) эслангиз: «Қасамки, агар берган неъматларимга шуқр қилсангизлар, албатта (уларни янада) зиёда қилурман. Энди агар куфронини (неъмат) қилсангизлар, албатта азобим ҳам жуда қаттиқдир**»“.
[14:7]

(أَذْكُرُّكُمْ) **мен ҳам сизларни эслайман**). Яъни, Мени эслаганинглар учун сизларни савоб билан тақдирлайман. Бу сўз мажозий маънода киноя бўлиб қўлланяпти. Аллоҳнинг бизни эслаши саломга яраша алигидан ташқари бизни яна савоб билан тақдирлашидан ҳам киноядир.

(15) Бухорий: 6858, 6982. Муслим: 4832.

﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ﴾

(Бас, Мени эслангиз, Мен ҳам сизларни эслайман).

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ءَمُوتٌ بَلْ ءَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ أُوْلَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾﴾

– „153. Эй мўминлар, сабр қилиш ва намоз ўқиш билан (Мендан) мадад сўранглар! Албатта Аллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадир. 154. Ва Аллоҳ йўлида ҳалок бўлган шахидлар ҳақида: «Булар ўликлар», демангиз! Йўқ, улар тириклардир, лекин сизлар сезмайсизлар. 155-156. Ва албатта сизларни хавфу хатар, очлик, молу жсон ва мева-чеваларни камайтириш каби нарсалар билан имтиҳон қиламиз. Бирор мусибат келганда: «Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз», дейдиган собирларга хушxabар беринг (эй Муҳаммад). 157. Ана ўшаларга Парвардигорлари томонидан саловот (мағфират) ва раҳмат бордур. Ана ўшалар ҳақ йўлни топгувчилардир“.

[2:153-157]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қияпти:

1 – Аллоҳ Таоло бизга ўзимиздан бўлган, бизга Буюк Аллоҳнинг оятларини тиловат қилиб берадиган, бизни ширку гуноҳлардан поклайдиган бир пайғамбар юборганини билдирганидан кейин, бизни ишонишимиз ва амал қилишимиз керак бўлган эътиқоду шариатдан хабардор қилганидан кейин, Аллоҳни эслашимиз ва Исломга даъват қилишимиз лозимлигини тайинлаганидан кейин сабр ва намоз билан ёрдам сўрашимизни ҳам буюряпти.

Бу оятнинг мантуқида Исломга даъват қилиш ва Аллоҳнинг шариатига амал қилиш оғир, машаққатли иш эканига, шунинг

учун мўмин сабр ва намоз номли икки қурол билан қуролланиб, ўз йўлида мустаҳкам барқарор туриши лозимлигига ишора бор.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло Исломга даъват қилиш асносида инсон учраши мумкин бўлган балоларнинг бир неча турларини санаб ўтяти ҳамда шу балоларга сабр қилганларга, ҳақиқат устида барқарор турганларга, мусибат келган пайтида истиржо айтадиганларга яъни,

﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

(албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз) дейдиганларга нималар тайёрлаб қўйилганини ҳам айтяпти. Аллоҳ санаб ўтган мусибат турлари қуйидагилардан иборат:

а) Аллоҳнинг йўлида жон бериш. Бунда киши Аллоҳнинг калимасини олий қилиш учун Аллоҳнинг душманлари билан уришади, жанг майдонида мардонавор туради, уни ташлаб ортига чекинмайди ва шу жангда ўлдирилади. У Аллоҳнинг наздида тирикдир. Лекин унинг тириклигини одамлар сезмайдилар. Чунки бу иш улар учун ғоибдир. Шаҳиднинг ҳаёти ёқимли ва покиза ҳаётдир.

«مَنْ قَاتَلَ لِإِعْلَاءِ كَلِمَةِ اللَّهِ مُقْبِلًا غَيْرَ مُدْبِرٍ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

«Қимки Аллоҳнинг калимасини олий қилиш учун ортга чекинмасдан, олдга қараб жанг қилса, бас, у Аллоҳнинг йўлидадир».¹⁶

«إِنَّ أَرْوَاحَ الشُّهَدَاءِ عِنْدَ اللَّهِ فِي حَوَاصِلِ طُيُورٍ خَضِرٍ تَسْرُحُ فِي أَنْهَارِ الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ»

«Аллоҳнинг наздида шаҳидларнинг руҳлари жаннат анҳорларида истаганча сайр қилиб юрадиган яшил қушларнинг жигилдолида бўлади».¹⁷

б) Хавф, очлик, молу жонларнинг ва меваларнинг камайиши – етишмаслиги билан синаш синовларнинг – балоларнинг турли хиллари билан синашдир. Шу мусибатлардан қайси бири мўминга етса, демак, у синаляпти. Хавфми, нотинчликми, камбағалликми, очликми, молнинг камайишими – савдода зарар кўришми, жоннинг камайишими – касал бўлишу вафот этишми, қандайдир офатлар юз бериб, меваларнинг камайишими, ҳамма-ҳаммаси мўмин учун балолардир – синовлардир. Аллоҳ Таоло

(16) Насойй: 3104. Аҳмад: 4/417, 392. Дорамий: 2305.

(17) Муслим: 3500. Термизий: 2937. Ибн Можа: 3791. Дорамий: 2303. Аҳмад: 6/386.

айтяпти: (بَشِيءٌ) яъни, катта ёки кичик бўлишдан қатъий назар, шу балолардан қайси бири мўминга етса, унга сабр қилишнинг савоби улуг бўлади.

Пайғамбар ﷺ чироқ ўчиб қолган пайтида ҳам истиржо айтганлар. У кишидан бу иш хусусида сўрашганида:

«كُلُّ مَا يُؤْذِي الْمُؤْمِنَ فَهُوَ مُصِيبَةٌ وَلَهُ أَجْرٌ»

«Мўминга етган ҳар бир озор мусибатдир ва мўмин унга ажр олади, деганлар».¹⁸ Муттафақун алайҳ ҳадисда келади:

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُشَاكُ شَوْكَةً فَمَا فَوْقَهَا إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ»

«Қайси бир мўминга бир тикон кирса ёки ундан каттароқ мусибат етса, албатта шу билан Аллоҳ уни бир даражага кўтарди ва унинг бир хатосини туширади». (Яъни, унинг бир хатосини кечиради).

в) Аллоҳ Таоло баён қиляптики, мўмин балога сабр қилиб, истиржо айтса яъни,

«إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

(албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз) деса унга улуг савоб бўлади.

«صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأَوْلَٰئِكَ هُمُ الْمُمْتَدُونَ»

(Парвардигорлари томонидан саловот (мағфират) ва раҳмат бордур. Ана ўшалар ҳақ йўлни топгувчилардир). Нақадар улуг савоб! Аллоҳнинг розилиги, раҳмати, ҳидояти! Бугина эмас, унинг учун мана шу дунёнинг ўзида ҳам кўп яхшиликлар бўлади.

Мана бу ҳадисни Муслим Умму Саламадан чиқарган:

«مَا مِنْ عَبْدٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ فَيَقُولُ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ أَجْرِنِي فِي مُصِيبَتِي، وَأَخْلَفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا آجَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي مُصِيبَتِهِ، وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا»

«Пайғамбар ﷺ нинг шундай деганларини эшитдим: Қайси бир бандага мусибат етса ва у, албатта биз Аллоҳникимиз ва биз Унга қайтгувчилармиз, эй Аллоҳим, мана шу мусибатимда менга ажр бер, унинг ўрнига менга ундан яхшироқ нарсани қолдир, деса Аллоҳ унга шу мусибати учун ажр бериб, унга ўша мусибатидан (йўқотган нарасидан) кўра яхшироқ нарсани қолдиради».¹⁹ Ровий

(18) Дуррул Мансур: 2/389, Тафсири Байзовий: 1/125.

(19) Бухорий: 5324, Муслим: 1525, Термизий: 3433, Абу Довуд: 2712.

сўзида давом этади: Абу Салама вафот этганида шу гапларни Пайғамбар ﷺ буюрганидек айтдим. Аллоҳ менга унинг ўрнига ундан яхшироғини – Пайғамбар ﷺни қолдирди (берди).

3 – Исломни жаҳонга олиб чиқиш йўлида балоларга учраган пайтимизда Аллоҳ бизни сабр ва намоз билан ёрдам сўрашга буюради. Саҳиҳ ривоятларга кўра, Пайғамбар ﷺ бирор ишнинг ташвишини қилиб қолган пайтларида дарҳол намозга шошилардилар. Зеро, намоз мўминнинг хурсандлигидир. Намозда мўмин Парвардигори билан учрашиб, қалби хотиржамликка, осойишталикка тўлади.

«حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطَّيِّبُ وَالنِّسَاءُ، وَجَعَلْتُ فُرَّةَ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»

«Менга сизларнинг дунёинглардан уч нарса маҳуб, суюкли қилинди. Ширин ҳид, аёллар ва хурсандлигим намозда қилинди».²⁰

Намоз мўминга зулм ва золимларга қарши туришда куч-қувват, матонат бағишлайди. У билан мўмин ҳақиқат устида барқарор турадиган, имонига содиқ, иродаси букилмайдиган, мустаҳкам шахсга айланади. Бу ерда Аллоҳ Таоло намоздан олдин сабрни айтяпти. Бундан сабрнинг намоздан аҳамиятлироқ экани чиқади. Зеро, намоз банда билан Парвардигор ўртасидаги алоқа бўлса, сабр банда билан Парвардигор ўртасидаги ҳам, банда билан унинг ҳавойи нафси ўртасидаги ҳам, банда билан одамлар ўртасидаги ҳам алоқадир. У ўқ томидир. У қийинчиликлар, мусибатлар, балою офатлар чоғида барқарорликнинг миқёсидир, тамал тошидир.

Сабр ҳақида:

Шу ерда сабр хусусида тадуббур қилиб, бироз тўхтаб ўтмасак бўлмайди. Токи, айрим одамлардаги шу сўзнинг воқеи ва мазмуни борасидаги тушунмовчиликлар барҳам топсин.

Айрим одамлар ҳаром амалларнинг қилинаётгани билан ҳам, Аллоҳнинг ҳадлари ижро этилмаётгани билан ҳам, жиҳод фарзи бажарилмаётгани билан ҳам иши бўлмасдан узлатга чиқиб олишни сабр, деб атайдилар.

Яна айримлар ўзидан озорни даф қилиш учун, Аллоҳнинг душманларига йўлиқиб қолмаслик учун товон тўлаб туришни сабр, деб биладилар. Улар ҳақ гапни айтишга, бошқачароқ қилиб айтганда Аллоҳ рози бўладиган ишни қилишга журъат этолмайдилар. Ўз қобиқларига ўралиб, қайсидир бурчакда биқиниб ётаверадилар. Яна ўзларини сабрли, деб атайдилар.

(²⁰) Насой: 3878, Аҳмад: 3/128, 285.

Бундай сабр Аллоҳ томонидан эвазига жаннатлар тайёрлаб қўйилган ўша сабр эмас.

﴿إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

– „*Ҳеч шак-шубҳа йўқки, сабр-тоқат қилгувчиларга ажр-мукофотлари ҳисоб-китобсиз тўла-тўкис қилиб берилур*“. [39:10] Аксинча бундай сабр айни ожизликдирки, ундан Пайғамбар ﷺ паноҳ тилаганлар:

﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْبَخْلِ وَالْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَعَلَبَةِ الدَّيْنِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ﴾

«**Аллоҳдан ожизликдан, дангасаликдан, қўрқоқликдан, бахилликдан, гамдан, хафаликдан, қарзга ботиб қолишдан, кишиларнинг устимдан ҳукмрон бўлиб олишларидан паноҳ беришини сўрайман**».²¹

Сабр бу ҳақ гапни айтмоғингиздир, ҳақ ишни қилмоғингиздир, Аллоҳнинг йўлида эгилмасдан, букилмасдан, синмасдан озорни кўтармоғингиздир.

Сабр бу тақво билан қаторда турадиган фазилатдир.

﴿إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾

– „*Дарҳақиқат, кимда-ким Аллоҳдан қўрқиб, сабру қаноат қилса, албатта Аллоҳ бундай чиройли амалларни қилгувчи кишиларнинг ажру мукофотини зое қилмас*“. [12:90]

Сабр бу мужоҳидларнинг белгисидир.

﴿وَكَايْنٍ مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِيشُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا

ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾

– „*Қанчадан-қанча пайғамбарлар ўтганки, улар билан биргаликда кўндан-кўп художўйлар жанг қилганлар. Ҳамда Аллоҳ йўлида ўзларига етган машаққатлар сабабли сусткашлик — заифлик қилмаганлар ва (душманларига) бўйин эзмаганлар. Аллоҳ мана шундай сабр қилгувчиларни севади*“. [3:146]

Сабр бу балога – синовга сабрдир. Сабр бу иккиланиш эмас, саботга олиб борадиган қазога, мусибатлар кўпайиб кетди, деган баҳона билан Аллоҳнинг Китобини тарк қилишга эмас, уни янада маҳкамроқ тутишга олиб борадиган, кишини ўз Парвардигоридан узоқлаштирадиган эмас, уни Парвардигорига янада қаттиқроқ боғлайдиган қазога сабрдир.

(21) Бухорий: 5894, Муслим: 4908.

﴿فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾

– „*«Ҳеч илоҳ йўқ, магар Ўзинг бордирсан, эй пок Парвардигор, дарҳақиқат мен (ўз жонимга) жабр қилгувчилардан бўлиб қолдим», деб нидо қилди*». [21:87]

Сабр бу ҳимматни олийлаштирадиган, жаннат йўлини яқинлаштирадиган сабрдир. У Билолнинг сабридир, Хаббобнинг сабридир, Ёсир оиласининг сабридир.

«صَبْرًا آلِ يَاسِرٍ إِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْجَنَّةُ»

«Эй Ёсир оиласи, сабр қилинг, сизга ваъда қилинган нарса жаннатдир».²²

Сабр бу Хубайб ва Зайднинг сабридир. «Аллоҳга қасамки, мен ўз оиламда тинчгина ўтирган ҳолимда Муҳаммад ﷺга ўша ўзлари турган жойларида бир тикон кириб, озор беришини ҳам истамайман».²³

Сабр бу Аллоҳнинг йўлида маломатчининг маломатидан қўрқмасдан золимнинг қўлидан ушлаб қола оладиганларнинг сабридир.

«كَلَّا وَاللَّهِ لَتَأْخُذَنَّ عَلَى يَدِ الظَّالِمِ وَلَتَأْطُرَّهُ عَلَى الْحَقِّ أَطْرًا وَلَتَقْصُرَّهُ عَلَى الْحَقِّ قَصْرًا أَوْ لِيَصْرِبَنَّ اللَّهُ فُلُوبَ بَعْضِكُمْ بِبَعْضٍ، وَلَيَعْنَكُمُ كَمَا لَعَنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

«Асло! Аллоҳга қасамки, ё сизлар золимнинг қўлидан ушлаб, уни мажбурлаб ҳаққа бўйсундирасизлар, ҳақ қолипнинг ичига қамаб қўясизлар ёки Аллоҳ айримларингиз билан айримларингизнинг дилларига зарба беради (Аллоҳнинг қаҳрига учраб, бир-бирингизга озор берадиган кимсаларга айланасизлар) ва сизларни ҳам Бану Исроилни лаънатлагандек лаънатлайди».²⁴

Сабр бу йўлчи юлдузларнинг, садоқат ва вафо тимсолларининг – саҳобаларнинг, мушриклар томонидан ўз яқинларидан ажратилиб, йиллаб дарада ҳаёт кечирганларнинг, Ҳабашистонга ҳижрат қилганларнинг, Роббимиз Аллоҳдир, деганлари учун қувғинга учраганларнинг сабридир.

Сабр бу ширк аҳлига қарши, Форсу Румга қарши жиҳод қилган муҳожир ва ансорларнинг сабридир. Сабр бу Абдуллоҳ

(22) Мустадрак: 3/383. Матолиби олия: 34, 4. Ҳиля: 1/140.

(23) Сийрати Ибн Ҳишом: 3/181.

(24) Термизий: 2974. Абу Довуд: 3774. Ибн Можа: 3996.

ибн Абу Ҳузофа гуруҳидаги асирларнинг сабридир. Сабр бу содиқ, мужоҳид мўминларнинг сабридир.

Сабр бу яхшиликка буюрмоқдир, ёмонликдан қайтармоқдир, Аллоҳнинг йўлидаги озор қаршисида букилмасликдир.

Сабр бу Аллоҳнинг душманларига қарши жангга отланган мусулмон қўшини ичидаги бир аскар бўлмоқдир.

Сабр бу Аллоҳ Таолонинг мана бу гапларини амалда кўрсатиб беришдир:

﴿لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَدْوَى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾

– „**Албатта молу жонларингизда имтиҳон қилинурсизлар** (яъни Тангри Таоло мол ва жонларингизга хилма-хил офату балолар юбориб, сизларнинг имонингизни текшириб кўраб), **ва албатта сизлардан илгари китоб берилган кимсалар томонидан ва муширлар томонидан кўп азият-маломатлар эшитажаксизлар.** **Агар (озорларига) сабр-тоқат қилсангизлар ва Аллоҳдан кўрқсангизлар (нажот топурсиз).** **Чунки бу иш (яъни сабр-тоқатли бўлиб, Аллоҳдан кўрқиб) ишларнинг мақсадга мувофиғидир**“.[3:186]

﴿وَلَتُبْلَوُنَّكُمْ حَتَّى تَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَتَبْلُوا أَحْبَارَكُمُ﴾

– „**Албатта Биз, то сизларнинг орангиздаги (Бизнинг йўлимизда молу жонлари билан) жиҳод қилгувчи ва (яхши-ёмон кунларда) сабр қилгувчи зотларни билгунимизча ҳамда сизларнинг ҳоли-хабарларингизни текшириб — юзага чиқаргунимизча, сизларни имтиҳон қилурмиз**“.[47:31]

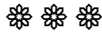
﴿وَلَتُبْلَوُنَّكُمْ بَشْيٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ

وَشَرِّ الصَّابِرِينَ﴾ ﴿الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾

– „**Ва албатта сизларни хавфу хатар, очлик, молу жон ва мева - чеваларни камайтириш каби нарсалар билан имтиҳон қиламиз.** **Бирор мусибат келганда: «Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз», дейдиган собирларга хушxabар беринг (эй Муҳаммад).** **Ана ўшаларга Парвардигорлари томонидан саловот (мағфират) ва раҳмат бордур.** **Ана ўшалар ҳақ йўлни топгувчилардир**“.

[2:155-157]

Иккинчи пора, учинчи қисм, иккинчи чорак

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿۱﴾ إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرَوَّةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿۲﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَأَهْدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّهٖ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۖ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ ﴿۳﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۖ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۴﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ ۖ أُولَٰئِكَ عَلَيْنَا لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿۵﴾ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿۶﴾ وَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ ۖ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿۷﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿۸﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ۚ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿۹﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿۱۰﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّنَا كُنَّا كَمَا كُنْتُمْ بِرَبِّنَا أَسْتَفْتُونَ ۖ وَرَأَوْا الْعَذَابَ لَئِن لَّمْ يَكُنِ اللَّهُ أَشَدَّ حَقًّا لَأَمْنُوا بِهِ ۚ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿۱۱﴾ يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوهُم مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۱۲﴾ إِنَّمَا يَأْتُرْكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا

تَعْلَمُونَ ﴿١٦٨﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا آلَفْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا
أَوْ لَوْ كَانِ ءَابَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٦٩﴾ وَمِثْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً ۚ صُمُّ بَكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧٠﴾
يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُّوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿١٧١﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِزْيِرِ وَمَا أَهْلًا بِهِ لغيرِ
اللَّهِ ۗ فَمَنِ أَضْطَرَّ بِغَيْرِ بَآغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٢﴾ إِنَّ
الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۗ أُولَٰئِكَ مَا
يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٣﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۗ فَمَا
أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٤﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي

الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٥﴾

158. Албатта Сафо ва Марва Аллоҳ (буюрган) маросимлардандир. Бас, ким ҳажж ёки умра қилса, у икки тоғ орасида саъй қилишининг гуноҳи йўқдир. Ва ким ўз ихтиёрига яхшиликни ният қилса, бас, албатта Аллоҳ шукр қилгувчи (тақдирловчи) ва билгувчидир. 159. Биз нозил қилган ҳужжатлар ва ҳидоятдан иборат (Муҳаммаднинг ҳақ пайгамбар эканлиги ҳақидаги) нарсаларни одамларга китобда (Тавротда) равшан қилиб берганимиздан кейин беркитган кимсаларни шубҳасиз Аллоҳ лаънатлагай ва лаънатловчи зотлар (фаришталар ва мўминлар) лаънатлагайлар. 160. Магар қайсилари тавба қилиб, ўзларини ўнглаб, (одамларга ҳақиқатни) очиқ айтсалар, бас, уларнинг тавбаларини қабул қиламан. Ва фақат Менгина тавбаларни қабул қилгувчи, раҳмлидирман. 161-162. Куфр йўлига кириб, кофир ҳолида ўлиб кетган кимсалар шубҳасиз Аллоҳнинг ва жамики фаришта ва одамларнинг лаънатига дучор бўлғайлар ва азоблари енгиллатилмаган, раҳмат назаридан баҳраманд бўлмаган ҳолларида абадий (жаҳаннамда) қолғайлар. 163.

Тангрингиз ягона тангридир. У меҳрибон ва раҳмли тангридан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир 164. Албатта осмонлар ва ернинг яратилишида, кеча ва кундузнинг алмашиб туришида, денгизда одамларга керакли нарсаларни олиб юрган кемаларнинг (сузишида) ва Аллоҳ осмондан туширган ва у сабабли ўлик ерни тирилтириб, бор жонзотни тарқатиб-ёйиб юборган сув деган неъматда ва шамолларнинг йўналтирилишида, осмон ва ер орасидаги иттиҳот бўлганда — (буларнинг ҳаммасида) ақлли кишилар учун оят-аломатлар бордир. 165. Одамлар орасида шундай кимсалар борки, улар ўзгаларни Аллоҳга тенг билиб, уларни Аллоҳни севгандек севадилар. Имонли кишиларнинг Аллоҳга бўлган муҳаббатлари қаттиқроқдир. Бундай золимлар азобга рўбарў бўладиган замонларида (қиёмат кунинда) бутун куч-қудрат Аллоҳники бўлишини ва Аллоҳнинг азоби қаттиқ азоб эканини билсалар эди. 166. У кунда пешволар эргашувчилардан тонадилар ва ҳаммалари азобни (кўзлари билан) кўрадилар. (У кунда уларни боғлаб турадиган) баҳонаю сабаблар узилади. 167. Эргашувчилар: «Қанийди, яна бир қарра (яшашнинг) иложи бўлса-ю, улар биздан тонганларидек, биз ҳам улардан тонсак», дейдилар. Шундай қилиб, Аллоҳ Таоло уларнинг қилган амалларини ўзларига ҳасрат-надомат қилиб кўрсатади ва улар жаҳаннамдан чикувчи бўлмайдилар. 168. Эй одамлар, ердаги ҳалол-поқ нарсалардан енглар ва шайтоннинг изидан эргашманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очиқ душманингиздир. 169. У сизларни фақат ёмонлик ва бузуқликка ва Аллоҳ шаънига билмаган нарсаларингизни гапиришига буюради, холос. 170. Қачон (муширларга): «Аллоҳ нозил қилган ҳукмларга бўйсунингиз, дейилса, улар: «Йўқ, биз оталаримизни қандай йўлда топган бўлсак, ўшанга эргашамиз», дейишади. Агар оталари ҳеч нарсага ақллари етмайдиган, тўғри йўлни тополмайдиган бўлсалар, ҳам-а? 171. Қуфр йўлидаги кимсаларни (ҳақ йўлга даъват қилувчи кишининг) мисоли худди фақат овоз ва чақириқни эшитадиган ҳайвонларга қичқираётган кишининг мисolidир. Улар қар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар. 172. Эй мўминлар, сизларга ризқ қилиб берганимиз — покиза нарсалардан енглар ва агар Аллоҳнинг Ўзигагина ибодат қилувчи бўлсангизлар У Зотга шукр қилингиз! 173. У сизларга фақатгина ўлакка, қонни, тўнғиз зўштини ва Аллоҳдан ўзгага аталиб сўйилган нарсаларинигина ҳаром қилди. Энди кимки золим ва ҳаддан ошмаган ҳолида ночор вазиятда қолса гуноҳқор бўлмайди. Албатта Аллоҳ мағфират қилувчи, раҳмлидир. 174. Аллоҳ нозил қилган китоб (Таврот)дан иборат

бўлган нарсани (Муҳаммад алайҳис-саломнинг пайгамбарлигини) беркитадиган ва уни озгина қийматга сотадиган кимсалар қоринларини фақат олов билан тўлдирадидлар — уларга қиёмат кунда Аллоҳ сўзламайди — боқмайди ва уларни (гуноҳларидан) покламайди. Улар учун аламли азоб бордир. 175. Ана ўшалар ҳидоят ўрнига залолатни, мағфират ўрнига азобни сотиб олган кимсалардир. Жаҳаннам ўтига мунча сабр-тоқатли эканлар-а? 176. Ўша (азоб) Аллоҳ бу китоб (Таврот)ни ҳақ билан нозил қилгани сабабдир. Албатта бу китоб хусусида талашиб-тортишадиган кимсалар ҳеч қачон (ҳақ билан) келиша олмайдилар “. [2:158-176]

Тафсир:

﴿ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾

– „158. Албатта Сафо ва Марва Аллоҳ (буюрган) маросимлардандир. Бас, ким ҳажж ёки умра қилса, у икки тоғ орасида саъй қилишининг гуноҳи йўқдир. Ва ким ўз ихтиёрига яхшиликни ният қилса, бас, албатта Аллоҳ шукр қилувчи (тақдирловчи) ва билгувчидир “.

[2:158]

Аллоҳ Таоло Байтул Ҳаромни мусулмонларга қибла қилганини айтганидан кейин бу уй ўзи аслида нима учун бино қилинганини яъни, у ҳаж ва умра учун қурилганини айтяпти. Шу билан бирга Сафо билан Марва ўртасидаги саъй хусусида ҳам гапиряпти. Мусулмонлар учун бу амални қилиш ҳараж, ўнғайсиз бир иш бўлиб турганди. Аллоҳ мусулмонлардан ҳаражни, ўнғайсизликни кўтарган, уларнинг Аллоҳга итоат этишлари учун улуг савоблар бордир.

Мана шуларнинг ҳаммаси янги қиблага, Исломга даъват қилишга, Аллоҳни ҳар доим эслаб туришга, У Зотнинг буйруқларини машаққатли бўлса ҳам бажаришга, Аллоҳнинг йўлида учрайдиган озорларга сабр қилишга йўналтириш ҳамда Аллоҳга итоат этган, ҳар қанча оғир, машаққатли, ҳаражли бўлмасин, У Зотнинг шариатига амал қилган кимсаларга улуг савоблар борлигини, оқибат мўминларники эканини баён қилиш оқимида борапти.

Бу оқимда мана шу муборак оят ворид бўлди. Сафо билан Марва ўртасида саъй қилиш мусулмонлар учун ҳараж, ўнғайсиз эди. Улар, шу ишимиз гуноҳ эмасмикан, деб хавотир олишарди. Негаки, жоҳилият даврида бу икки тоққа икки бут ўрнатилганди.

Сафо тоғида Исоф номли кишининг сурати чизилган бут, Марва тоғида эса Ноила исмли бир аёлнинг сурати чизилган бут турарди. Жоҳилият аҳли тавоф қилган пайтларида шу икки бутни силаб ўтишарди. Ислом келиб, бутлар синдирилгач, мусулмонлар шу икки бут туфайли бу икки тоғ ўртасида саъй қилишни ёқтиришмай қолишди. Ибн Аббос ривоят қилганидек, шу сабабли мана шу оят нозил бўлди. Яъни, мусулмонлар шу икки тоғ ўртасида саъй қилсак, жоҳилият давридаги ўша бутлар туфайли гуноҳкор бўлиб қолмасмиканмиз, деб хавфсирашди. Шу билан бу ишда гуноҳ йўқлигини баён қилиб, мана шу оят нозил бўлди.

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ﴾

(Албатта Сафо ва Марва Аллоҳ (буюрган) маросимлардандир).

(الصَّفَا) бу сўз аслида силлиқ тош, деган маънони англатади.

(الْمَرْوَةَ) бу сўзнинг эса луғавий маъноси оқ тошдир. Урфий ҳақиқатга кўра, бу икки сўз Маккадаги Масжидул Ҳаром яқинида жойлашган икки кичик тоққа ном бўлиб қолган. (الصفا والمروة) шариат келиб, уларни мана шу урфий ҳақиқати маъносида ишлатди.

(شَعَائِرِ اللَّهِ **Аллоҳ (буюрган) маросимлар**). Яъни, Аллоҳ учун ҳаж қилиш белгиларидандир. Бу сўз (شعيرة) сўзининг кўплигидир. У ҳажда қилинадиган ибодатлар маъносини англатади. Ҳаж ибодатлари Уйни тавоф қилиш, Сафо билан Марва орасида саъй қилиш, Арафотда туриш ва бошқа амаллардир.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا﴾

(У икки тоғ орасида саъй қилишининг гуноҳи йўқдир). Яъни, ҳаж ёки умра қилаётган киши бу икки тоғ орасида саъй қилса, унга гуноҳ бўлмайди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, саҳобалар шу икки тоғ ўртасида саъй қилишдан ўнғайсизланардилар. Аллоҳ мана шу ўнғайсизликка барҳам берди.

(فَلَا جُنَاحَ **гуноҳи йўқдир**). Бу гапдан уни тавоф қилса ҳам, қилмаса ҳам гуноҳ бўлмайди, деган маъно чиқмайди. Чунки бу оят ҳаражни, ўнғайсизликни тавоф қилмасликдан эмас, тавоф қилишдан кўтариш учун нозил бўлган. Шунга кўра, бу оятнинг маъноси мана бундай бўлади: Уларни тавоф қилиб, Аллоҳнинг

буйруғини бажараверинглар. Шундай қилишларингда ҳеч қандай ҳараж йўқ. Ҳишом ибн Урва отасидан ривоят қилади: «У пайтда мен кичкина бола эдим. Мўминлар онаси Оиша رضي الله عنهاдан Аллоҳ Таолонинг

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾

(албатта Сафо ва Марва Аллоҳ (буюрган) маросимлардандир. Бас, ким ҳажж ёки умра қилса, у икки тоғ орасида саъй қилишининг гуноҳи йўқдир), деган ояти ҳақида нима дейсиз мен уларни (икки тоғни) тавоф қилмаган биронта ҳам одамни учратмадим-ку, деб сўрадим. Шунда Оиша رضي الله عنها, асло, агар сен айтгандек бўлганида «Уларни тавоф қилмасликнинг ҳеч қандай гуноҳи йўқ», дейилган бўларди, деб жавоб берди».

(у икки тоғ орасида саъй қилишининг). Тавоф сўзи аслида бирор нарсанинг атрофида юриш маъносини англатади. Бу ерда тавоф сўзидан мурод Сафо билан Марва ўртасида саъй қилишдир.

Шу билан оятнинг мазмуни Аллоҳ Таоло томонидан мусулмонларга қарата қилинган мана бундай хитоб бўлади: Ким Уйни ҳажж ёки умра қилса, Сафо билан Марва ўртасида саъй қилсин. Энди улар жоҳилият белгилари эмас, Аллоҳнинг ибодатларидан бўлиб қолдилар. Ҳечам ўнғайсизланманглар, юқорида айтиб ўтилган икки бут туфайли гуноҳкор бўлиб қоламиз, деб хавфсираманглар. Улар ўтиб кетган ишлар. Аллоҳ сизлардан бу ҳаражни, гуноҳни кўтарди, Аллоҳнинг буйруғини бажариб, улар ўртасида саъй қилинглар.

Энди Сафо билан Марва ўртасида саъй қилишнинг шаръий ҳукмига келсак, бу иш фарздир, ҳажж ва умранинг бир рукнидир. Бунга далил қуйидагилардир:

а) Оят Сафо билан Марва ўртасида саъй қилиш ҳажж ибодатларидан эканига ҳужжат бўляпти.

﴿مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾

(Аллоҳ (буюрган) маросимлардандир).

б) Жобир رضي الله عنه ривоят қилган Пайғамбар ﷺнинг видолашув ҳажи ҳақидаги мана бу ҳадис:

«لَتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَسِكَكُمْ فَإِنِّي لَا أَذْرِي لَعَلِّي لَا أَحِجُّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ»

Пайгамбар ﷺ: Ҳаж ибодатларингни мендан (ўрганиб) олинглар. Билмайман, аҳтимол шу ҳажимдан кейин бошқа ҳаж қилмасман, дедилар».²⁵ Бу гапда Пайгамбар ﷺ томонидан ҳаж амали баён қилиниб, у ўз ҳукмини олади, яъни фарз бўлади. Шунга кўра, Сафо билан Марва ўртасида саъй қилиш фарз бўлади. Зеро, баён (баён) мубайян (баён қилинган)нинг ҳукмини олади.

Шу билан ҳажда ҳам, умрада ҳам Сафо билан Марва ўртасида саъй қилиш фарз бўлади. Олдинги далил умрага эмас, фақат ҳажга тегишли, дейилмасин. Чунки оятда

﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا﴾

(бас, ким ҳаж ёки умра қилса, у икки тоғ орасида саъй қилишининг гуноҳи йўқдир), дейилапти. Мана шундан кўриниб турибдики, саъй ҳақидаги ҳукм ҳаж қилган киши учун ҳам, умра қилган киши учун бирдир, баробардир.

Саъй фарздир. Демак, у ҳаж ва умранинг бир қисмидир. Ҳукмдан бир қисмнинг вожиблиги, фарзлиги шу қисмнинг ўша ҳукмдаги бир рукн эканини англатади. Намоздаги руку ёки сужуд бунинг мисолидир. Шунга биноан, саъй ҳаж ёки умрадаги бир рукндир.

2 – Аллоҳ оятни

﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾

(ва ким ўз ихтиёрида яхшиликни ният қилса, бас, албатта Аллоҳ шукр қилгувчи (тақдирловчи) ва билгувчидир), деган гап билан яқунляпти. (خيرًا) сўзи мусбат накра бўлиб келяпти. Шунинг учун у мутлақликни, умумийликни ифодалайди. Яъни, Аллоҳ умрада бўладими, ҳажда бўладими, бошқада бўладими, қанақа бўлишидан қатъий назар, бирор яхшилик билан У Зотга яқинлашмоқчи бўлган кишининг яхшилигини билади ва унга шу ишига яраша мукофотини беради.

(وَمَنْ تَطَوَّعَ ва ким ўз ихтиёрида ният қилса). Яъни, Аллоҳга яқинлик ҳосил қилиш учун бирор нафл амал қилса. Бу гап мусулмонларни фақат фарз амаллар билангина чекланмасдан нафл амалларни ҳам қилишга ундайди. Негаки, нафл амаллар ҳам кишини Аллоҳга яқинлаштиради. Ҳадисда келади:

⁽²⁵⁾ Муслим: 2286. Насойи: 3012. Ағу Довуд: 1680. Аҳмад: 3/318, 337.

«أَحَبُّ مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي مَا افْتَرَضْتُهُ عَلَيْهِ، وَلَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالْتَوَافِلِ

حَتَّى

«Бандаминг Менга яқинлашиш учун қилган амалларидан Мен учун энг сеvimлиси, Ўзим унга фарз қилган амаллардир. Бандам нафл амаллар билан Менга яқинлашиб келаверади, то...»²⁶

(شَاكِرٌ عَلِيمٌ) *шукр қилгувчи (тақдирловчи) ва билгувчидир*) Яъни, улар Аллоҳга тоат қилганлари учун Аллоҳ уларни мукофотлайди ва катта бўлсин, кичик бўлсин, Аллоҳ уларнинг барча ишларидан хабардор бўлади. Аллоҳ заррача яхшиликни ҳам, ёмонликни зое кетказмайди.

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۖ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾

– „Бас, ким (хаёти-дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса (қиёмат куннда) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса уни ҳам кўрур!“ [99:7-8]

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَأَهْدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ ۗ ﴿١٧﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۖ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۗ ﴿١٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٩﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ۗ ﴿٢٠﴾ وَاللَّهُ كَرِيمٌ ۗ إِنَّهُ وَاحِدٌ ۖ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

– „159. Биз нозил қилган ҳужжатлар ва ҳидоятдан иборат (Мухаммаднинг ҳақ пайгамбар эканлиги ҳақидаги) нарсаларни одамларга китобда (Тавротда) равшан қилиб берганимиздан кейин беркитган кимсаларни шубҳасиз Аллоҳ лаънатлагай ва лаънатловчи зотлар (фаришталар ва мўминлар) лаънатлагайлар.

(26) Бухорий: 6021.

160. Магар қайсилари тавба қилиб, ўзларини ўнглаб, (одамларга ҳақиқатни) очиқ айтсалар, бас, уларнинг тавбаларини қабул қиламан. Ва фақат Менгина тавбаларни қабул қилгувчи, раҳмлидирман. 161-162. Куфр йўлига кириб, кофир ҳолида ўлиб кетган кимсалар шубҳасиз Аллоҳнинг ва жамики фаришта ва одамларнинг лаънатига дучор бўлғайлар ва азоблари енгиллатилмаган, раҳмат назаридан бахраманд бўлмаган ҳолларида абадий (жаҳаннамда) қолғайлар. 163. Тангрингиз ягона тангридир. У меҳрибон ва раҳмли тангридан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир “. [2:159-163]

Бу оятларда Аллоҳ Таоло қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло юқорида аҳли китобларнинг Пайғамбар ﷺ ни худди ўз ўғилларини таниганларидек танишларини, чунки у зотнинг тавсифлари, икки қиблага қараб намоз ўқишлари уларнинг китобларида ёзилганини, шунга қарамасдан улар бу ҳақиқатни яширганларини айтиб ўтганди.

﴿الَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ

الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

– „**Биз китоб ато этган кимсалар (яхудий ва насронийлар) уни (Муҳаммад пайғамбарни) ўз фарзандларини таниган каби танийдилар.** (Яъни ўзларининг илоҳий китобларида у ҳақда ўқиганлар). **Ва албатта улардан бир гуруҳи билганлари ҳолда ҳақиқатни беркитадилар “.** [2:146]

Шундан кейин Аллоҳ Таоло мана бу оятларда Пайғамбар ﷺ нинг ҳақлигини, у кишига эргашиш вожиблигини кўрсатувчи Аллоҳ нозил қилган, уларнинг китобларида ёзилган оят-аломатларни яширганларнинг оқибати нима бўлишини баён қиляпти. Улар Аллоҳ тарафидан ҳам, фаришталару мўминлар тарафидан ҳам лаънатга учрашга лойиқдирлар.

Бу ерда гап гарчи аҳли китоблар ичидаги ҳақиқатни яширганлар устида бораётган бўлса-да, лекин у умумий маънода келяпти. Бинобарин, ўзидаги Аллоҳ томонидан бўлган бирор илмни яширган ҳар бир кимса жуда огир гуноҳга ботади. Илмни яшириш қатъий ҳаромдир. Бунга қарина мана бу оятдир:

﴿أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾

(Аллоҳ лаънатлагай ва лаънатловчи зотлар (фаришталар ва мўминлар) лаънатлагайлар). Ҳадисда эса мана бундай келади:

«مَنْ كَتَمَ عِلْمًا أَلْجَمَهُ اللَّهُ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ»

«Кимки, бир илмни яширса, уни Аллоҳ Таоло оловдан булган юган билан юганлайди».²⁷ Демак, оқибат жуда ваҳимали, қўрқинчли, бир сўз билан айтганда жаҳаннам ўти.

Кейин Аллоҳ уларнинг ичидан қўйидаги уч ишни бажарганларни истисно қиляпти: Яшириш гуноҳидан ҳақиқий тавба қилиш; шу яшириш оқибатида рўй берган бузилишни тузатиш; яширган нарсасини одамлар орасида изҳор қилиб, одамларнинг шариат ҳукмлари борасидаги қайсидир ҳақини яширган бўлса, уни қайтадан айтиб қўйиш. Шу ишни бажарса, Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилади. Зеро, Аллоҳ тавбаларни қабул қилувчи, раҳмли Зотдир.

2 – Кейинги оятда Аллоҳ кофир ҳолида ўлиб кетадиган кофирларнинг оқибатини, уларнинг Аллоҳ тарафидан ҳам, фаришталару одамлар тарафидан ҳам абадий лаънатга учрашларини баён қиляпти.

Бу оятдаги лаънатлаш мавзуси олдинги оятдаги лаънатлаш мавзуининг айнан ўзи эмас. Олдингиси шу дунёда бўладиган лаънатлашдир. Шунинг учун уларни Аллоҳ, фаришталар ва одамлардан мўминлар лаънатлайдилар. Бу оятдаги лаънатлаш эса охиратда юз берадиган лаънатлашдир. Уларни Аллоҳ ҳам, фаришталар ҳам, ҳамма одамлар ҳам лаънатлайдилар. Яъни, фақат мўминларгина эмас, ҳатто кофирлар ҳам бир-бирларини лаънатлайдилар.

﴿كَلِمًا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا﴾

– „Қачон бир жамоат (ўша дўзахга) кирганида шеригини (яъни ўзини йўлдан урганларни) лаънатлайди“ . [7:38]

Шундай қилиб, олдинги оят уларнинг тирик ҳолидаги лаънатланишлари ҳақида бўлса, кейинги оят уларнинг ўлик ҳолидаги лаънатланишлари ҳақидадир.

Аллоҳ Таоло баён қиляптики, ўша кофир ҳолида ўлиб кетганлар абадий лаънатланиб, жаҳаннамда абадий қолиб кетадилар. Уларга азоб енгиллатилмайди. Узр сўрашларига имкон ҳам берилмайди. Ҳужжатлари қабул қилинмайди. Ўзларига муҳлат берилмайди.

(27) Бу ҳадисни Абу Яъло ва Табароний Ибн Аббос дан саҳиҳ санад билан ривоят қилган. Пайғамбар айтдилар: «Кимданки бир илм ҳақида сўралса, у яширса, уни Аллоҳ Таоло оловдан булган юган билан юганлайди» ҳадисни лафзи Ибн Можаники: 261. Аҳмад: 2/499, 508.

3 – Олдинги оятларда Аллоҳ Таоло аҳли китобларнинг Пайғамбар ﷺнинг пайғамбарлигини билиб туриб яширганларини, ҳолбуки, улар у кишини ўз ўғилларини танигандек танишларини, бу ҳақиқат уларнинг китобларида ёзилганини баён қилган бўлса, бу оятда Ўзининг маъбудлигу илоҳликка ҳақли бўлган Ягона, Бир Маъбуд эканини баён қиляпти.

﴿وَاللَّهُمَّ إِلَهُهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

(*Тангрингиз ягона тангридир. У меҳрибон ва раҳмли тангридан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир*). Бу ердаги вов атф вови. Жумла

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾

(*беркитган кимсаларни шубҳасиз*) жумласига атф бўляпти. Қисса қиссага атф қилиняпти. (Уюшиб келяпти). Уларнинг уюшиб келаётганини кўрсатувчи омил – жомеъ шундан иборатки, олдинги оят Пайғамбар ﷺнинг пайғамбарлигини исботлаш ҳақида бўлса, бу оят Аллоҳ Таолонинг бирлигини исботлаш ҳақидадир.

Ундаги маъно мана бундай: маъбудликка ҳақли бўлган ҳақиқий Маъбудинглар Ўз улуҳиятида ягона бўлган Зотдир. (إِلَهُهُ) сўзи Аллоҳ Таолони икки сифат билан тавсифлаш учун такрорланиб келяпти. Улар қуйидагилар:

Илоҳ сўзи мухотабларнинг (тингловчилар, иккинчи шахсларнинг) замирига изофа қилиниши билан (унга эгалик қўшимчаси қўшилиши билан) У Зотнинг маъбудликка ҳақдорлиги (إِلَهُكُمْ).

﴿إِلَهُهُ وَاحِدٌ﴾

(*Ягона тангридир*) ва

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾

(*ундан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир*) ибораларининг ишлатилиши улуҳиятнинг ягоналигини ифодалайди ва Буюк Аллоҳнинг Бир эканини таъкидлайди.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾

(*Ундан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир*) иборасининг

﴿وَاللَّهُمَّ إِلَهُهُ وَاحِدٌ﴾

(тангрингиз ягона тангридир) иборасидан кейин келиши уларнинг илоҳидан бошқа илоҳ ҳам бордир, деган ўйга, фикрга барҳам беради. Шундай қилиб бу муборак оятнинг маъноси мана бундай: сизлар Унга ибодат қилишингларга ҳақли бўлган Илоҳинглар ўз улуҳиятида бир бўлган Зотдир. У Аллоҳдирки, Ундан ўзга илоҳ йўқдир. У сизларнинг барча оламларнинг Парвардигоридир.

(الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) *меҳрибон ва раҳмли*) бу дунёда мўмину кофирга охиратда эса фақат мўминга раҳм қилгувчи Зотдир.

(الرَّحْمَنُ) *меҳрибон*) (فَعْلَان) вазнида. Яъни, Ўз раҳмати ила ҳамма нарсани қамраб олган. Раҳматга тўлган. Худди шу вазндаги (غضبان) сўзи ғазабга тўлган, деган маънони билдиради.

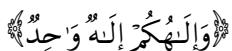
(الرَّحِيمُ) *раҳмли*) раҳмати кўп. Лекин (الرَّحْمَنُ) сўзидаги муболаға, етуклик (الرَّحِيمُ) сўзида йўқ. Чунки бу сўзда фақат биттагина зоида, қўшимча ҳарф ё ҳарфигина бор. Роҳман сўзида эса иккита қўшимча ҳарф алиф ва нун ҳарфлари бор. Мабний сўзда қанчалик қўшимча кўп бўлса, шунчалик маъно кучайиб бораверади.

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

– „164. Албатта осмонлар ва ернинг яратилишида, кеча ва кундузнинг алмашиб туришида, денгизда одамларга керакли нарсаларни олиб юрган кемаларнинг (сузишида) ва Аллоҳ осмондан туширган ва у сабабли ўлик ерни тирилтириб, бор жонзотни тарқатиб-ёйиб юборган сув деган неъматда ва шамолларнинг йўналтирилишида, осмон ва ер орасидаги итоатгўй булутда — (буларнинг ҳаммасида) ақлли кишилар учун оят-аломатлар бордир“.

[2:164]

(*Тангрингиз ягона тангридир*) оятини нозил қилганда мушриклар, қандай қилиб шунча илоҳлар битта илоҳ бўлиб қоларкан, деб инкор этишганди. Бас, Аллоҳ уларни фикр қилишга, ақлларини ишлатишга ва шу орқали бутун коинотни яратган, унинг қисмларини бир-бирлари билан ўта пухта тартиб билан боғлаган Ягона, Бир Яратувчига имон келтиришга чақириб, мана шу оятни нозил қилди. Мана шу ўта пухта тартибнинг ўзи Яратувчининг бирлигига, ягоналигига далолат қилади.

1 – Мана бу осмонлару ер, улардаги юлдузлар, ҳамма-ҳаммаси ўта нозик, ажойиб бир низом билан фалақда сузиб юришади. Улардан биронтаси ўз йўналишидан, йўлидан чиқиб кетмайди, бири иккинчиси билан тўқнашиб кетмайди.

2 – Мана бу кечаю кундуз, уларнинг ўрин алмашиб туришлари, бирининг ёруғлигию, иккинчисининг қоронғулиги, бирининг дам олишга, ҳордиқ чиқаришга хизмат қилишию иккинчисининг тирикчилик қилишга ишлаши! Нақадар ажойиб! Нақадар ғаройиб!

3 – Анави денгизда сузиб юрадиган, одамларга зарур бўлган савдо ёки сафар ашёларини олиб юрадиган кемалар! Уларни сув кўтариб боради, шамоллар ҳаракатга келтиради, мавжлар қамраб олади, уларга урилади. Шундай бўлса-да, улар мавжлар гирдобию денгиз тўлқинлари ичра сузиб бораверадилар.

4 – Мана бу осмондан ерга тушадиган сув! У Аллоҳ истаган жойга етиб бориб, ўлик ерни тирилтиради, унинг сарғайган эгини яшил либосга буркайди.

5 – Анави жониворлар! Улар ер юзида тинимсиз кўпайиб, ердан униб чиққан нарсалардан озуқаланиб, туғилиб, яшаб бораверадилар.

6 – Мана бу Аллоҳнинг буйруғи ила юргизиб қўйилган шамоллар! Аллоҳнинг қудрати ила осмон билан ер ўртасида бўйсундириб қўйилган булутлар! Уларни Аллоҳ Ўзи истаган тарафига йўналтиради, улар Аллоҳ кўрсатган жойга ёмғир қуядилар.

Мана шуларнинг ҳаммаси ўта нозик, ажойиб бир тартибда бўлиб, ўз низомидан қилча ҳам чиқиб кета олмайдилар. На осмон ерга қулайди. На кеча кундуздан ўтиб кетади. На денгиз ва ундаги кемалар ўз хусусиятини ўзгартира олади. На ёмғир, шамоллар ёки булут Аллоҳнинг фармониغا қарши чиқа олади. На ердаги жониворлар ўз табиатларига қарши бора оладилар.

Бу йўналишларда ҳеч қандай изтироб, иккиланиш, бошбошдоқлик йўқ. Сувсиз яшиллик бўлиши, денгизларнинг ўз ўрнини ўзгартириши, шамолларнинг ўз вақтида эсмаслиги мутлақо бўлмайдиган, юз бермайдиган ишдир.

Осмонлару ер ва улар ўртасидаги ҳамма махлуқотларга қайси иш учун яратилган бўлсалар, ўша ишнигина қилиш имкони берилган.

﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفْوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ﴾

– „(У) етти осмонни устма-уст қилиб яратган зотдирки, сиз у Раҳмоннинг (меҳрибон Зотнинг) яратишида бирон тафовут-нуқсонни кўрмассиз. Энди кўзингизни яна (самога) қайтаринг-чи, (унда) бирон футур-ёриқни кўрармикансиз? “ [67:3]

Аллоҳнинг ердаги, осмондаги ва осмон билан ер ўртасидаги махлуқотлари учун тузилган мана бу ажойиб, ўта нозик низомда ақлини ишлатган одамлар учун оят-аломатлар бордир.

Ким у ҳақда тадаббур, тафаккур қилса, унинг Яратувчиси Битта эканини билиб олади. Коинотнинг тартиблилиги, қисмларининг бир-бирига мослиги, ўта пухта ва нозик низом асосида ўзаро муносабатга киришиб туришлари Яратувчининг Ягоналигини, Бирлигини, бутун оламлар Парвардигори эканини шундоққина айтиб турибдилар.

﴿وَاللَّهُمَّ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

(Тангрингиз ягона тангридир. У меҳрибон ва раҳмли тангридан ўзга ҳеч қандай тангри йўқдир).

Аллоҳ Таолонинг махлуқотлари хусусида тафаккур қилиш уларнинг яратувчиси битта, ягона Зотдир, Ундан ўзга илоҳ ҳам, маъбуд ҳам йўқдир, деган хулосага олиб бориши аниқ.

Ҳар бир ишни ҳикмат билан қилгувчи, ҳар нарсадан хабардор Ҳаким, Хобир Аллоҳ Ўзининг буюк, ягона, раҳмли Зот эканига далолат қилувчи оят-аломатларни мазкур махлуқотларига ўрнатиб қўйган. Ақлли одам бу махлуқотларнинг олдидан шунчаки бепарво ўтиб кетавермайди. Улар ҳақида тафаккур, тадаббур қилади.

Оиша رضي الله عنها нинг айтишича, Пайғамбар صلى الله عليه وسلم шу оятни ўқиб туриб, шундай деган эканлар:

«وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا»

«Бу оятни ўқиб туриб, у ҳақда фикр қилмаган одамга дузах бўлсин!».²⁸

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ۗ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يُرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا ورَأُوا الْعَذَابَ وَتَقَطَعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَّبَرَأَ مِنْهُمِ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَلَهُمْ حَسْرَتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾﴾

– „165. Одамлар орасида шундай кимсалар борки, улар ўзгаларни Аллоҳга тенг билиб, уларни Аллоҳни севгандек севадилар. Имонли кишиларнинг Аллоҳга бўлган муҳаббатлари қаттиқроқдир. Бундай золимлар азобга рўбарў бўладиган замонларида (қиёмат кунда) бутун куч-қудрат Аллоҳники бўлишини ва Аллоҳнинг азоби қаттиқ азоб эканини билсалар эди. 166. У кунда пешволар эргашувчилардан тонадилар ва ҳаммалари азобни (кўзлари билан) кўрадилар. (У кунда уларни боғлаб турадиган) баҳонаю сабаблар узилади. 167. Эргашувчилар: «Қанийди, яна бир карра (яшашнинг) иложи бўлса-ю, улар биздан тонганларидек, биз ҳам улардан тонсак», дейдилар. Шундай қилиб, Аллоҳ Таоло уларнинг қилган амалларини ўзларига ҳасрат-надомат қилиб кўрсатади ва улар жаҳаннамдан чиқувчи бўлмайдилар“.

[2:165-167]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Шундай одамлар борки, улар Аллоҳга ширк келтирадилар, бошқаларни У Зотга тенглаштирадилар. Уларни худди Аллоҳни яхши кўргандек яхши кўрадилар. Лекин ҳидоятга асосланмаган муҳаббат мўминларнинг Аллоҳга бўлган муҳаббатлари даражасига ҳеч қачон кўтарила олмайди. Чунки мўминларнинг Аллоҳга бўлган муҳаббати тақвога, имонга асосланади. Мўминларнинг Аллоҳга бўлган муҳаббати шу қадар кучли, шу

(28) Ибн Абу Дунё ва Ибн Мардавих Оиша дан ривоят қилган. Дуррул Мансур: 2/111.

қадар ўткир муҳаббатки, у билан диллар ором олади, у билан жаннатга, Аллоҳнинг ризосига эришилади.

Анави Аллоҳга ширк келтирганлар ва бошқаларни Аллоҳга тенглаштирганларнинг борадиган жойи эса қиёмат кундаги аламли азобдир. Ана шунда улар фақат Аллоҳгина Кучли эканини, Унинг қувватидан ўзга қувват йўқлигини, Унинг золимларга берадиган азоби жуда аламли, қаттиқ эканини, уларнинг Аллоҳга тенглаштириб юрган нарсалари ҳеч қандай кучга, қувватга эга бўлмаган, ўзларига ўхшаган махлуқотлар эканини билиб оладилар.

﴿وَآخِذُوا مِن دُونِ اللَّهَِ إِلَهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ ﴿۳۶﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُونَ﴾

– „(Ўйўқ, улар шукр қилмадилар, балки) Аллоҳни қўйиб ёрдам олиш умидида (ўзга) «худо»ларни тутдилар. Улар ўша («худо»лари) учун ҳозирланган қўшинлари бўлган ҳолларида ҳам у («худо»лар) уларга ёрдам беришга қодир бўлмаслар“. [36:74-75]

﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ﴾

(Бундай золимлар азобга рўбарў бўладиган замонларида (қиёмат кунда)). Бу ердаги (لو) ҳарфи ўзи аслида музореъ билан қўлланиши керак эди. Лекин бу ерда мозий билан қўлланыпти. Бу билан бирданига икки иш амалга ошириляпти. Улар қўйидагилар:

- Музореъ, келаси замон ифодаланяпти. Чунки бу ердаги мавзу уларнинг қиёмат кундаги кўришлари устида боряпти.
- Мозий, ўтган замонни ҳам ифодалаб, Аллоҳнинг илмида бу ишнинг аниқ юз бериши кўрсатияпти. Гўё у ўтмишда бўлиб, ўтиб кетгандек.

(لو)нинг жавоби ҳазф қилинган. Бу билан унинг таърифу тавсифга сиғмайдиган ўта мудҳиш нарса экани кўрсатияпти. Агар улар ўзларига қиёмат кунда қандай азоблар тайёрлаб қўйилганини билишганида эди, уларнинг ҳасрату надоматлари таърифу тавсифга сиғмай қолган бўларди.

(لو) ва (اذ)нинг қўлланиши ва мазкур оқимда жавобнинг ҳазф қилиниши гапнинг нақадар балоғатли эканини кўрсатяпти.

﴿تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾

– „*Ҳикмат ва ҳамду сано эгаси томонидан нозил қилингандир*“: [41:42]

﴿أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

(*Албатта бутун куч-қудрат Аллоҳникидир ва Аллоҳнинг азоби қаттиқ азобдир*).

﴿أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾

(*Албатта бутун куч-қудрат Аллоҳникидир*) жумласига

﴿وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

(*ва Аллоҳнинг азоби қаттиқ азобдир*) ибораси ҳам кияпти. Ҳам атф қилиш, ҳам қайта тилга олиш мусибатнинг нақадар катта бўлишини, улар қиёмат кунда мутлақо кечирилмаслигини кўрсатади. Зеро,

﴿الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾

(*бутун куч-қудрат Аллоҳникидир*), деган гап азобнинг қаттиқлигини тақозо қилмайди. Негаки, Аллоҳ Таоло азоблашга Қодир бўлиб туриб, азобламай қўйиши ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам Аллоҳ Таоло

﴿وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

(*ва Аллоҳнинг азоби қаттиқ азобдир*) иборасини олдинги иборага атф қияпти. Токи, Аллоҳнинг авф этишидан уларнинг умидлари батамом узилсин.

2 – Ўша мудҳиш кунда, аламли азоб кўзлар билан кўриб турилган пайтда, кучу қудратнинг ҳаммаси Аллоҳники экани аён бўлган соатда ишларнинг моҳияти очилади:

а) Аллоҳга ҳар хил бутларни, санамларни ва бошқа нарсаларни шерик қилганлар ўша мудҳиш кунда мана шу шерик қилган нарсалари ҳеч қандай кучга ҳам, қудратга ҳам эга эмаслигини, ўзларини чор атрофдан азоб ўраб келаётганини кўришиб, ҳасрату надоматлари чўққига чиқади.

б) Ўзлари эргашган, этакларидан тутган пешволари улардан тонаётганини кўришиб, ҳасрату надоматлари янада ортади. У пайтдаги даҳшат шу қадар кучли бўладики, пешволарнинг ўз тобеларини тан олишига имкон топилмай қолади. Ҳамма ўзи билан ўзи машғул бўлади. Пешво билан тобе ўртасини боғлаб турувчи ҳамма ришталар узилади. Гўё бу ришта олдин бўлмагандек бўлиб қолади.

в) Тобелар дўзахдан чиқиб, қайта дунёга келишнинг ва пешволаридан интиқом олишнинг имкони йўқлигини англаган пайтларида уларнинг ҳасрату надоматлари янада ортади. Ана ўшанда бу пешволарга эргашиб, жуда қаттиқ хатога йўл қўйганларини, пешволари уларни ҳалокатга олиб борганларини, уларга эргашиб, қилган ишлари ўзларига ҳасрату надомат бўлиб қайтганини, улар учун жаҳаннамдан жой ҳозирлаб қўйганини кўрадилар. Нақадар аянчли оқибат!

3 – Бу оятларнинг мантуқи Аллоҳдан бошқаларни У Зотга шерик қилиб, уларни худди Аллоҳни севгандек севадиган кишиларга алоқадордир. Аллоҳ Таоло уларни золимлар, деб тавсифляпти. Чунки улар ишни, нарсани ўз ўрнига қўймасдан махлуқларни Холиқ билан тенглаштиряптилар ва шу билан золимларга айланяптилар.

Бу оятлар уларнинг оқибатини, пешволари азобни ва барча куч-қувват Аллоҳники эканини кўришган пайтда улардан қандай тонишларини баён қиляпти. Бу оятларнинг мантуқида тобеларига ёмон ишларни яхши қилиб кўрсатган пешволар учун қандай азоб борлиги хусусида ҳеч гап йўқ.

Бироқ бу мантуқнинг мафҳуми ҳам бор. (Мантуқ гапнинг юзаки маъноси, мафҳум эса унинг остидаги маъно). Қўйидагиларга берилган танбеҳ ўз-ўзидан юқоридагиларга ҳам тегишлидир. Аллоҳ тобеларгаки шунча азоблар тайёрлаб қўйган экан, уларни шу кўчаларга олиб кирган пешволарга ундан ҳам қаттиқ азоблар тайёрлаб қўйгани ўз-ўзидан аён. Ҳа, пешволарнинг азоби тобеларнинг азобидан ҳам қаттиқроқ бўлиши, уларнинг оқибати тобеларнинг оқибатидан ҳам аянчлироқ бўлиши аниқ. Ўз тобеларини ҳалокатга бошлаган пешволарнинг аҳволи мана шу. Улар қиёмат кунида худди Фиръавнга ўхшаб, тобеларидан олдин ўзлари дўзахга кирадилар.

﴿إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ ۖ فَاتَّبِعُوهُمُ ۖ فَآوَرَدَهُمُ النَّارَ ۖ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ﴾

﴿قَوْمَهُ ۖ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ ۖ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ﴾

– „**Фиръавн ва унинг одамларига** (Мусони пайгамбар қилиб юборганимизда) **улар Фиръавннинг амрига бўйсундилар. Холбуки, Фиръавннинг амри тўғри эмасдир. У (Фиръавн) қиёмат кунида ўз қавмини бошлаб бориб дўзахга туширур. У тушиладиган энг ёмон жойдир!**“ [11:97-98]

Бу оятларда асосий эътибор тобеларгагина қаратилаётган экан, бунда бир улуғ ҳикмат бор, албатта. Бу иш айрим тобелардаги бизда гуноҳ йўқ, ҳаммасига ўша пешволар жавоб

беришади, деган ўйнинг нотўғрилигини кўрсатади. Оятлар тобелар ҳам гуноҳкор бўлишларини, улар ҳам дўзахийлар қаторидан жой олишларини, уларнинг ҳам оқибати ўта аянчли бўлишини баён қиляпти.

Оятлар Аллоҳ томонидан куфрбошиларга эргашаётганларга қаратилган баёндр. Уларда шундай дейиляпти: Бу пешволар сизларни жарликка олиб боради, қиёмат кунда улар сизлардан тонади, сизларнинг ҳеч қандай гуноҳларингизни кўтара олмайди, аксинча сизларни дўзахга итаради.

﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوْا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوْءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا أُولَئِكَ كَانُوا ءَابَاؤَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعُقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بِكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُّوْا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا ءَاهَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ أَضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾﴾

- „168. Эй одамлар, ердаги ҳалол-пок нарсалардан енглар ва шайтоннинг узидан эргашманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очик душманингиздир. 169. У сизларни фақат ёмонлик ва бузқликка ва Аллоҳ шаънига билмаган нарсаларингизни гапиришига буюради, холос. 170. Қачон (мушрикларга): «Аллоҳ нозил қилган ҳукмларга бўйсунингиз, дейилса, улар: «Йўқ, биз оталаримизни қандай йўлда топган бўлсак, ўшанга эргашамиз», дейишади. Агар оталари ҳеч нарсага ақллари етмайдиган, тўғри йўлни тополмайдиган бўлсалар, ҳам-а? 171. Куфр йўлидаги кимсаларни (ҳақ йўлга даъват қилувчи кишининг) мисоли худди фақат овоз ва чақирикни эшитадиган ҳайвонларга қичқираётган кишининг мисолидир. Улар қар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар. 172. Эй

мўминлар, сизларга ризқ қилиб берганимиз — покиза нарсалардан енглар ва агар Аллоҳнинг Ўзигагина ибодат қилгувчи бўлсангизлар У Зотга шуқр қилингиз! 173. У сизларга фақатгина ўлакка, қонни, тўнғиз гўштини ва Аллоҳдан ўзгага аталиб сўйилган нарсаларнигина ҳаром қилди. Энди кимки золим ва ҳаддан ошмаган ҳолида ночор вазиятда қолса гуноҳкор бўлмайди. Албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир“. [2:168-173]

1 — Аллоҳ Таоло ўтган оятларда имонга чорловчи оят-аломатлар, мўминларнинг Аллоҳга бўлган, кофирларнинг эса ўзлари Аллоҳга шерик қилган нарсаларига бўлган муҳаббатлари, шу ишлари туфайли Аллоҳ уларга аламли азоб тайёрлаб қўйгани каби ишларни баён қилган бўлса, бу оятларда Аллоҳ Ўзининг инъом қилиши, одамларнинг ҳаммасига, ҳатто кофирларга ҳам ризқ беришини айтяпти.

Оятларда одамларга хитоб қилиниб, ердаги ҳалол-пок нарсалардан еяверишлари айтиляпти. (كُلُوا) буйруғи мубоҳликни англатади.

(وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ) *ва шайтоннинг изидан эргашманглар!*)

Яъни, унинг йўлига юрманглар, унга эргашманглар. Бу оятда шайтонга эргашиб ҳаромлиги ифодаланган.

(إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ) *Шубҳасиз, у сизларнинг очиқ душманингиздир*).

Яъни, унинг инсонга адовати кўриниб туради. Бундан шундай маъно келиб чиқадики, шайтон ҳар қанча пухта режа тузмасин, ҳар қанча найранг ишлатмасин, барибир унинг душманлиги очилиб қолаверади. Соғлом ақл ва табиат эгалари унга алданмайдилар. Чунки у фақат ёмонликка буюради.

Кейин Аллоҳ Таоло шайтон ҳеч қачон яхшиликка буюрмаслигини, аксинча, турли ёмонликларга буюришини баён қиляпти. Ибн Аббос айтганидек, қайси бир ёмонликка ҳад белгиланса, у фаҳш, дейилади, қайси бир ёмонликка ҳад белгиланмаса, у суъ, бўлади. Куфрга олиб борадиган ёмонликлар ҳам бор. Масалан, ҳалолни ҳаром ёки ҳаромни ҳалол қилиш билан Аллоҳга тўхмат қилиш. Мушриклар шундай қилардилар.

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

(Ва Аллоҳ шаънига билмаган нарсаларингизни гапиришга). Бу ерда Аллоҳнинг буйруқларига қаттиқ риоя этиш ва У Зотга тўхмат қилмасликнинг зарурлиги, акс ҳолда, катта бўҳтон ва улуғ тўхмат содир этилиши ифодаланяпти.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло шайтоннинг изидан эргашганлар аҳволини баён қиляпти. Уларга, Аллоҳнинг шариатига рию қилинлар, дейилса ота-боболаримизни қайси йўлда топган бўлсак, ўша йўлга эргашамиз, дейишади. Мана шу ерда Аллоҳ уларни инкор қилиб ва бераётган жавоблари нақадар хунуклигини кўрсатиб, уларнинг ота-боболарига эргашилари фикрсизлик, ақлни ишлатмаслик эканини, уларнинг ота-боболари ботил динда бўлганини, ўша ботил динни ақлларини ишлатмаганликлари оқибатида қабул қилиб олганларини баён қилади.

﴿أُولَٰئِكَ ءَابَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾

(Агар оталари ҳеч нарсага ақллари етмайдиган, тўғри йўлни тополмайдиган бўлсалар, ҳам-а?). Бу ердаги ҳамза уларнинг мавжуд ҳолатини инкор қилишни, унинг нақадар хунуклигини, ажабланарли ҳол эканини ифодалайди. Вов ҳам ҳолиядир, ҳолатни билдирувчи ҳарфдир. Шу билан бу ердаги маъно мана бундай бўлади: Улар дин танлашда ота-боболарига эргашадилар. Ҳолбуки, ота-боболари ақлларини ишлатмаганлари ҳолда, ҳидоят топмаганлари ҳолда ўша ўзларининг динларига кирганлар.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло анави ота-боболари адашганлар бўлсалар ҳам уларга кўр-кўрона, ақлни ишлатмасдан, фикрламасдан эргашадиганларни зарбул-масал қиляпти. Улар ўзларига қаратилаётган яхшилик ва Аллоҳ нозил қилган динга бўйсунуш ҳақидаги даъватни худди ҳайвонларга ўхшаб тинглайдилар. Ҳайвон чўпоннинг овозини эшитади, холос. Нима деяётганини эса тушунмайди. У фақат яқин ёки узоқдан келаётган овозни эшитади. Бу ерда кофирлар билан ҳайвонлар муштарак бўлган фикрсизлик, тўғри тушунмаслик, идрок қилмасликдан киноя бор!

(يَعْنِي **қичқиради**) бу сўз ҳайвонларга нисбатан қўлланадиган бақирӣқ-чақирӣқ маъносини англатади.

(إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ) **овоз ва чақирӣқни эшитадиган**). Яъни, фақат овозларни эшитадиган, уларнинг маъноларини тушунмайдиган ҳайвонларга. (نَا) сўзи ақлсизларга нисбатан қўлланади.

﴿إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ﴾

(**Фақат овоз ва чақириқ**) (الدعاء) сўзи яқинни чақириш, (الدعاء) сўзи эса узоқни чақириш маъносини англатади. Яъни, узоқ-яқиндан келаётган овозларнигина эшитадиган ҳайвонлар.

Унинг тўла маъноси мана бундай бўлади: Аллоҳ нозил қилган ҳақ динга эргашишлар, дейилса, йўқ, биз ҳар қанча ноҳақ бўлса ҳам ота-боболаримизнинг динига эргашамиз, дейдиган кофирлар ўзларига қаратилган насихатни тушунишда чўпоннинг нимадандир қайтариб қичқирган қичқириғинигина эшитадиган ҳайвонга ўхшайдилар. Ҳайвон бу қичқириқ яхши маънода бўлди, ёмон маънода бўлди, уни олқишлаш учун бўлди, лаънатлаш учун бўлди, ажрата олмайди. У овозни эшитишдан бошқа нарсани билмайди.

Овозга қараб у ёқ бу ёққа юраверадиган ҳайвонларга ўхшаб улар ҳам тақлид билан ота-боболарининг динига қараб у ёқ бу ёққа юраверадилар. Ҳайвон овознинг маъносини тушунмаганидек улар ҳам ўзлари бўйсунмаётган диннинг моҳиятини англамайдилар. Ҳақни ноҳақдан ажратиш олиш учун фикр қилмайдилар, ақл ишлатмайдилар. Улар худди тили, кўзи ва қулоғи йўқ одамларга, бинобарин, ақли ҳам йўқ кимсаларга ўхшайдилар. Ахир ишламайдиган ақл ақлми?

﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

(Улар кар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар).

4 – Аллоҳ Таоло хитобни олдинга ҳамма одамларга қаратиб, кейин уни хоссатан мўминларга қаратяпти. Бу фақат мўминларгагина аталган, раҳмат ва ризвондир. Аллоҳ уларга ризқ беради. Улар имонларидан келиб чиқиб, Аллоҳга берган неъматлари учун шукр қиладилар. Умумий хитобдан кейинги бу хусусий хитобда Аллоҳ Таоло мўминларга неъматлар ва ризвон тайёрлаб қўйгани англашилади.

﴿يَتَأْتِيهَا الذِّبْنَ ءَامِنُوا كُلُوا مِن طَيْبَتِ مَا رَزَقْنَكُمْ وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ

تَعْبُدُونَ﴾

(Эй мўминлар, сизларга ризқ қилиб берганимиз — покиза нарсалардан енглар ва агар Аллоҳнинг Ўзигагина ибодат қилгувчи бўлсангизлар У Зотга шукр қилингиз!).

5 –

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِءَ لِعَٰبِ اللَّهِ﴾

(У сизларга фақатгина ўлакса, қонни, тўнғиз гўштини ва Аллоҳдан ўзгага аталиб сўйилган нарсаларнигина ҳаром қилди). Яъни, шу нарсаларни ейиш ҳаром қилинди. Араблар ҳаром қилиниш сўзини ейиладиган нарсаларга нисбатан қўллаганларида гарчи ейиш сўзи ишлатилмаса-да, барибир уларни ейиш ҳаром қилингани англашилади. Масалан,

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾

– „Сизларга ўлакса ҳаром қилинди“ [5:3]

Яъни, уни ейиш. Агар бу сўзни ичиладиган нарсаларга нисбатан қўлласалар, уларни ичиш ҳаром қилингани англашилади. Масалан,

﴿كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ﴾

«Ҳар бир маст қиладиган нарса ҳаромдир, ҳар бир ароқ ҳаромдир»,²⁹ деган гапда уларни ичиш ҳаром қилингани тушунилади. Агар ҳаром қилиниш сўзи аёлларга нисбатан қўлланса, уларни никоҳлаш ҳаром қилингани англашилади.

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبنَاتُكُمْ﴾

– „Сизлар учун оналарингиз, қизларингиз ҳаром қилинди“ [4:23]

Яъни, уларни никоҳлаб олиш.

Негаки, араблар бир сўзни ишлатишса, тил қоидаларига қараб, унинг лозими (унга ёпишган маъно) ҳам тушунилаверади. Бунинг учун ўша лозимни (унга ёпишган маънони) англатувчи сўзни ҳам қўшиб қўллаш шарт эмас.

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾ У сизларга фақатгина ўлакса ...ни ҳаром

қилди). Ўлимтик сўзи умумий маънода бўлиб, шаръий йўл билан сўйилмаган ҳамма ҳайвонларни англатади. Ҳайвоннинг қандай сўйилиши шаръий ҳукмларда батафсил баён қилинган. Ейилиши ҳалол қилинган ҳайвонлар шаръий йўл билан сўйилса, уларни ейиш ҳалол бўлади. Ейилиши ҳаром қилинган ҳайвонлар гарчи шаръий йўл билан сўйилсалар ҳам ўлимтик ҳисобланади. (الْمَيْتَةَ

ўлаксани) сўзи ейилиши ҳаром қилинган ҳамма ҳайвонларни ҳам ўз ичига олади. Улар шаръий йўл билан сўйиладиларми, бошқа йўл биланми, фарқи йўқ.

(29) Термизий: 1784. Насоий: 5488. Ибн Можа: 3381. Аҳмад: 2/29, 31.

Тирик ҳайвондан кесиб олинган бирор аъзо ҳам ўлимтик ҳисобланади. Зеро, Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«مَا قُطِعَ مِنَ الْبَهِيمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ فَهُوَ مَيْتَةٌ»

«Тирик ҳолдаги ҳайвондан кесиб олинган нарса ўлимтиқдир».³⁰

Ўлимтик сўзи умумий лафз бўлиб, ҳамма ўлимтиқларга тегишлидир. Фақат алоҳида ажратилиб, хосланиб келган ўлимтиқларгина бундан мустасно. Масалан, Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«أَحَلَّتْ لَنَا مَيْتَاتَانِ وَدَمَانِ: السَّمَكُ وَالْجَرَادُ وَالْكَبِدُ وَالطَّحَالُ»

«Бизга икки ўлимтик ва икки қон ҳалол қилинди. Улар балиқ ва чигиртка, жигар ва талоқдир».³¹

(وَالدَّمَ) бу сўз ҳам умумий маънода бўлиб, ҳамма қонларга тегишлидир. Фақат алоҳида ажратиб, хослаб бир далил келган нарсаларгина ундан мустасно. Чунончи юқоридаги ҳадисда жигар билан талоқ ажратилиб, хосланиб айтилди. Мана бу оят ҳам шу қабилдандир:

﴿أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا﴾

– „Тўкилган қон“.

[6:145]

Бу ерда қон отилиб чиқиши билан қайдланяпти, боғланяпти. Демак, жигар ва талоқдан бошқа аъзодаги отилиб чиққан қонгина ҳаромдир.

(وَلَحَمَ الْخَيْزِرِ *тўнғиз гўшти*ни). Бу таниқли ҳайвон.

(لَغَيْرِ اللَّهِ) *ва Аллоҳдан ўзгага аталиб сўйилган нарсаларни*). Санамлар, бутлар учун сўйилган, Аллоҳдан бошқанинг номига сўйилган ҳайвонлар. (لَا) умумий маънода бўлиб, Аллоҳдан бошқанинг номи айтиб сўйилган ҳамма ҳайвонларга тегишлидир. (إِهْلَال) сўзи овоз чиқариб айтишдир. Кимки овозини чиқариб Аллоҳдан бошқанинг номини айтиб бирор ҳайвонни сўйса, шу сўйилган ҳайвонни ейиш ҳаромдир.

6 –

﴿فَمَنْ أَضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

(30) Термизий: 1400. Абу Довуд: 2475. Ибн Можа: 3207.

(31) Ибн Можа: 3305. Аҳмад: 2/97.

(Энди кимки золим ва ҳаддан ошмаган ҳолида ночор вазиятда қолса гуноҳкор бўлмайди). Аллоҳ Таоло баён қиляптики, кимдир Аллоҳ ҳаром қилган нарсани ейишга мажбур бўлиб қолса, Аллоҳ кечиримли, раҳмли Зотдир. Мажбур бўлиб қолганидан Аллоҳ ҳаром қилган нарсани еган киши гуноҳкор бўлмайди.

Лекин бундай ҳолатда гуноҳкор бўлмасликнинг шарти бор. Мажбур бўлиб қолиш ҳақиқатан юз бериши учун икки иш амалга ошиши шарт. Бу икки иш оятда зикр қилиняпти. (غَيْرَ).

а) (غَيْرَ بَاغٍ). Яъни, зулм қилмагани ҳолда. Зулм бу нарсани ўз ўрнига қўймасликдир. Бунинг маъноси шуки, мажбур бўлиб ейиш ҳаётни сақлаб қолиш учун ейишдир. Шундан бошқа нарса учун еган одам ўз-ўзига зулм қилган бўлади. Чунки у ейиш ишини ўз ўрнига қўймади. Аллоҳ унга ўлимтикни ейишни ҳаром қилганди. Шу билан ўлимтикнинг ўрни то мажбур бўлиб қолиш ҳолати юз бермагунига қадар ейилмасликдир. Демак, уни мажбур бўлиб қолиш ҳолати юз бермасдан ейиш уни ўз ўрнига қўймасликдир, зулмдир. Шу ишни қилган киши эса золимдир.

Хўш, биз нима учун ўлимтикни ўр ўрнида емасликни, яъни, ҳаётни сақлаб қолиш учун мажбур бўлиб қолиш юз бермай туриб уни ейишни зулм, дедик? Негаки, Аллоҳ Таоло бу ишни бошқа бир оятда мана бундай баён қилган:

﴿فَمَنْ أَضْطَرُّ فِي مَخْصَةٍ غَيْرٍ مُتَجَانِفٍ لِآثِمٍ﴾

– „Бас, кимки очарчиликда, гуноҳ томонга олмаган ҳолида (мазкур ҳаром қилинган нарсаларни ейишга) мажбур бўлса“. [5:3]

Бу оят билан биз тафсир қилаётган

﴿فَمَنْ أَضْطَرُّ غَيْرٍ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

ояти бир мавзудаги оятлардир. Ҳар иккисиди ҳаромдан қайтариш бор. Қуйидаги эътиборлар билан бу икки оят бир хил маънода дея оламыз:

﴿فَمَنْ أَضْطَرُّ فِي مَخْصَةٍ﴾

(Бас, кимки очарчиликда мажбур бўлса). Яъни, очлик пайтида ҳаётни сақлаб қолиш учун.

(فَمَنْ أَضْطَرُّ غَيْرٍ بَاغٍ) энди кимки золим ва... ошмаган ҳолида ночор вазиятда қолса). Бу оятда ҳам худди шу маънонинг ўзи. Яъни, зулм қилмасдан. Шу билан ўлимтикни ўз ўрнида ейиш ҳаётни

сақлаб қолиш учун мажбур бўлиб қолиш ҳолати юз берганда бўлади.

б) (وَلَا عَادٍ). Яъни, ҳаддан ошмасдан. Ҳалокатга олиб борувчи очликдан қутулиш ва ҳаётни сақлаб қолиш ҳудудидан ўтиб кетмаслик. Демак, шундай ҳолатга тушиб қолган одам эҳтиёжига яраша есин. Истагига қараб еявермасин. Ёки ҳалол турса ҳам ҳаромга қўл узатмасин. Агар эҳтиёжидан ортиқчасини еса ёки ҳалол турса ҳам ҳаромга қўл узатса, у атайин гуноҳ қилган бўлади.

﴿فَمِنْ أَصْطَرُّ فِي مَخْصَةِ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ﴾

– „*Гуноҳ томонга озмаган ҳолида*“ [5:3]
ояти ҳам худди шу маънони англатади. Яъни, қасддан гуноҳ қилмасдан, гуноҳга мойил бўлмасдан.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ نَمْنًا قَلِيلًا أَوْلِيَّكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (IV) ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ﴾ (V) ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ (VI) ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ تَزَلَّ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ أَحْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ (VII)

– „174. Аллоҳ нозил қилган *Китоб* (Таврот)дан иборат бўлган нарсани (Муҳаммад алайҳис-саломнинг пайгамбарлигини) беркитадиган ва уни озгина қийматга сотадиган кимсалар қоринларини фақат олов билан тўлдирадидлар — уларга қиёмат кунда Аллоҳ сўзламайди — боқмайди ва уларни (гуноҳларидан) покламайди. Улар учун аламли азоб бордир. 175. Ана ўшалар ҳидоят ўрнига залолатни, мағфират ўрнига азобни сотиб олган кимсалардир. Жаҳаннам ўтига мунча сабр-тоқатли эканлар-а? 176. Ўша (азоб) Аллоҳ бу *Китоб* (Таврот)ни ҳақ билан нозил қилгани сабабдир. Албатта бу *Китоб* хусусида талашиб-тортишадиган кимсалар ҳеч қачон (ҳақ билан) келиша олмайдилар“ [2:174:176]

1 – Бу оятларда илми яшириш оқибати, аҳли китобларнинг Пайғамбар ﷺни жуда яхши билганларини яширганлари оқибати ҳақидаги гапни таъкидлаш билан бирга яна янги икки хил маъно ҳам бор.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَأَهْدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعُنُونَ﴾

– „**Биз нозил қилган ҳужжатлар ва ҳидоятдан иборат (Муҳаммаднинг ҳақ пайғамбар эканлиги ҳақидаги) нарсаларни одамларга Китобда (Тавротда) равшан қилиб берганимиздан кейин беркитган кимсаларни шубҳасиз Аллоҳ лаънатлагай ва лаънатловчи зотлар (фаришталар ва мўминлар) лаънатлагайлар**“.
[2:159]

Бу оят Аллоҳ нозил қилган нарсаларни ўзлари учунми ёки бошқалар учунми бир дунёвий манфаатни кўзлаб умуман яширганлар ҳақидадир. Чунончи, улар татбиқ этилмаслигини кўзлаб ўзларининг китобларида нозил қилинган бир жазони яширганлар ёки эргашилиб қолинишидан қўрқиб, ўзлари билган бир ҳақиқатни беркитганлар. Бу бир томондан. Бошқа томондан бундай яширувчиларнинг тавба қилиш эҳтимоллари ҳам мавжуд. Бу гап ҳали вафот этмаганлар устида бораётгандек. Шунинг учун ҳам Аллоҳ Таоло шу гапнинг ортидан

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّا﴾

– „**Магар қайсилари тавба қилиб, ўзларини ўнглаб, (одамларга ҳақиқатни) очик айтсалар (уларни тавбаларини қабул қиламан)**“.
[2:160]

деяпти.

Биз ҳозир тафсир қилаётган бу оятда эса бошқачароқ.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

(Аллоҳ нозил қилган Китоб (Таврот)дан иборат бўлган нарсани (Муҳаммад алайҳис-саломнинг пайғамбарлигини) беркитадиган ва уни озгина қийматга сотадиган кимсалар). Бу оят Аллоҳ нозил қилган нарсаларни ниманингдир эвазига бошқаларнинг манфаатларини кўзлаб яширганлар ҳақида. Шунинг учун ҳам Аллоҳ Таоло ундан кейин

﴿وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

(ва уни озгина қийматга сотадиган кимсалар), деяпти. Бу бир томондан. Иккинчи томондан бу ердаги яширувчиларнинг тавба қилиш эҳтимоллари йўқ. Масалан, бу ерда гап Аллоҳ нозил қилган нарсаларни яшириб, кофир ҳолида ўлиб кетиб бўлганлар устида боряпти. Шунинг учун Аллоҳ Таоло ундан кейин

﴿أَوَلَيْكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

(қоринларини фақат олов билан тўлдирадилар — уларга қиймат кунда Аллоҳ сўзламайди — боқмайди ва уларни (гуноҳларидан) покламайди. Улар учун аламли азоб бордир), деяпти.

2 -

﴿وَنَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

(Ва уни озгина қийматга сотадиган). Бу гапнинг фақат мантуқи бор, унда тескари мафҳум йўқ. (Мантуқ гапнинг устки маъноси, мафҳум эса унинг остки маъноси. Оз пулга сотиш мумкин бўлмаса, кўп пулга сотиш мумкин экан-да, деган остки маънони чиқариш қарама-қарши мафҳум бўлади). Чунки одатда ўз раҳбарларининг манфаатларини кўзлаб, шунинг эвазига нимадир олиб, ҳақиқатни яширадиганларнинг олган нарсалари ҳар қанча кўп бўлмасин, қилган жиноятлари ва шунинг натижасида кўрадиган зиёнлари олдида ҳеч нарса бўлмай қолади.

Яъни, агар улар Аллоҳ нозил қилган нарсаларни оз пул эвазига эмас, кўп пул эвазига яширганларида уларга гуноҳ бўлмас эди, дейилмайди. Оз ёки кўп бўлишидан қатъий назар, ниманингдир эвазига Аллоҳ нозил қилган нарсаларни яшириш жуда оғир гуноҳдир.

қоринларини фақат олов билан тўлдирадилар). Яъни, улар Аллоҳ нозил қилган нарсаларни яширганлари натижасида қоринларига фақат ҳаром луқмани ейдилар ва бу ҳаром луқма қиймат кунда уларнинг дўзахга киришларига сабаб бўлади. Бу ерда ўт сўзи мажозий маънода қўлланяпти. Ундан мурод ҳаром луқмадир. Чунки мана шу ҳаром луқма сабабли улар ўтга, дўзахга кирадилар.

уларга қиймат кунда Аллоҳ сўзламайди). Яъни, уларни хурсанд қиладиган гапни гапирмайди. Чунки Аллоҳ бошқа бир оятда Ўзининг уларни хафа қиладиган гапларни гапириши ҳақида айтган.

﴿قَالَ أَحْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُون﴾

– „(Аллоҳ) **айтди**: «(Жаҳаннамда) хор бўлингиз ва Менга сўз қотмангиз!“. [23:108]

(مَا يُرْكَبُ وَلَا يَرْكَبُ) **боқмайди ва уларни (гуноҳларидан) покламайди**). Гуноҳларини кечириш ёки уларни мақташ билан гуноҳларини покламайди. Аксинча, ҳақиқатни яширганлари учун уларни аламли азоблайди.

3 – Аллоҳ Таоло уларнинг Аллоҳ нозил қилган нарсаларни яширганларидан кейинги аҳволларини, оқибатларини баён қиляпти. Яъни, улар ҳидоятни бериб, залолатни олибдилар, мағфиратни бериб, азобни олибдилар. Бундай кимсаларга дўзахдан бошқа нарса ярашмайди.

Мана шуларнинг ҳаммаси Аллоҳнинг Китоби хусусида ихтилоф қилганлари туфайли юз беради. Улар битта Китобдаги айрим гапларга имон келтириб, айрим гапларни эса яширадилар ёки Аллоҳнинг айрим китобларига имон келтириб, айримларига куфр келтирадилар. Уларнинг ихтилофлари яъни, Аллоҳнинг Китобини инкор қилишлари, унга имон келтирмасликлари, ундаги ҳукмларга бўйсунмасликлари узоқдан узоқ давом этаверади.

(فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ) **жаҳаннам ўтига мунча сабр-тоқатли эканлар-а?**). Бу ердаги сўроқ койиш, танқид қилиш маъносида. Яъни, уларни ҳақиқатни яширишдек жуда оғир гуноҳни қилиш ва шунинг оқибатида дўзахга кириш йўлида жонбозлик кўрсатишга уларни нима мажбур қилди?! Нимага таяниб, бу йўлдаги оғир машаққатларни кўтара олдилар?!

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ

بَعِيدٍ﴾

(**Ўша (азоб) Аллоҳ бу Китоб (Таврот)ни ҳақ билан нозил қилгани сабаблидир. Албатта бу китоб хусусида талашиб-тортишадиган кимсалар ҳеч қачон (ҳақ билан) келиша олмайдилар**).

Китоб сўзидаги алиф лом жинсни, умумийликни ифодалайди. Жазо Аллоҳ томонидан нозил қилинган битта Китобдаги айрим гапларга ишониб, айримларига куфр келтирганларга ҳам, Аллоҳ томонидан нозил қилинган китобларнинг айримларига имон келтириб, айримларига кофир бўлганларга ҳам бирдек

тегишлидир. Бу ишни қилган киши талашиб-тортишишдан ҳеч қачон тўхтамайди.

(أَحْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ) *бу Китоб хусусида талашиб-тортишдилар*).

Бир китобнинг ичидаги гапларни ажратганлар ёки бир неча китобларни бир-биридан ажратганлар. Яъни, бир китобнинг ичидаги айрим гапларга имон келтириб, айримларига кофир бўлганлар ёки бир китобга ишониб, бошқасига куфр келтирганлар.

(لَيْفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ). Яъни, Аллоҳнинг Китоби хусусида талашиб-тортишишдан тўхтамайдилар ва шу билан энг қаттиқ азобга дучор бўладилар.

Иккинчи пора, учинчи қисм, учинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۱﴾ لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ وَءَاتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا ۗ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ۗ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا ۗ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿۲﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ ۗ حُرٌّ بِحُرٍّ وَعَبْدٌ بِعَبْدٍ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۗ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَلِكَ خَفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۳﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَتَأْوَلِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۴﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۗ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿۵﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۶﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۷﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۸﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۗ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ ۗ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ۗ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ۗ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۹﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۗ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ

فَلْيَصُمْهُ ^ط وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ
وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْتُمْ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٧٤﴾ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ^ط أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ
إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٧٦﴾ أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ
الصَّيَامِ الرَّفْثِ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ^ج هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ
تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ^ط فَالْكَفَىٰ بِسُرُوهُنَّ مَا
كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ^ج وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ
مِنَ الْعَجْرِ ^ط ثُمَّ أَتَمُوا الصَّيَامَ إِلَىٰ اللَّيْلِ ^ج وَلَا تُبَشِّرُوهُنَّ ^ط وَأَنْتُمْ عَنكِفُونَ فِي
الْمَسْجِدِ ^ط تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ^ط كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لِنَاسٍ لِّعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَىٰ الْحُكَّامِ
لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٧٨﴾

– „177. Юзларингизни Машириқ ва Мағриб томонларига бураверишингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳга, охираат кунига, фаришталарга, китобларга, пайгамбарларга имон келтирган, ўзи яхши кўриб туриб молини қариндош-уруғларига, етим-есирларга, мискин-бечораларга, йўловчи-мусофирларга, тиланчи-гадоларга ва қулларни озод қилиш йўлида берадиган, намозни тўқис адо қилиб, закотни берадиган киши ва аҳдлашганларида аҳдларига вафо қилгувчилар ва хусусан оғир-енгил кунларда ва жангу жадал пайтида сабр-тоқат қилгувчилар яхши кишилардир. Ана ўшалар чин имонли кишилардир ва ана ўшалар асл тақводордирлар. 178. (Эй мўминлар) сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди. Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса), у ҳолда яхшилик билан бўйсунини ва чиройли суратда товон тўлаш лозимдир. Бу (хужм) Парвардигорингиз томонидан энгиллик ва раҳм-шафқатдир. Бас, кимки шундан кейин ҳаддан

ошса (масалан, товон тўлангандан кейин ҳам қотилни ўлдирса), унинг учун аламли азоб бордир. 179. Сизлар учун қасосда ҳаёт бор, эй аҳли донишлар! Шояд (жиноятлардан) сақлансангизлар. 180. Бировингизга ўлим келган пайтида (ўзидан кейин) мол-дунё қолдираётган бўлса, адолат — тўғрилиқ билан ота-онага, қариндоши-уруғга васият қилиниши фарз этилди. Бундай васият қилиши Аллоҳдан кўрқувчилар устидаги бурчдир. 181. Ким уни (васиятни) эшитганидан кейин ўзгартирса, гуноҳи фақат ўзгартирганларнинг бўйнида. Албатта Аллоҳ эшитгувчи, билгувчидир. 182. Энди ким васият қилгувчи томонидан бирон тойилиш ёки гуноҳ содир бўлишидан хавф қилиб (васият қилгувчи билан меросхўрнинг) ораларини ислоҳ қилиб қўйса, гуноҳқор бўлмайди. Албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир. 183-184. Эй мўминлар, тақволи кишилар бўлишингиз учун сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам саноқли кунларда рўза тутиши фарз қилинди. Энди сизлардан бирор киши ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда тутуди. (Кексалик ёки заифлиги сабабли) рўза тутишига қийналадиган кишилар бир мискин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдорида эваз тўлашлари лозим. Бас, ким ўз ихтиёри билан зиёда яхшилик қилса (лозим бўлганидан ортиқроқ эваз тўласа), ўзига яхши. Агар билсангиз, рўза тутишингиз ўзингиз учун (эваз бериши ёки ҳатто узрли ҳолатда рўза тутмасликка нисбатан) яхшироқдир. 185. (У саноқли кунлар) Рамазон ойидирки, бу ойда одамлар учун ҳидоят бўлиб ва ҳидоят ва фурқон (ҳақ билан ботилни ажратувчи)нинг очиқ оятлари бўлиб Куръон нозил қилинган. Бас, сизлардан ким бу ойда ҳозир бўлса, рўза тутсин. Ва ким ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда (тузалгач ёки сафардан қайтгач) тутуди. Аллоҳ сизларга енгилликни истайди, сизларга оғир бўлишини истамайди. Бу саноқни тўлдиришингиз ва ҳидоят қилгани сабабли Аллоҳни улуғлашингиз учундир. Шояд шукр қилсангиз. 186. Бандаларим сиздан (эй Мухаммад) Мен ҳақимда сўрасалар. Мен уларга яқинман. Менга дуо қилган пайтларида дуоғўйларнинг дуосини ижобат қиламан. Бас, ҳақ йўлга юришлари учун (улар ҳам) Менинг (даъватимга) жавоб қилсинлар ва Менга имон келтирсинлар. 187. Сизларга рўза кечасида хотинларингизга қўшилиши ҳалол қилинди. Улар сизларнинг либосингиз, сизлар улар учун либоссиз (яъни эр-хотин бир-бирига киши либосга муҳтож бўлгани каби муҳтождирлар). Аллоҳ сизлар ўзларингизга хиёнат қилаётганларингизни билиб, тавбаларингизни

қабул қилди ва сизларни афв этди. Энди улар билан (рўза кечаларида ҳам бемалол) қовушингиз ва Аллоҳ сизлар учун ёзган нарсани (фарзандни) талаб қилингиз! Ва то тонгдан оқ ип қора ипдан ажраладиган пайтгача еб-ичаверинглар. Сўнгра кечгача рўзани бенуқсон қилиб тутинглар! Масжидларда эътикофда бўлган чоғингизда (кечалари ҳам) улар (хотинларингиз) билан кўшилманг! Булар (юқорида мазкур бўлган ҳукмлар) Аллоҳнинг чегараларидир. Бас, уларга яқинлашмангиз! Одамлар ҳаром ишлардан сақланишлари учун Аллоҳ ўз оятларини мана шундай очиқ-равшан баён қилади. 188. Мол-дунёларингизни ораларингизда ноҳақ — ҳаром йўллар билан емангиз! (Яъни, бир-бирингизнинг ҳаққингизни еманг!) Ва (гуноҳ қилаётганингизни) билиб туриб, одамларнинг молларидан бир қисмини ҳаром йўл билан ейиш учун (молларингизни пора қилиб) ҳокимларга узатманг!“. [2:177:188]

Тафсир:

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَءَاتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَأَلْيَتَيْمَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَأَبْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

– „177. Юзларингизни Машириқ ва Мағриб томонларига бураверишингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳга, охираат кунига, фарииталарга, китобларга, пайгамбарларга имон келтирган, ўзи яхши кўриб туриб молини қариндош-уруғларига, етим-есирларга, мискин-бечораларга, йўловчи-мусофирларга, тиланчи-гадоларга ва қулларни озод қилиш йўлида берадиган, намозни тўқис адо қилиб, закотни берадиган киши ва аҳдлашганларида аҳдларига вафо қилгувчилар ва хусусан оғир-енгил кунларда ва жангу жадал пайтида сабр-тоқат қилгувчилар яхши кишилардир. Ана ўшалар чин имонли кишилардир ва ана ўшалар асл тақводордирлар“. [2:177]

Аллоҳ Таоло ўтган оятда аҳли китобларнинг ўзларига нозил қилинган китобдаги бир гапга имон келтириб, бошқасига кофир бўлганлари ёки нозил қилинган китобларнинг айримларига ишониб, айримларига куфр келтирганларини баён қилди.

Улардан ҳар бири ўз истагига қараб хоҳлаганига имон келтириб, хоҳлаганини инкор қиларди. Шундан сўнг Аллоҳ Таоло уларнинг яна бир талашиб-тортишишлари ҳақида гапирди. Улар ўзларининг қиблалари хусусида талашиб-тортишардилар. Насоролар ўзларининг қибласини яхши деса, яҳудлар ўзларининг қибласини яхши дердилар. Бу муборак оятда Аллоҳ Таоло яхшилик ҳамма эзгуликлару тоатларни ўзида қамраб олган сўз эканини, у қандайдир тарафга юзланиш эмас, имон келтириш, яхши ишларни қилиш, Аллоҳга холис тоат қилиш эканини баён қилди.

Яхшилик бу Аллоҳга, охират кунига, фаришталарга, Китобга, пайғамбарларга ҳеч қандай шак-шубҳа аралашмаган, мустаҳкам, барқарор имон келтирмоқдир. Яхшилик бу ҳожатмандларга садақа қилмоқ, қариндошларни бориб кўрмоқдир. Яхшилик бу намоз ўқимоқ, закот бермоқ ҳамда Аллоҳга берилган барча эзгуликлар борасидаги аҳдларни бажармоқдир. Яхшилик бу камбағалликда ҳам, қийинчиликда ҳам, касалликда ҳам, озорланаётганда ҳам, жиҳодда ҳам, душманга рўбарў бўлганда ҳам, ҳамма-ҳамма ҳолатда садоқатли сабр қилгувчилардан бўлмоқдир.

Унинг аҳли содиқлар ва тақводорлар, деб тавсифланган яхшилик мана шудир.

﴿الَّذِينَ صَدَقُوا وَأَوْفُوا بِعَهْدِهِمْ﴾

(Ана ўшалар чин имонли кишилардир ва ана ўшалар асл тақводордирлар).

Ўтган гаплардан қуйидагилар тушунилади:

1 – Ислом икки нарсадир, яъни, имон ва шаръий ҳукмлардир.

а) Имон бу қатъий тасдиқлаш талаб қилинган барча ишлардир. Имон бу исломий ақидадир. Имон бу Аллоҳга, У Зотнинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, охират кунига, яхшилигу ёмонлик қадарданлигига ишонмоқдир. Умар رضي الله عنه ривоят қилган ҳадисда Жаброил عليه السلام Пайғамбар صلى الله عليه وسلمнинг саволларига мана шундай жавоб бергани ҳақида Бақара сурасининг дастлабки оятлари тафсирида тўхталиб ўтгандик.

б) Шаръий ҳукмлар тил билан ёки бошқа аъзо билан бажарилиши талаб қилинган ишлардир.

Мана шу икки нарса билан яъни, имон ва солиҳ амал билан мусулмон расо мусулмонга айланади. Бу икки иш кўп оятларда келган.

﴿إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

– „*Фақат имон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар...*“
[103:3]

Яъни, исломий ақидага имон келтириш ва шаръий ҳукмларга риоя қилиш.

2 – (*وَإِذْ آتَى الْبَنِي إِسْرَائِيلَ كُتُبَ الْكِتَابِ وَآمُرُوا بِالسَّالِحَاتِ وَنَهَوْا بِالْأَسْرَارِ*),

яъни, ўзи яхши кўриб турган молидан бошқаларга чиқариб бериш. Садақанинг чўққиси мана шу. Ҳадисда келади:

«*أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْغَنَىٰ وَتَخْشَى الْفَقْرَ*»

«Садақанинг энг афзали ўзинг соғлом, бой бўлишни орзу қилиб, камбағал бўлиб қолишдан қўрқиб, молингни қизганиб турган пайтингда садақа қилмогингдир».³²

Аллоҳ Таоло (*ذَوِي الْقُرْبَىٰ* қариндош-уруғларига)ни олдинги қаторга қўйяпти. Чунки уларга садақа қилишда фазл бор. Ҳадиси шарифда келади:

«*الْصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذَوِي الرَّحِمِ اثْتَانِ*»

«Мискинга қилинган садақа бир садақадир. Қариндошга қилинган садақа икки садақадир».³³

Кейин Аллоҳ Таоло ҳожатмандларнинг бир неча турларини айтиб ўтади:

(*وَالْيَتَامَىٰ* *етим-есирларга*). Етим бу балоғат ёшига етмай туриб отаси ўлиб кетган боладир.

(*وَالْمَسْكِينِ* *мискин-бечораларга*). Моли умуман йўқ ёки бор моли асосий эҳтиёжига (озуқа, кийим ва жойга) етмайдиган одамлар.

(*وَابْنِ السَّبِيلِ* *йўловчи-мусофирларга*). Яъни, уйдан узилиб қолган, олдидаги моли сафардаги асосий эҳтиёжига етмайдиган киши.

﴿*وَابْنِ السَّبِيلِ*﴾

деб номланиши мажозий маънодадир. Сафарда бўлганлиги сабабли у гўё йўлнинг боласига айланиб қолгандек.

(*وَالسَّائِلِينَ* *тиланчи-гадоларга*). Эҳтиёжлари учун одамлардан сўранадиганлар.

(32) Термизий: 1330, Муслим: 1713.

(33) Насоий: 2535. Ибн Можа: 1834. Аҳмад: 4/17, 218.

(وَقِي الرِّقَابِ) *ва қулларни озод қилиш йўлида*). Яъни уларни қулликдан озод қилишда. Бу ерда зарфни (макон ва замонни) ифодаловчи (فِي) ҳарфи алоҳида қўлланяпти. Шу билан қулларга бериладиган садақанинг уларни озод қилиш учун берилиши янада чуқурлаштириляпти. Фи сўзи ичида, ичига маъноларини англатади. Бу ерда садақа қаерларгадир эмас, айнан шу ишнинг ичига сарфланиши айтиляпти. Юқоридагиларга бу ҳарф қўлланмаганди. Бинобарин, уларнинг муайян бир эҳтиёжлари учун эмас, барча эҳтиёжлари учун садақа бериш мумкин.

3 – Закот фарз амалдир ва шу эътибор билан у биринчи навбатда бажарилиши лозим. Шундай бўлса-да, Аллоҳ Таоло закотдан олдин садақа ҳақида гапирди. Бу билан садақанинг фазлини кўрсатди. Токи, мусулмонлар фарз билангина, закот билангина кифояланиб, садақани унутиб қўймасинлар. Айрим мусулмонлар жазодан қўрқиб, эътиборларини фақат вожиб, фарз амалларгагина қаратадилар. Аллоҳга яқинлаштирадиган бошқа нафл амалларга аҳамият бермайдилар. Мана бу ердаги садақанинг закотдан олдин тилга олиниши мўминларнинг назарларини фақат фарз амал билангина чекланиб қолмасликка, Аллоҳ хоҳлаган бошқа нафл амалларни ҳам бажаришга қаратади. Шу билан мусулмон закотга садақани ҳам қўшади. Бу ишда айниқса ўз молини, бойлигини яхши кўрадиган, камбағал бўлиб қолишдан қўрқадиган мусулмон учун жуда катта ажр, савоб бордир. Яъни, ўзи муҳтож бўла туриб, кўп мол-давлатга эга бўлмай туриб, агар бериб юборадиган бўлса, камбағаллик ҳудудига ўтиб қолиши мумкин бўла туриб, садақа қилган кишига жуда катта ажр, савоб бўлиб, у эзгулигу тақво бобида жуда буюк чўққини забт этган ҳисобланади.

Бу ердаги садақанинг олдин тилга олинишидан садақа закотдан яхшироқ экан-да, деган тушунча келиб чиқмайди. Оят закот ва садақа амалини бажариш хусусидаги ҳужжатдир. Аллоҳ садақани олдин зикр қилиш билан мусулмонларни унга ундаяпти. Токи, мусулмон бу гапдан таъсирланиб, камбағал бўлиб қолишдан қўрқиб турган пайтида ҳам ўзи яхши кўрадиган молдан садақа қилсин.

4 –

﴿وَالصَّيْرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالصَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ﴾

(*Ва хусусан оғир-енгил кунларда ва жангу жадал пайтида сабр-тоқат қилгувчилар*). Бу сўз аслида юқоридаги (لكن)нинг хабари ўрнида бўлганлиги эътибори билан

﴿وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا﴾

(*ва аҳдлашганларида аҳдларига вафо қилгувчилар*) каби раф бўлиши керак эди. Лекин у хослаш қондасига асосан насб келяпти. (وَالصَّابِرِينَ) Яъни, хусусан мана шундай оғир ҳолатларда ҳам сабр қила олган зотлар учун Аллоҳ томонидан буюк бир олқиш, мақтов, юксак мартаба тайёрлаб қўйилган.

﴿إِنَّمَا يُوفِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

– „*Ҳеч шак-шубҳа йўқки, сабр-тоқат қилгувчиларга ажр-мукофотлари ҳисоб-китобсиз тўла-тўқис қилиб берилур*“: [39:10]

Араб тили қондаларига кўра, мана шундай ўринларда бир сўз рафдан насбга ўтказилса, у хослаш қондасига асосан насб ҳолига ўтказилган бўлади. Бу ерда ҳам ўша насб ҳолига ўтказилган сўзда ифодаланган кишилар яъни, сабрлилар мақтов ва олий мақомга хосланяптилар. Яъни, бундай олий мақом ва мақтов хусусан уларгагина тегишли экани айтиляпти.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ ۗ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ

وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ

ذَٰلِكَ خَفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يٰۤأُولِي ٱللَّبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

– „178. (Эй мўминлар) сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди. Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса), у ҳолда яхшилик билан бўйсунуши ва чиройли суратда товон тўлаш лозимдир. Бу (ҳужм) Парвардигорингиз томонидан энгиллик ва раҳм-шафқатдир. Бас, кимки шундан кейин ҳаддан ошса (масалан, товон тўлангандан

кейин ҳам қотилни ўлдирса), унинг учун аламли азоб бордир. 179. **Сизлар учун қасосда ҳаёт бор, эй аҳли донишлар! Шояд (жиноятлардан) сақлансангизлар**“. [2:178-179]

1 – Аллоҳ Таоло ўтган оятларда имон, куфр, мунофиқлик, яҳудларнинг Аллоҳ берган неъматларга нонкўрлик қилишлари, аҳли китобларнинг ўз китобларида келган Пайғамбар ﷺнинг сифатлари борасидаги гапларга қарши чиқишлари, ўзларининг динлари ва қиблаларини афзал, деб талашиб-тортишишлари ва бошқа диннинг усуллари, қоидаларини баён қилди. Шундан сўнг Аллоҳ одамлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи айрим шаръий ҳукмларни баён қилишга ўтпти.

Аллоҳ Таоло бу икки оятда қуйидагиларни баён қилади.

1 – Қотиллик учун қасос олинишда ҳамма баробар. Ҳеч кимнинг ҳеч кимдан ортиқлиги йўқ. Қотил ким бўлишдан қатъий назар, ўлдирилади. Қул қулни ўлдирса, ўзи ҳам ўлдирилади. Ўлдирган қул ўлган қулдан яхшироқ эди, бу қулни ўлдириш учун у ҳурни ўлдирган бўлиши керак эди, дейилмайди. Ҳур ҳурни ўлдирса, ўзи ҳам ўлдирилади. Ўлдирган ҳур ўлган ҳурдан яхшироқ эди, унинг учун бир қул ўлдирилса ҳам бўлаверарди, дейилмайди. Аёл аёлни ўлдирса, ўзи ҳам ўлдирилади. Ўлдирган аёл ўлган аёлдан яхшироқ эди ёки ўлган аёл эркакка тенг аёл эди, шунга кўра, бу қотиллик учун ўлдирган аёл эмас, унинг ўрнига бир эркак ўлдирилиши керак, дейилмайди.

Бу оят мана шундай воқеалар баёни учун нозил қилинган. Ривоятларга кўра, жоҳилият даврида икки араб қабилалари орасида қонли тўқнашувлар бўлиб турган. Улардан бири иккинчисидан кучлироқ бўлган. Шунинг учун улар, агар биздан бирор қулни ўлдирсалар, улардан бир ҳурни ўлдирамиз, агар биздан бир аёлни ўлдирсалар, улардан бир эркакни ўлдирамиз, деб қасам ичишган. Ислоҳ келгач, Пайғамбар ﷺнинг олдиларига ҳакамлик қилишларини сўраб келишган ва мана шу оят нозил бўлган.

Оятнинг мантуқи, ташқи маъноси, мавзуси мана шу. Бу ерда эътибор сабабнинг хослигига эмас, лафзнинг умумийлигига қаратилади. Бу ерда ўлдирилган ким бўлишдан қатъий назар, қотилнинг ўлдирилиши айтилиб, ҳур учун ҳур, қул учун қул, аёл учун аёл, дейилпти. Шу ерда бир савол туғилади: Агар ҳур қулни ёки эркак аёлни ўлдирган бўлса-чи? Шунда ҳам қотил ўлдириладими?

Бунга жавоб шуки, ҳа, бундай ҳолатда ҳам қуйидаги далолатларга кўра, қотил ўлдирилади.

а) Ўлдирилганлар учун қасос олиш умумий маънода келяпти.

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى﴾

(Сизларга ўлдирилган кишилар учун қасос олиш фарз қилинди).

Яъни, сизларга фарз қилинди. Қасос сўзининг қўлланиши (كُتِبَ)

сўзининг қатъий талаб маъносини ифодалаётганига қаринадир. Бинобарин, ўлдирилганлар учун қасос олиш фарздир. Ўлдирилганлар сўзи умумий маънода бўлиб, у ким бўлишидан қатъий назар, қотилдан қасос олинади, яъни қотил ҳам ўлдирилади. Биров бировга нисбатан қандайдир бир ишни қилса, унинг ўзига нисбатан ҳам ўшандай ишни қилиш қасосдир. Бу сўз уни хослайдиган бир қарина бўлгандагина хосланади. Масалан, Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«لَا يُقْتَلُ وَالِدُهُ بَوَلَدِهِ»

«**Ота боласи учун ўлдирилмайди**».³⁴ Агар ота ўз боласини ўлдирса, бунинг учун у ўлдирилмайди. Яна Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«لَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ»

«**Мусулмон кофир учун ўлдирилмайди**».³⁵ (Кофир уч хил бўлади: мусулмонларга қарши курашаётган кофир ҳарбий кофир, дейилади. Мусулмонлар билан тинчлик шартномаси бор бўлган кофир аҳли аҳд, дейилади. Мусулмонларга жизя тўлаб турадиган кофир зиммий, дейилади.) Агар бир мусулмон ҳарбий кофирни ўлдирса, бунинг учун у ўлдирилмайди. Хўш, биз нима учун бу ерда ҳарбий кофирни, деяпмиз. Чунки Пайғамбар ﷺ зиммий ва аҳли аҳд кофирни бу қатордан чиқариб юборганлар. Уларни ўлдирган одамдан қасос олинисини айтганлар.

«لَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ»

«**Кофир учун мусулмон ҳам, ўз аҳдида турган (яъни, аҳдлашилган муддат ҳали ниҳоясига етмаган) аҳли аҳд ҳам ўлдирилмайди**».³⁶ Бу ҳадисдаги кофир аҳли аҳд бўлмаган кофирдир. У аҳли аҳд бўлмаганидан кейин, зиммий ҳам бўлмаслиги ўз-ўзидан аён. Хуллас, ҳарбий кофирни мусулмон ёки аҳли аҳд кофир ўлдирса, бунинг учун қотил ўлдирилмайди.

(34) Термизий: 1321, Аҳмад: 1/49.

(35) Бухорий: 6394, Термизий: 1332.

(36) Насой: 4653, 4654.

б) Бу гапнинг мантуқи, ташқи мазмуни ҳур учун, қул учун, аёл учун аёл, деган маънони англатади. Мафҳумидан, ички мазмунидан эса қул учун ҳур, аёл учун эркак ўлдирилмайди, деган маъно чиқади. Мана шу мафҳумга амал қилинмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ

«الْمُسْلِمُونَ تَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ»

«**Қон масаласида ҳамма мусулмонлар баробардирлар**»,³⁷ деганлар. Демак, бу масалада эркагу аёл, ҳуру қул баробардир. Шунингдек, Пайғамбар ﷺ

«مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلَنَا»

«**Ким қулини ўлдирса, унинг ўзини ҳам ўлдирамиз**»,³⁸ деган гапни ҳам айтганлар. Умар رضي الله عنه эса бир неча саҳобаларнинг кўз ўнгидан битта ўлик учун бир неча кишиларни ўлдирган. Бир болани етти киши ўлдиришган. Шунда Умар رضي الله عنه уларнинг ҳаммасини ўлдирган ва агар уни бутун Санъо аҳли ўлдирганида, уларнинг ҳаммасини ўлдирган бўлардим, деган. Демак, қотил сонию тури қандай бўлишидан қатъий назар, ўлдирилади.

2 –

﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾

(Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса). Бу оятда икки иш бор:

а) (*أَخِيهِ биродари*) сўзининг қўлланиши. Гўё ўликнинг эгалари қотилнинг биродарларидек. Бу гапда ўлик эгасини кечиришга, афв этишга ундаш бор.

б) (*شَيْءٌ бир оз*) сўзининг қўлланиши. Яъни, андаккина афв бўлса, қасос бекор қилинади. Бунинг маъноси ўлик эгаларидан бирортаси афв этса, бошқалари афв этмаса ҳам қасос бекор қилинади. Меросхўрлардан айримлари афв этиб, айримлари афв этмаса, афв тўла бўлмайди. Лекин қасос бекор қилинаверади. Бу ишда одамларга енгиллик бор. У Аллоҳнинг раҳмати, фазлу марҳаматидир.

﴿ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾

(37) Абу Довуд: 3758, насой: 6952, Аҳмад: 1/119, 122, 192.

(38) Термизий: 1334. Насой: 4655. Абу Довуд: 3914. Ибн Можа: 2653. Аҳмад: 5/10, 11, 12.

(Бу (ҳукм) Парвардигорингиз томонидан енгилик ва раҳм-шафқатдир).

3 – Агар тўла ёки бир қисм афв бўлса, ўликнинг эгалари қотилдан тегишли хунни яхшилик билан талаб қилишлари, айна пайтда қотил ҳам ўз бўйнидаги товонни яхшилик билан бериши лозим бўлади. Шунда диллар таскин топиб, кўнгил хотиржамлашади.

Ўликнинг эгалари хоҳласалар товон эвазига кечирадилар, хоҳласалар ҳеч қандай товонсиз, шундоқ кечириб юборадилар. Ҳамма ҳолатда ҳам уларни мажбур қилинмайди. Улар қасосми, товонми, кечиришми, истаганларини қиладилар. Шундан ошириб ҳам юборолмайдилар. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلِ أَوْ خَبَلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا أَنْ يَقْتَصَّ أَوْ أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ، وَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ نَارُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا»

«Кимгадир ўлим ёки тинчи бузилиш мусибати етса, у уч ишдан бирини танлайди: Ё қасос олади, ё кечириб юборади, ё товон олади. Агар тўртинчи ишни хоҳлаб қолса, унинг қўлидан ушланглар. Шундан кейин ҳам ким тажовуз қилса, ҳаддидан ошса, унинг учун жаҳаннам ўти бордир ва у дўзахда абадий қолур».³⁹

Шунга биноан, ким қотилдан бошқасини ўлдирса ёки афв этганидан ё товон олганидан кейин қотилни ўлдирса, унинг учун аламли азоб бордир. Ё қотиллиги учун шу дунёда унинг ўзидан ҳам қасос олинади ёки охираатда жаҳаннам оловида куяди.

4 – Аллоҳ Таоло охирги оятда биз учун қасосда ҳаёт борлигини баён қиляпти.

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

(Сизлар учун қасосда ҳаёт бор, эй аҳли донишлар! Шояд (жиноятлардан) сақлансангизлар). Буни мана бундай тушунамиз:

а) Қасоснинг қонунлаштирилишида қотил учун ҳам, ўлдириладиган киши учун ҳам ҳаёт бордир. Чунки қотил бировни ўлдиргани учун ўзининг ҳам ўлдирилишини билса, бу ишга қўл урмайди. Гўё шу билан қотилнинг ҳам, ўлдириладиган кишининг ҳам ҳаёти сақланиб қолади. Бу оятга мана шундай маъно

⁽³⁹⁾ Абу Довуд: 3898. Ибн Можа: 2613. Дорамий: 2245. Аҳмад: 4/31.

берадиган бўлсак, қонунлаштирилиши деган сўз дилда бор бўлади.

б) Қасоснинг ўзида, яъни, қотилнинг ўлдирилишида бошқа одамлар учун ҳаёт бор. Негаки, агар қотилдан қасос олинмаса, у қўйиб юборилса, унинг ёмонлиги бошқа одамларга ҳам тегиб қолиши мумкин. Бу ердаги қасос сўзи аслида умумий маънода. Лекин оятга мана шундай маъно берадиган бўлсак, у фақат қотилгагина хосланади. Шу билан бу гапдан қотилнинг ўлдирилишида у яна ўлдириши мумкин бўлган бир неча одамлар учун ҳаёт бор, деган маъно чиқади. Бу ерда умумий қасос қотил билан хосланяпти, қасоснинг маъноси қатл учун мажоз эмас, ҳақиқат бўляпти. Яъни, қонунлаштириш сўзи дилда бор, дейилмаяпти. Фақат қотилни ўлдириш билан хосланяпти.

Тил қоидаларига кўра, хосланган ҳақиқат дилда сақлашдан (бу ҳам мажознинг бир тури) устун туради. Яъни, шу икки қоида бир келиб қолса, олдин хосланган ҳақиқат қоидаси олинади. Мазкур оятда шу икки қоидани яъни, қасос сўзини фақат қотилни ўлдириш билан хослаб туриб, мажозий маънода эмас, ҳақиқий маънода қўллаш қоидаси ва қонунлаштириш сўзи дилда бор, деган эътибор билан уни мажозий маънода қўллаш қоидасини ишлатиш мумкинлигини айтиб ўтдик. Энди усули фиқҳда машҳур бўлган хослаш қоидаси дилда сақлаш қоидасидан устун туриши эътибори билан бу ердаги иккинчи маъно кучлироқ ва тўғрироқ бўлади. Яъни, қотилнинг ўлдирилишида у озод қилиб юборилса, келгусида ўлдириши мумкин бўлган бир неча кишилар учун ҳаёт бор, деган маъно кучлироқ ва тўғрироқдир.

в) Қасос натижасида ҳосил бўладиган ҳаётни англайдиганлар Аллоҳнинг оят-аломатлари ҳақида тафаккур, тадаббур қиладиган аҳли донишлардир. Шунинг учун Аллоҳ хитобни хусусан уларга қаратяпти. Бу гапнинг маъзани фақат ўшаларгина чақа оладилар ва шу билан хусусан қасос жазосига, умуман Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлиб қолишдан ўзларини эҳтиёт қиладилар.

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ

يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُم

فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

– „180. Бировингизга ўлим келган пайтида (ўзидан кейин) мол-дунё қолдираётган бўлса, адолат — тўғрилиқ билан ота-онага, қариндош-уруғга васият қилиниши фарз этилди. Бундай васият қилиши Аллоҳдан қўркувчилар устидаги бурчдир. 181. Ким уни (васиятни) эшитганидан кейин ўзгартирса, гуноҳи фақат ўзгартирганларнинг бўйнида. Албатта Аллоҳ эшитгувчи, билгувчидир. 182. Энди ким васият қилгувчи томонидан бирон тойилиши ёки гуноҳ содир бўлишидан хавф қилиб (васият қилгувчи билан меросхўрнинг) ораларини ислоҳ қилиб қўйса, гуноҳкор бўлмайди. Албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир“.

[2:180-182]

Бу оятлардан қўйидагилар аён бўлади:

Ислоннинг аввалида вафот этаётган одам агар кўп мол-дунё қолдираётган бўлса, ўз ота-онаси ва қариндошлари учун васият қилиши фарз бўлган. (خَيْرًا) сўзидан кўплик маъноси англашилади.

Мол-дунё кўп бўлгандагина у (خَيْرًا), дейилади. Бу худди фақат пули кўп одамга нисбатан пулдор сўзи ишлатилишига ўхшайди.

Хўш, мол қачон кўп ҳисобланади? Кўплик нима билан ўлчанади? Бунинг учун васиятдан кейин ҳам маййитнинг аҳлига ўзларининг одатий эҳтиёжларини қондира олишларига етадиган мол қолиши керак. Шунинг учун кўплик муайян бир боғлиқликнинг, мақсаднинг амалга ошишига қараб бўлади.

Бир неча саҳобалар худди шу гапни айтганлар. Али رضي الله عنه ўзининг бир озод қилган қулининг олдига кирганида у ўлим тўшагида ётарди ва унинг етти юз ёки олти юз дирҳами бор эди. У васият қилмайми, деб сўраганида Али, йўқ, Аллоҳ Таоло

﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾

(мол-дунё қолдираётган бўлса), деган сенда эса кўп мол йўқ, молингни меросхўрларингга қолдир, деган. Бир киши Оиша رضي الله عنهاга, васият қилмоқчиман, деган. Мўминлар онаси, қанча молинг бор, деб сўраган. У, уч минг, деб жавоб берган. Оиша رضي الله عنها, қарамоғингда қанча одам (нечта фарзандинг) бор, деб сўраган. У, тўртта, деб жавоб берган. Шунда Оиша رضي الله عنها, Аллоҳ Таоло

﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾

(*мол-дунё қолдираётган бўлса*), деган, сендаги мол эса оз, уни қарамоғингдаги одамларга (фарзандларинга) қолдирганинг афзалроқ, деган.

Шунинг учун кўплик муайян бир миқдор билан ўлчанмайди. У кишининг аҳволига қараб ўзгариб туради.

2 – Оят ўлим тўшагида ётган одамдан васият қилиши талаб қилинаётганини ифодалайди.

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ﴾

(*Бировингизга ўлим келган пайтида (ўзидан кейин) мол-дунё қолдираётган бўлса, васият қилиниши фарз этилди*), деган гап шуни англатади. Сизларнинг бўйнингизга васият ёзилди, деган гап гарчи дарак гап бўлса-да, у араб тили қондаларига кўра, талаб, буйруқ маъносини англатади. Яъни, ўлаётган одам васият қилсин.

Лекин бу талаб

﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

(*бундай васият қилиш Аллоҳдан қўрқувчилар устидаги бурчдир*) қаринаси билан қатъий талаб бўлиб қатъийликни ифодаловчи васфдир. У худди Аллоҳ Таолонинг

﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

– „*Талоқ қилинган аёлларни яхшилик билан фойдалантириш тақводор эрларнинг зиммасидаги бурчдир*“.

[2:241]

деган гапига ўхшашдир. Бу оятда муайян маҳр белгиланмаган аёлларнинг олдига киришдан олдин талоқ қилинган хотинларни фойдалантириш вожиблиги баён қилиняпти. Шунинг учун юқорида айтиб ўтган гапларимизга биноан, васият қилиш фарздир. Аллоҳ Таоло (بِالْمَعْرُوفِ) деяпти. Яъни, адолат, юмшоқлик, яхшилик билан.

3 – Бу оятда ўз ифодасини топган васиятнинг вожиблиги, фарзлиги мерослар ҳақидаги оятлар билан насх қилинган. Мерослар ҳақидаги оятлар бил-иттифоқ васият ҳақидаги оятдан кейин нозил бўлган. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ﴾

– „Аллоҳ фарзандларингизга (тегишли мерос) ҳақида амр қилур“ [4:11]

Кейин Аллоҳ Таоло уни батафсил баён қилган.

Вафот этаётган одам васиятни меросхўрлар ва қариндошлар учун қилиши фарз бўлган. Кейин Аллоҳ уни насх қилиб, унинг ўрнига меросни фарз қилган ва меросхўрлардан бошқасига васият қилиш мандуб бўлиб қолган.

﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ ۖ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ ۖ وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ ۖ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّمَّهَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ ۚ فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ ۚ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دِينٍ ءِآبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا ۖ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠﴾ ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ ۖ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِيَنَّ بِهَا أَوْ دِينٍ ۖ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ ۖ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ ۚ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دِينٍ ۚ وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورِثُ كَنَلَةً أَوْ امْرَأَةً وَهِيَ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ۖ فَإِن كَانُوا أَكْثَرَ مِن ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ ۚ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دِينٍ غَيْرِ مُضَارٍّ ۖ وَصِيَّةً مِّنَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ﴾

– „Аллоҳ фарзандларингизга (тегишли мерос) ҳақида бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида мерос беришни амр қилур. Агар меросхўрлар иккидан ортиқ аёл бўлса, уларга эр қолдирган нарсанинг учдан иккиси, агар якка қиз бўлса, унга (мероснинг) ярми тегур. Агар марҳумнинг фарзанди бўлса, қолдирган меросидан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бири тегур. Энди агар фарзанд бўлмай, фақат ота-онаси (меросхўр) бўлса, у ҳолда онасига учдан бири тегур (қолгани отасига қолади). Агар унинг ака-укалари бўлса,

онасига олтидан бир тегур. (Қолган қисми отасига тегади, зеро, марҳумнинг ака-укаларини едириб-кийдириши ва уйлаб-жойлаш отанинг зиммасидадир. Бу тақсимотлар) марҳум қилган васият ва унинг қарзлари адо этилганидан кейин бўлур. Ота-оналарингиз ва фарзандларингизнинг қайси бирлари сизлар учун фойдаси тегувчироқ эканини билмайсизлар. (Бинобарин ўзингизга қолса, мерос тақсимотини ҳам адолат билан ҳал қила олмайсиз. Шу боисдан кимга қанча мерос тегуши) Аллоҳ томонидан қатъий фарз қилиб қўйилди. Албатта Аллоҳ билим ва ҳикмат эгаси бўлган Зотдир. 12. Сизларга хотинларингиз қолдирган меросдан — агар улардан фарзанд қолмаган бўлса — ярми тегур. Энди агар уларнинг фарзандлари қолган бўлса, сизларга уларнинг меросидан тўртдан бири тегур. (Бу тақсимотлар) марҳума қилган васият ва унинг қарзлари адо этилгандан кейин бўлур. Уларга (хотинларингизга) сизлар қолдирган меросдан — агар сизлардан фарзанд қолмаган бўлса — тўртдан бири тегур. Энди агар сизларнинг фарзандингиз қолган бўлса, уларга сизнинг меросингиздан саккиздан бири тегур. (Бу тақсимотлар) сизлар қилган васият ва қарзларингиз адо қилингандан кейин бўлур. Агар мероси қолаётган эркак ёки аёлнинг на ота ва на онаси бўлмай, (она томонидан) бир ака ёки укаси ёхуд бир она ёки синглиси қолган бўлса, уларнинг икковидан ҳар бирига олтидан бири тегур. Энди агар улар бирдан ортиқ бўлсалар, улар мероснинг учдан бир ҳиссасига тенг шерик бўлурлар. (Бу тақсимотлар) меросхўрларга зарар етказмайдиган ҳолда қилинган васият ва қарзлар адо қилингандан кейин бўлур. (Бу ҳужмлар) Аллоҳ томонидан бўлган амр-фармондир. Аллоҳ билгувчи ва ҳалимдир“. [4:11-12]

Демак, Аллоҳ Таоло мусулмонларга олдин васиятни меросхўрлар ва қариндошлар учун истаганча қилишларини фарз қилган. Кейин эса молни фақат меросхўрларга тақсимлашни тайинлаб, меросхўрлардан бошқаси учун васият қилиш мандуб бўлган.

Меросларнинг фарз қилинганига далил мерослар ҳақидаги оятлардир. Уларда меросхўрлар учун улушлар белгиланган. Оятнинг охирида бундай дейилган:

﴿فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ﴾

– „Аллоҳ томонидан қатъий фарз қилиб қўйилди“.

 [4:11]

Меросхўрлардан бошқалар учун васият қилишнинг мандуб бўлишига далил мерослар ҳақидаги оятларда Аллоҳ васиятни ўша бошқалар билан боғлаб айтганидир.

﴿مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِيَنَّ بِهَا أَوْ دِينَ﴾

– „(Бу тақсимотлар) мархума қилган васият ва унинг қарзлари адо этилгандан кейин бўлур“. [4:12]

Бу ердаги васият мутлақ, умумий маънода. Лекин уни суннат меросхўрлардан бошқаларга қайдлаган:

﴿إِنَّ اللَّهَ قَدْ قَسَمَ لِكُلِّ إِنْسَانٍ نَّصِيبَهُ فِي الْمِيرَاثِ فَلَا تَجُوزُ لَوَارِثٍ وَصِيَّةٌ﴾

«Аллоҳ мерос масаласида ҳар бир инсонга ўз насибасини тақсимлаб қўйган. Мерос қолдирувчига васият қилиш жоиз бўлмайди».⁴⁰

Айтиб ўтганимиз оятдаги васиятнинг меросхўрдан бошқаларга қайдланганига далилдир. Унинг мандублигига далил эса қатъий талабни ифодалайдиган қаринасиз ҳам унда қурбат (Аллоҳга яқинлашиш) маъноси бор.

4 – Аллоҳ Таоло баён қияптики, котиблар бўладими, гувоҳлар бўладими, васиятдан ўзларига улуш тегмайдиган кишилар бўладими, васиятни ўзгартирганлар жуда қаттиқ гуноҳкор бўладилар. Чунки Аллоҳ учун ҳеч бир иш яширин эмас. У Зот васиятчининг васиятини Эшитгувчидир. Махфий ёки ошкора қилинган ўзгартиришларни Билгувчидир. Ҳаммасини ҳисоблаб туради ва ҳаммасига жазо беради.

5 –

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

رَحِيمٌ﴾

(Энди ким васият қилгувчи томонидан бирон тойилиш ёки гуноҳ содир бўлишидан хавф қилиб (васият қилгувчи билан меросхўрнинг) ораларини ислоҳ қилиб қўйса, гуноҳкор бўлмайди. Албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир).

(فَمَنْ خَافَ Энди ким хавф қилса). Яъни, кутса, хавотирланса.

Ёмғир қуйиб юборади, деб қўрқяпман, деган гапдан ёмғирнинг қуйиши кутилаётгани, ёмғирнинг қуйиб юборишидан хавфсилалаётгани тушунилади.

Бу оятда Аллоҳ Таоло баён қияптики, бирор киши васият қилаётган кишининг хатога йўл қўйишидан хавфсираса ва уни ўнглаш учун аралашса, бу билан у васиятни ўзгартирган бўлмайди. Васият қилувчининг хатога йўл қўйиши ўзи билмаган

(40) Термизий: 2046. Насоий: 3581. Абу Довуд: 2486. Ибн Можа: 2703.

ҳолида бўлиши ҳам, ёки ўзи атайин, қасддан бўлиши ҳам мумкин. Масалан, қайсидир заифроқ ўғлига васиятидан кўпроқ улуш ажратиб юборади. Шу билан ўша заифроқ ўгли аҳволини ўнглаб олади, деган ўйга боради. Натижада васият қилинганлар орасида жанжал келиб чиқади. Бу хато яхши ният билан, билмасдан қилинган хатодир. (**حَتْفًا бирон тойилиши**) Васият қилаётган кишининг бирор боласи ёки қариндошига унга нисбатан дилида қандайдир ғайирлик борлиги туфайли ўз васиятида улуш ажратмаслиги унинг қасддан қилган хатосидир. (**إِثْمًا гуноҳ содир бўлиши**).

Хуллас, васият қилувчининг бирор хатога йўл қўйишидан қўрқиб, уни ўнглаш учун бу ишга аралашган одам гуноҳкор бўлмайди. Бу нарса васият қилинганлар ўртасида жанжал чиқишига олиб бормайди. Бу аралашув васиятни ўзгартиришга кирмайди. Чунки бу иш ислоҳ учун, васият қилувчи билан васият қилинганлар ўртасидаги муносабатни яхшилаш учун ва айна пайтда васият қилувчи ва васият қилинганлар розилиги билан бўлган ишдир.

Бу ўзгартириш олдинги оятдаги ўзгартириш эмас. Олдинги оятдаги ўзгартириш васият қилувчи ёки васият қилинганлар хабардор қилинмагани ҳолда, алдов ва тухмат билан қилинган ўзгартиришдир. Шунинг учун уни қилган одам қаттиқ гуноҳкор бўлади. Бу ердаги ўзгартириш эса ислоҳ учун, хатога йўл қўйиш хавфи туғилаётгани учун, васиятни ўнглаш учун, васият қилувчи ва васият қилинганларнинг розилиги билан, улар хабардор қилингани ҳолда қилинган ўзгартиришдир. Шунинг учун бу ишни қилган одам гуноҳкор бўлмайди. Модомики, васият ислоҳ қилинган экан, васият қилувчининг васият ўнганмаган пайтдаги хатосини кечирувчи Зотдир. Шунингдек, Аллоҳ Таоло васият қилувчига ҳам, васият қилинганларга ҳам, ислоҳ учун бу ишга аралашган одамга ҳам Меҳрибондир. Улар ислоҳни қабул қилиб, васиятни шариат ҳукмларига асосан ўзгартириб, яхши иш қилдилар. Яхши иш қиладиганларга Аллоҳнинг раҳмати яқин.

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۗ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ

مِّنْ أَيَّامٍ أُخِرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ ^ط فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
 خَيْرٌ لَهُ ^ج وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ^ط إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرَ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ
 فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ^ج فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ
 فَلْيَصُمْهُ ^ط وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخِرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ
 وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْتُمْ
 وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

– „183-184. Эй мўминлар, тақволи кишилар бўлишингиз учун сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам саноқли кунларда рўза тутиши фарз қилинди. Энди сизлардан бирор киши ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда тутади. (Кексалик ёки заифлиги сабабли) рўза тутишига қийналадиган кишилар бир мускин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдоридан эваз тўлашлари лозим. Бас, ким ўз ихтиёри билан зиёда яхшилик қилса (лозим бўлганидан ортиқроқ эваз тўласа), ўзига яхши. Агар билсангиз, рўза тутишингиз ўзингиз учун (эваз бериши ёки ҳатто узрли ҳолатда рўза тутмасликка нисбатан) яхшироқдир. 185. (У саноқли кунлар) Рамазон ойидирки, бу ойда одамлар учун ҳидоят бўлиб ва ҳидоят ва фурқон (ҳақ билан ботилни ажратгувчи)нинг очиқ оятлари бўлиб Қуръон нозил қилинган. Бас, сизлардан ким бу ойга ҳозир бўлса, рўза тутсин. Ва ким ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда (тузалгач ёки сафардан қайтгач) тутади. Аллоҳ сизларга енгилликни истайди, сизларга оғир бўлишини истамайди. Бу саноқни тўлдиришингиз ва ҳидоят қилгани сабабли Аллоҳни улуғлашингиз учундир. Шояд шуқр қилсангиз“. [2:183:185]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло рўзани олдинги умматларга фарз қилганидек, Ислому Умматига ҳам фарз қилди. Бу ердаги ўхшатиш кунларининг сони ва ойнанинг тайинланишига тегишли эмас. У фақат рўзанинг фарз қилиниши хусусида.

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ﴾

(Сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам рўза тутиш фарз қилинди).

2 – Рўзанинг фарзлигига қўйидагилар далилдир:

а) **﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾** сизларга рўза тутиш фарз қилинди). Бу дарак гап буйруқ маъносида. Яъни, рўза тутинглар.

б) Касал ёки мусофирнинг рўза тутолмай қолган пайтида унинг қазосини тутиши бу талабнинг қатъийлигига қаринадир. Агар талаб қатъий бўлмаганида унинг қазосини бажариш шарт бўлмас эди.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

(Энди сизлардан бирор киши ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда тутуди). Қатъий талаб фарз бўлади.

в) **﴿فَمَنْ شَدَّ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾** бас, сизлардан ким бу ойга ҳозир бўлса, рўза тутсин). Бу ерда ойни кўрган одам яъни, муқим киши рўза тутишга буюриляпти. Ундан кейинги Аллоҳ Таолонинг

﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

(ва ким ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда (тузалгач ёки сафардан қайтгач) тутуди), деган гапи бу буйруқнинг қатъийлигига далилдир. Чунки касал ёки мусофир одам рўза тутолмай қолса, унинг қазосини тутишлари лозим бўляпти. Бу нарса талабнинг қатъийлигига, бинобарин, бу ишнинг фарзлигига қаринадир.

г) Айтиб ўтганларимиз Қуръондан келтирилган далиллар. Энди суннатдан далил келтирамиз. Умар رضي الله عنه ривоят қилган ҳадисда Жаброил عليه السلام Пайғамбар صلى الله عليه وسلم дан Ислом ҳақида сўраганида у киши шундай жавоб бергандилар:

«شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ، وَإِتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَحَجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»

«Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ ва Муҳаммад Аллоҳнинг пайғамбари, деб гувоҳлик бермоқ, фарз қилинган намозни адо этмоқ, закот бермоқ, рамазон рўзасини тутмоқ, йўлга қодир бўлган кишининг Байтни (Каъбани) ҳаж қилмоғи».⁴¹ Савол Ислом ҳақида эди. Ислом эса ҳамма одамларга фарзdir.

(41) Муслим: 9. Термизий: 2535.

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾

– „Албатта Аллоҳ наздида мақбул бўладиган дин фақат Ислом динидир“. [3:19]

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَسِرِينَ﴾

– „Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузурда) ҳаргиз қабул қилинмайди ва у охирада зиён кўрувчилардандир“. [3:85]

Пайғамбар ﷺнинг Ислом ҳақидаги саволга берган жавобда рўзанинг ҳам борлиги унинг фарзлигига, фарз бўлганда ҳам улур фарз эканига далолат қилади.

Мана бундай ривоят ҳам бор:

﴿بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَحُجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾

«Ислом беш нарсанинг устига қурилган: Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ ва Муҳаммад Аллоҳнинг пайғамбари, деб гувоҳлик бермоқ, намозни адо этмоқ, закот бермоқ, рамазон рўзасини тутмоқ, йўлга қодир бўлган кишининг Байтни (Каъбани) ҳаж қилмоғи». ⁴² Бинони ушлаб турадиган ишларга буюриш қатъий бўлади. Ислом шу беш нарсанинг устига қурилган экан, демак, улар Исломнинг арқонлари, устунлари ҳисобланади. Бинобарин, рўза амали фарз бўлади.

3 – Аллоҳ Таоло рўзанинг ичига бир ҳикматни жойлаган. У тақводир.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

(Тақволи кишилар бўлишингиз учун). Тақво бу Аллоҳдан қўрқмоқ, У Зотга итоат этмоқ, У Зот билан учрашиладиган кун учун тайёргарлик кўрмоқ. Саҳобалардан бири тақвога мана бундай таъриф берган: «Жалилдан (Аллоҳдан) қўрқмоқ, танзилга (Қуръонга) амал қилмоқ ва явмур-роҳил учун (риҳлат қилинадиган, бу дунёдан кетиладиган кун учун) тайёргарлик қилмоқ».

Шунинг учун рўзадор одам мана шу ҳикматни амалга оширишга ҳарис бўлсин. Чунки Аллоҳ Таоло рўзани фарз қилар экан, бу амал учун тақвони ҳикмат қилиб белгилади.

(42) Бухорий: 7. Муслим: 20.

Киши ўзининг рўзасига бир назар ташласин. Хўш, у Аллоҳ ва Унинг пайғамбарига итоатни, У Зот билан учрашиладиган кунга тайёргарликни оширдими, йўқми? Агар оширган бўлса, демак, у расо рўза бўлибди. Унинг учун оламлар Парвардигори томонидан улуғ савоблар ато этилуру, Пайғамбар ﷺ тарафидан эса ёқимли хабар бордир:

«كُلَّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصَّوْمَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أُجْرِي بِهِ»

«Одам боласининг рўзасидан бошқа ҳар бир иши ўзи учундир. Рўзаси эса Мен учундир ва унинг мукофотини Ўзим бераман».⁴³

«لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرِحَةٌ عِنْدَ فِطْرِهِ، وَأُخْرَى عِنْدَ لِقَائِهِ رَبِّهِ»

«Рўза тутган одам учун иккита хурсандлик бор: оғиз очган пайтдаги хурсандлик ва Парвардигори билан учрашган пайтдаги хурсандлик».⁴⁴ Аммо агар рўзанинг ҳикмати амалга ошмаётган бўлса, молу фарзандлар асқотмайдиган, Аллоҳга саломат қалб билан боришдан ўзга нарса иш бермайдиган кун келиб қолмасидан олдин бу иллатга барҳам берсин.

4 – (*सानоқли кунларда* *аямама мَعْدُودَاتٍ*). Яъни, оз. Араблар саноқли сўзини оз маъносида қўллайдилар. Худди кўп саналмайдигандек. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً﴾

– „*Яхудийлар: «Бизларга дўзах ўти саноқли кунлардагина тегади», дедилар*“.

[2:80]

Яхудларнинг ўйича бу иш оз кунлардагина бўлиб ўтади.

﴿وَشَرَوْهُ بِثَمْرٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَّعْدُودَةٍ﴾

– „*(Кейин, қарвон Мисрга етиб келгач), уни арзон баҳода — бир неча тангага сотиб юбордилар*“.

[12:20]

Яъни, оз пулга, оз нархга.

Шунга кўра,

﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾

(*саноқли кунларда*) сўзи оз маъносидадир. У рамазон ойи бўлиб, йигирма тўққиз ёки ўттиз кунни ташкил қилади.

(43) Бухорий: 5472. Муслим: 1945.

(44) Бухорий: 1771,6938. Муслим: 1944.

«الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ أَوْ ثَلَاثُونَ يَوْمًا»

«**Ой йигирма туққиз ёки ўттиз кундир**».⁴⁵

5 – Аллоҳ Таоло рўзанинг фарзлигини баён қилганидан кейин касал ва мусофирларнинг рўза тутишлари ҳам, тутмасликлари ҳам мумкинлигини, агар рўзани тутмасалар, кейин қазосини тутишларини айтяпти. Бу гап тузалиб кетишидан умид бор бўлган касалга тегишлидир. Негаки, шундай касалгина кейинроқ, тузалиб кетганидан кейин рўзанинг қазосини тута олади. Мусофир ҳам агар рўзани тутмаса, кейинроқ сафари ниҳоясига етганидан кейин қазосини тутати.

Касаллик ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. Чунки у ҳаммага маълум нарса. Сафар ҳақида эса гапирмасак бўлмайди. Бу ерда гап намоз қаср ўқиладиган шаръий сафар ҳақида кетяпти. Ибн Аббосдан намоз қаср қилиб ўқиладиган сафар ҳақида сўрашганида у, Асфондан Тоифгача ёки Жиддадан Тоифгача, деб жавоб берган.⁴⁶

Бошқа ҳужжатларда бундай сафар

«ثَلَاثَةٌ فَرَسَاحٍ وَالْفَرَسَاحُ أَرْبَعَةٌ بُرْدٍ»

«**Уч фарсахдир, бир фарсах тўрт буруддир**»,⁴⁷ (бир буруд 12 мил), дейилган. Ҳозирги кундаги ўлчовда бундай сафар тахминан тўқсон километр бўлади.

6 –

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامِ مِسْكِينٍ﴾

(*Рўза тутишга қийналадиган кишилар бир мискин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдоридан эваз тўлашлари лозим*). Аллоҳ Таоло рўзанинг мусулмонларга фарзлигини ва у

﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾

(*санокли кунларда*). Рамазон оёи эканини баён қилганидан кейин рўза тута олмайдиганларнинг муваққат ва доимий тавсифларини айтяпти:

а)

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

(45) Бухорий: 1780. Муслим: 1805.

(46) Молик ривоят қилишича Абдуллоҳ ибн Аббос Макка билан Тоиф, Макка билан Асфон ва Макка билан Жидда ўртасидаги масофаларга ўхшаш ерларда намозни қаср қиларди.

(47) Муслим: 1116. Абу Довуд: 1015.

(Энди сизлардан бирор киши ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда тутади). Вақтинчалик тута олмайдиганлар.

б)

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾

(Рўза тутишга қийналадиган кишилар бир мускин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдорида эваз тўлашлари лозим) доимий тута олмайдиганлар.

Қийналиб қолишнинг икки хил маъноси бор: куч билан (қодир бўлиб) рўза тутиш ва рўза тутиш натижасида куч, тоқатнинг тугаши.

Агар биринчи маънони берадиган бўлсак, оят мана бундай мазмунда бўлиб қолади: Ҳамма мусулмонлар рамазон ойида рўза тутсинлар, агар касал ёки мусофир бўлсалар, рўза тутишлари ҳам, тутмасдан бошқа кунларда қазосини тутиб беришлари ҳам мумкин, агар тутишга қодир бўлсалар, уни тутмасдан ҳар бир тутмаган кунлари учун фидя чиқариб берсинлар. Кўриниб турибдики, бундай маъно бериладиган бўлса, хитоб тўғри бўлмай қолади. Бир оятда ҳам рўза тутишга буюрилиб, ҳам рўза тутмасдан фидя чиқариб беришга буюрилган бўлиб қолади. Демак, (يُطِيقُونَهُ) деган иборага қодир бўлиб рўза тутсалар, деган маънони берадиган бўлсак, хитоб тўғри бўлмай қолади. Кучи етиши ва қодир бўлиш бир хил маънодаги сўзлардир. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

– „Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан таиқари нарсага тақлиф қилмайди“ [2:286]

Ҳадисда келади:

﴿فَإِذَا أَمَرْتُمْ بِشَيْءٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾

«Сизларни қайси бир ишга буюрган бўлсам, уни кучингиз етганича адо этинглар».⁴⁸

Иккинчи маънони қўлласак, яъни, рўза тутиш натижасида куч, тоқатнинг тугаши, ҳалок бўлиш маъносини берсак, хитоб тўғри бўлади. Чунки маъно мана бундай бўлади: Эй мўминлар, қодир бўлсангизлар, рамазон ойида рўза тутинглар, агар касал ёки сафарда бўлсангизлар, рўза тутмасдан қазосини кейинроқ

(48) Бухорий: 6744. Муслим: 2380, 4348.

тутиб берсангизлар ҳам бўлади, агар рўза тутишга қодир бўлмасангизлар, рўза тутиш сизларни ҳалокатга олиб борса, масалан, қари чол, кампир ёки тузалишига умид йўқ касал бўлсангизлар, рўза тутмасдан фидя чиқариб беринглар.

Мана шунда хитоб тўғри бўлади: қодир бўлганлар рўза тутсин, мусофир ва касал истаса тутсин, истамаса тутмасин, шифо топиши умид қилинмайдиган касал ва ёши ўтиб қолган қарилар рўза тутмасдан фидя берсинлар.

Шунинг учун Исломнинг аввалида қодир бўлган одам ҳам рўза тутиш ёки тутмасликда ихтиёрли бўлган, хоҳласа тутган, хоҳламаса тутмасдан фидя берган, кейин бу ҳукм кейинги

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

(бас, сизлардан ким бу ойга ҳозир бўлса, рўза тутсин) ояти билан насх қилинган, деганларнинг гапи ва таянган ривоятлари заифдир. Чунки насх шартлари тўла топилгандагина бир ҳужжат иккинчи ҳужжатни насх қилган, деган гапга таянилади. Насхнинг шартларидан бири икки ҳужжатни жамлаш (келиштириш) мумкин бўлмай қолишидир. Бу ерда эса бу икки ҳужжатни жамлаш мумкин. Шунга кўра, кучли гап биз юқорида айтиб ўтган гап бўлади. Яъни, рўзанинг фарз қилингани насх қилинган эмас, у бошданоқ муҳкам ҳужжат бўлган, рўза қодир бўлган муқимларга фарз бўлган, касал ва мусофирлар эса уни тутишлари ҳам, тутмасликлари ҳам мумкин бўлган, шифо топишига умид йўқ касаллар, қариб қолган чоллар, кампирлар уни тутмасдан фидя беришлари лозим бўлган. Бу муборак оят мана шу маънони англатади.

Ибн Аббосдан қилинган ривоят ҳам мана шу маънони таъкидлайди. Бухорий, Абу Довуд ва бошқалар ривоят қиладилар: «Ибн Аббос айтдики, бу оят насх қилинган эмас. Бу ерда рўза тута олмайдиган қари чол ва кампир назарда тутиляпти. Улар ҳар бир куннинг ўрнига бир мискинни овқатлантирадилар».

7 - وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ) **рўза тутишга**

қийналадиган кишилар бир мискин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдоридан эваз тўлашлари лозим), деган гапдан кейин

﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾

(бас, ким ўз ихтиёри билан зиёда яхшилик қилса (лозим бўлганидан ортиқроқ эваз тўласа), ўзига яхши), деган гап айтиляпти. Яъни,

кимки талаб қилинган фидядан кўпроқ фидя чиқарса, ўзи учун яхшироқ бўлади, ўзи Аллоҳга янада яқинроқ бўлади.

Ҳар кунлик фидянинг миқдори бир мискиннинг овқатланишига етадиган маблағдир. Чунки (فِدْيَةٌ) (طَعَامٌ مِسْكِينٍ)дан бадалдир. Яъни, бир кунлик фидя мискиннинг бир кунлик овқатидир. Овқат замон билан ўлчанади. Ўша замонда одатда мискин бир кунда қанча овқат еса, бир кунлик фидянинг миқдори ўшанча бўлади.

8 – *агар билсангиз, рўза тутишингиз ўзингиз учун яхшироқдир*). Яъни, мусофирми, касалми, бошқами, кимга рўза тутиш ёки тутмаслик ихтиёри берилса ва ортиқча қийинчиликсиз рўза тутишнинг имкони бўлса, унинг рўзани тутмаганидан кўра тутгани афзалроқ. Лекин агар рўза унинг касали ёки сафарини оғирлаштириб юборадиган бўлса, рўза тутмагани яхшироқ. Ҳадисда келади:

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا قَدْ ظَلَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: صَائِمٌ. قَالَ: لَيْسَ مِنْ الْبِرِّ الصَّيَامُ فِي السَّفَرِ»

«Пайгамбар ﷺ бир кишига соя қилиниб турилганини кўриб, бу нима, деб сўрадилар. У рўзадор, деган жавоб бўлди. Шунда у зот, сафарда рўза тутиш яхши эмас, дедилар».⁴⁹ Яна бир ривоятда бундай дейилган:

«لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّيَامُ فِي السَّفَرِ، عَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَاقْبَلُوهُ»

«Сафарда рўза тутиш яхши эмас. Улуғ ва Буюк Аллоҳнинг рухсатини қабул қилинглар, ундан фойдаланинглар». Бу ҳадисни Насойй чиқарган. Бу ердаги рухсатни қабул қилиш ҳақидаги гап ундан фойдаланишнинг афзаллигини англатади.

9 – Қуръоннинг нозил бўлиши рамазон ойидан бошланган.

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾

(*Рамазон ойидирки, бу ойда Қуръон нозил қилинган*).

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾

– „Албатта, Биз у (Қуръон)ни қадр кечасида нозил қилдик“.
[97:1]

(49) Бухорий: 1810. Муслим: 1879. Термизий: 1644. Насойй: 2223.

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبْرَكَةٍ﴾

– „Албатта Биз уни бир муборак-баракотли кечада нозил қилдик“ [44:3]

Мана шулардан кўриниб турибдики, Қуръон Пайғамбар ﷺ га рамазон ойининг тунларидан бирида, муборак кечада, қадр кечасида нозил бўла бошлаган. Аллоҳ Ўзи билган бир ҳикмат сабабли Қуръонни ҳар хил пайтларда бўлиб-бўлиб нозил қилди.

﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾

– „**Кофир бўлган кимсалар:** «(Нега) бу Қуръон унга (пайғамбар алайҳис-саломга) битта тўплам бўлган ҳолида нозил қилинмади?» — дедилар. (Эй Муҳаммад), Биз у — Қуръон билан сизнинг дилингни устивор қилиш учун мана шундай (парча-парча ҳолда нозил қилдик) ва уни бўлиб-бўлиб баён қилдик“ [25:32]

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло Қуръонни қуйидагича тавсифлайди:

а) (هُدًى لِّلنَّاسِ) **одамлар учун ҳидоят бўлиб**). Бу сўз гапда ҳол бўлиб келяпти. Яъни, ҳақиқатга, тўғри йўлга бошлайди.

б) (وَيَبِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ) **ва ҳидоятнинг очиқ оятлари**). Бу сўз ҳам гапда олдинги сўзга уюшиб, ҳол бўлиб келяпти. Яъни, Қуръоннинг Аллоҳ нозил қилган ҳидоят эканига қатъий, мўъжиза далиллар.

в) (وَالْفُرْقَانِ) **ва фуққоннинг**). Яъни, ҳақ билан ботилни, эзгулик билан ёвузликни, яхши амаллар билан ёмон амалларни ажратиб берадиган.

10 – Биринчи ва иккинчи оятларда Аллоҳ Таоло мана бундай деяпти:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾

(Эй мўминлар, тақволи кишилар бўлишингиз учун сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам санокли кунларда рўза тутуш фарз қилинди). Иккинчи оят рўзанинг

худди олдингиларга фарз бўлганидек, бизга ҳам фарз бўлганини таъкидлаб келяпти.

﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾

(**Санокли кунлар**). Бу сўзнинг накра келиши биздаги рўзанинг муддати олдингилардаги рўзанинг муддатидан фарқ қилишини, муддатлар ҳар хиллигини ифодалайди. Чунки оят рўзанинг муддатини эмас, худди олдингиларга фарз бўлганидек, бизга ҳам фарз бўлганини таъкидлаяпти.

Энди кейинги оятга назар ташлайлик.

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾

(**Рамазон ойидирки, бу ойда Қуръон нозил қилинган**). Бу оятда Ислом Умматининг рўзасига муайян бир ой тайин қилиняпти. У Қуръон нозил бўла бошлаган ва рўза фарз қилинган рамазон ойидир.

Олдинги оятларда Аллоҳ Таоло рўза ҳақида гапирганди.

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ﴾

(**Рамазон ойидирки**).

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

(**Бас, сизлардан ким бу ойга ҳозир бўлса, рўза тутсин. Ва ким ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда (тузалгач ёки сафардан қайтгач) тутади**). Бу оятда рўзанинг ойини белгилаб бериш муносабати билан унинг муқим учун фарзлиги, мусофир ва касал учун эса тутиш тутмаслик ихтиёрли эканини яна бир бор таъкидлаяпти.

11 –

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْتَكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

(**Аллоҳ сизларга енгиликни истайди, сизларга озир бўлишини истамайди. Бу санокни тўлдиришингиз ва ҳидоят қилгани сабабли Аллоҳни улуғлашингиз учундир. Шояд шуқр қилсангиз**).

Аллоҳ Таоло бу ишнинг остидаги ҳикматни, Ўзининг бизга рўза фарзини адо этишда қийин (машаққат, ҳалокат) эмас, осон

бўлишини хоҳлашини баён қиляпти. Шу билан биз осонлик билан рўза кунларини охирига етказамиз. Агар вақтинча рўза тутишга қодир бўлмасак, қазосини бошқа кунлари тутиб берамиз, агар умуман қодир бўлмасак, тутмасдан фидя чиқариб берамиз, агар қодир бўлсак, уни ўз вақтида, рамазон ойида тутамиз. Шу билан унинг саногини охирига етказамиз, охирига етказганимиздан кейин яъни, ҳайит кунини такбир айтамиз, Аллоҳни улуғлаймиз, берган неъматини учун, шундай улуғ фарзини тўла адо қилишимизга имкон бергани учун У Зотга шукр қилгувчилардан бўламиз.

(وَلْتَكْمَلُوا) *тўлдиришингиз учун*), (وَلْتُكْمِلُوا) *улуғлашингиз учун*),

(وَلْتَعْلَمَ) *шояд сизлар*). Бу сўзлардаги сабабни билдирувчи ҳарфлар рўзадаги мана шу осонликда қандай ҳикмат борлигини баён қиляпти. Рўзани охиригача етказиш, тўла адо этиш, рўза фарзини бажариб олишга йўллаб қўйгани учун Аллоҳни улуғлаш, такбир айтиш, ва Аллоҳга шукр қилгувчилардан бўлиш.

Хўш, нима учун биз буларни сабаб эмас, ҳикмат, деб атаяпмиз. Чунки Аллоҳ Таоло айтган рўзадан келиб чиқувчи натижалар оммавий миқёсда яъни, бир қанча мусулмонлар тарафидан амалга ошади, лекин унинг баъзи шахслардаги амалга ошиш тарзи турли хил бўлади, айрим шахсларда ҳикмат ҳукмдан ортда қолади. Мана шу ишга ҳикмат, деган термин, истилоҳ қўлланади.

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

– „*Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим*“. [51:56]

Айтамикки, Аллоҳга қуллик қилиш яратиш сабаби эмас, ҳикматидир. Чунки қуллик қилиш оммавий миқёсда яъни, кўпчилик махлуқотлар томонидан амалга ошади, лекин унинг яқка шахслардаги амалга ошиш тарзи турли хил бўлади.

Иллат эса иллатланган нарса билан бирга келади. Иллат борми, тамом, иллатланган нарса ҳам бор. Иллат йўқми, тамом, иллатланган нарса ҳам йўқ. Оммавий миқёсда ҳам, яқка тартибда ҳам иллат иллатланган нарсадан орқада қолмайди. Чунки ҳукм мана шу иллат туфайли шариатлаштирилади. Бунга мана шу иллат боис бўлади. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿لَعَلَّآ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾

– „Токи бу пайгамбарлар ўтганларидан кейин одамлар учун Аллоҳга қарши ҳужжат бўлиб қолмаслиги учун“. [4:165]

Пайгамбарлар юборилишига сабаб, боис одамларнинг Аллоҳ олдида Аллоҳга итоат этмаганларига ҳужжат келтира олмасликларидир яъни, бизга бирор элчи юбормаган эдинг-да, Сенинг биздан нимани хоҳлашингни билмай қолдик-да, дея олмасликларидир.

﴿لَعَلَّأَ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ﴾

– „Одамлар учун Аллоҳга қарши ҳужжат бўлиб қолмаслиги учун“. [4:165]

Бу оят пайгамбарларнинг юборилишига сабаб бўлади. Пайгамбарлар юборилдими, тамом, энди ҳар қандай ҳолатда ҳам одамлар учун ҳеч қандай ҳужжат қолмайди.

Пайгамбар ﷺнинг

﴿الْقَاتِلُ لَا يَرِثُ﴾

«Қотил мерос олмайди». ⁵⁰ Қотилнинг мерос ололмаслигини илллати қасддан ўлдиришидир. Агар ворислардан бири мерос қолдирувчини ўлдирса мерос ололмайди. Чунки ворис уни қасддан ўлдирди. Қотилга мерос бериш ҳеч қандай тўғри бўлмайди. Демак иллат маълулидан борликдаю йўқликда ажралмас экан.

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾

– „Албатта намоз бузуқлик ва ёмонликдан тўсур“. [29:45]

Бу оятда намоздаги ҳикмат фаҳш ва мункар ишлардан қайтариш экани ифодаланапти. Хўш, нима учун бу ерда сабаб, эмас, ҳикмат сўзини ишлатяпмиз? Чунки айрим намозхонлар намоз ўқиб туриб ҳам айрим мункар ишларни қилиб қўядилар. Демак, айрим якка шахсларда ҳикмат ҳукмдан ортда қолиши ҳам мумкин.

Яъни, ҳукмдан кўзланган ҳикмат оммавий миқёсда амалга ошади, лекин айрим якка шахсларда унинг амалга ошиш тарзи турли хил бўлади, айрим шахсларда ҳикмат ҳукмдан ортда қолади. Айрим шахсларда ҳикмат ҳукмдан ортда қолади.

Сабаб эса ҳукмдан ортда қолмайди. Бор бўлса, бор бўлиб, йўқ бўлса, йўқ бўлиб, ҳар доим ёнида юради.

(50) Термизий: 2035. Ибн Можа: 2635, 2725. Дорамий: 2954.

Шунинг учун (تَعْلَمُ تَقْفُونَ) тақволи кишилар бўлишингиз учун), (وَلْتَكْمَلُوا الْعِدَّةَ) саноқни тўлдиришингиз учун), (وَلْتُكَبِّرُوا اللَّهَ) Аллоҳни улуғлашингиз учун), (وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) шояд шуқр қилсангиз), деган маъноларни сабаб эмас, рўзадан кўзланган ҳикмат, дедик. Усул олимларининг истилоҳида мана шундай дейилган.

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

– „186. Бандаларим сиздан (эй Муҳаммад) Мен ҳақимда сўрасалар. Мен уларга яқинман. Менга дуо қилган пайтларида дуогўйларнинг дуосини ижобат қиламан. Бас, ҳақ йўлга юришлари учун (улар ҳам) Менинг (даъватимга) жавоб қилсинлар ва Менга имон келтирсинлар“ . [2:186]

Ибн Абу Ҳотам чиқарган мана бу ҳадисда бир аъробий Пайғамбаримиз ﷺнинг олдиларига келиб, «Парвардигоримиз бизга яқинми, узоқми, яқин бўлса, муножот қилайлик, узоқ бўлса, нидо қилайлик, деди. Пайғамбар ﷺ жим бўлиб қолдилар. Шунда Аллоҳ Таоло мана бу муборак

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾

(бандаларим сиздан (эй Муҳаммад) Мен ҳақимда сўрасалар. Мен уларга яқинман) оятни нозил қилди.⁵¹

Аллоҳ Таоло бу оятда бизга Ўзининг яқинлигини, дуо қилувчи дуо қилса, унинг дуосини эшитишини билдирапти. Аллоҳ бандасининг дуосини эшитади ва ижобат қилади, бандасини ноумид қолдирмайди. Ҳеч нарса У Зотдан махфий эмас. Аллоҳ бандасига яқиндир. Уни эшитиб, кўриб туради. У Зот Мусо ва Ҳорун ﷺларга мана бундай дейди:

﴿إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَأَرَى﴾

– „Шак-шубҳасиз Мен сизлар билан биргаман — эшитиб, кўриб турурман“ . [20:46]

Пайғамбар ﷺ айтадилар:

⁽⁵¹⁾ Дуррул Мансур: 2/469. Тафсири Табарий: 2/158.

«قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا مَعَ عَبْدِي مَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَاتَاهُ»

«Аллоҳ Таоло айтади: модомики, бандам Мени эслаб, Мени деб икки лаби қимирлаб турар экан, Мен у билан биргаман».⁵²

Кейин Аллоҳ Таоло бандаларидан Аллоҳдан дуоларини ижобат қилишини сўрашларини, У Зотга имон келтиришларини, итоат этишларини, шариатига бўйсунушларини, гуноҳ қилмасдан дуо қилишларини талаб қилиб, шундай қилсалар, Аллоҳ уларнинг Аллоҳга яқинлашиш учун қилган бу амалларини қабул қилиб, дуоларини ижобат қилишини айтяпти. Шояд шунда ҳидоят топсалар, яъни, дуонинг ижобат бўлишига олиб борадиган сабабларга йўл топа олсалар.

﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

(Бас, ҳақ йўлга юришлари учун (улар ҳам) Менинг (даъватимга) жавоб қилсинлар ва Менга имон келтирсинлар).

Дуо ҳақида:

Шу ерда дуога алоқадор айрим ишларни эслаб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Токи, банда олдин дуонинг нималигини аниқ билиб олиб, кейин Парвардигорига дуо қилсин.

1 – Дуо ибодатдир. Ибодатгина эмас, ибодатнинг мағзидир. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي

سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾

– „*Парвардигорларингиз: «Менга дуо-илтижо қилинглар. Мен сизларга (қилган дуоларингизни) мустажоб қилурман», деди. Албатта Менга ибодат қилишдан кибр-ҳаво қилган кимсалар яқинда бўйинларини эгган ҳолларида жаҳаннамга кирурлар*“.

[40:60]

Аллоҳ Таоло дуони ибодат, деб белгилади (عِبَادَتِي). У Зот (ادْعُونِي)

деганидан кейин (عِبَادَتِي) деган сўзни айтди. Пайғамбар ﷺ эса,

﴿الدُّعَاءُ مَخُّ الْعِبَادَةِ﴾

«Дуо ибодатнинг мағзи, моҳиятидир», дедилар.⁵³

(52) Ибн Можа: 3782. Аҳмад: 2/540.

(53) Термизий: 3293. Аҳмад: 4/271.

Дуо ибодатдир. Аллоҳ Ўзига дуо қиладиган, дуо қилишда собит турадиган бандасини яхши кўради.

﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُلْحِينَ فِي الدُّعَاءِ﴾

«**Албатта Аллоҳ дуода собит турувчиларни яхши кўради**».⁵⁴ Аллоҳга дуо қилмайдиган кимса кўп яхшиликлардан бебаҳра қолган кимсадир. Ўзини катта олиб, Аллоҳга дуо қилмайдиган кимса мана бу оятда тавсифланган кимсалар қаторидан жой олади.

﴿سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾

– „Яқинда бўйинларини эгган ҳолларида жаҳаннамга кирурлар“ [40:60]

Яъни, хорланиб, таҳқирланиб.

2 – Аллоҳ Таоло бизга У Зотдан дуоларимизни ижобат қилишини сўраб, шариатига амал қилиб, Пайғамбари ﷺ га эргашиб туриб, дуо қилишимизни баён қиляпти.

﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

(Бас, ҳақ йўлга юришлари учун (улар ҳам) Менинг (даъватимга) жавоб қилсинлар ва Менга имон келтирсинлар). Пайғамбар ﷺ айтадилар:

﴿يَدْعُوا اللَّهَ وَمَا كَلَهُ مِنْ حَرَامٍ وَمَشْرُبُهُ مِنْ حَرَامٍ فَأَنَا يُسْتَجَابُ لَهُ﴾

«**Ейиши ҳаром, ичиши ҳаром бўлиб туриб, яна Аллоҳга дуо қилади. Унинг дуоси қаердан ҳам ижобат бўлсин**».⁵⁵

3 – Дуо қилиш дегани сабабларни тарк қилиш дегани эмас. Бу нарса Аллоҳнинг Китобида ҳам, Пайғамбар ﷺ нинг суннатларида ҳам очиқ баён қилинган. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

(Бас, ҳақ йўлга юришлари учун (улар ҳам) Менинг (даъватимга) жавоб қилсинлар ва Менга имон келтирсинлар). Яъни, шоядки, улар дуонинг мустажоб бўлишига олиб борадиган сабабларни қилиш йўлини топсалар, шу йўлга ҳидоятлансалар.

Пайғамбар ﷺ Бадр жангида бутун лашкарни ўз ўрнига жойлаштириб, жангга яхшилаб тайёргарликни кўриб, ундан кейин қапага кириб, нусрат сўраб Аллоҳга дуо қилганлар. Шу

⁽⁵⁴⁾ Бу ривоятни Тобароний «Дуо»да ровийлари ишончли ҳолда ишлаб чиққан. Бироқ унда Оиша дан марфу бўлиб «ан-ан»лар кўпайиб кетган (Фатҳул Борий: 11\95.

⁽⁵⁵⁾ Термизий: 2915. Аҳмад: 2/328. Муслим: 1015. Доримий: 2/300.

қадар узоқ дуо қилганларки, ҳатто Абу Бакр رضي الله عنه, шу қилган дуоларингизнинг бир қисми ҳам етар, эй Аллоҳнинг пайғамбари, деб юборган.⁵⁶

Пайғамбар ﷺга Маккадан Мадинага ҳижрат қилишларига рухсат бўлгач, инсон қилиши мумкин бўлган барча нажотга олиб боровчи сабабларни қилганлар, барча эҳтиёт чораларини кўрганлар. Айни пайтда Қурайш кофирларига қарши уларни ўзидан буришини сўраб, уларнинг макридан нажот беришини сўраб, Мадинага саломат етказишини сўраб, Аллоҳга дуо қилганлар.

Пайғамбар ﷺ шимолга, Мадина томонга қараб юриш ўрнига, жанубга қараб йўл олиб, Абу Бакр رضي الله عنه билан бирга Савр ғорига яшириндилар. Қурайшнинг қандай тадбирлар, қандай режалар тузаётганидан Абу Бакрнинг ўғли Абдурраҳмон орқали хабардор бўлиб турдилар. Макка тарафига қайтаётганларида изларини йўқотиш учун Абу Бакрнинг ғуломига ортларидан қўйларни ҳайдаб боришни тайинладилар. Пайғамбар ﷺни қидириш ишлари бироз енгиллагунига қадар уч кун ғорда қолдилар. Кейин Мадинага қараб йўл олдилар. Ҳа, Пайғамбар ﷺ сабабларнинг ҳаммасини қилдилар. Ҳолбуки, у зотнинг Мадинаи мунавварага соғ-саломат етиб боришларига ишончлари комил эди. Кофирлар яқин келиб қолганда Абу Бакр қўрқиб кетиб, эй Аллоҳнинг пайғамбари, агар улардан бири шундоқ оёғининг остига қараса, бизни кўради, деганди. Шунда Пайғамбар ﷺ

«مَا ظَنَنْتُكَ بِأَنَّيْنِ اللّٰهِ ثَالِثُهُمَا»

«Учинчиси Аллоҳ бўлган икки киши хусусида уйинг қандай» дегандилар.⁵⁷

﴿فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ثَانِيْ اَثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُوْلُ لِصَاحِبِهٖۙ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا﴾

– „Уни кофирлар икки кишининг бири бўлган ҳолида (яъни, бир ҳамроҳи билан Маккадан) ҳайдаб чиқарганларида, унга Аллоҳ ёрдам берди-ку. Ўшандан икковлон зорда бўлган пайтларида ҳамроҳига: «Ғамгин бўлма, шубҳасиз, Аллоҳ биз билан биргадир», дер экан...“.

[9:40]

(56) Сийрати Ибн Ҳишом: 2/626.

(57) Бухорий: 3380, 4295. Муслим: 4389. Термизий: 3021. Аҳмад: 1/4.

Мана шу ҳижратда Суроқа Қурайш қўйган мукофотни олиш учун Пайғамбар ﷺ билан Абу Бакрни тутиб беришига оз қолганди. Пайғамбар ﷺ Суроқага

«بَانَ يَرْجِعَ سَوَارًا كَسْرَى»

«...қайтса, унга Кисронинг билакузуклари бўлади», деб айтгандилар.⁵⁸

Пайғамбар ﷺ биз у кишидан намуна олишимиз учун сабабларни қилардилар. У кишига Аллоҳнинг раҳмати ва саломи бўлсин. У зоти бобаракот Қурайш кофирларидан нажот беришини Аллоҳдан сўраб, кечаси уйларидан атрофни ўраб турган кофирларнинг юзларига тупроқ сепганлари ҳолда чиқиб кетавердилар.⁵⁹

Зеро, у зот дуосини Аллоҳ ижобат қилишидан ва кофирларни ўзидан буришидан кўнгиллари тўқ эди. Худди шундай ҳам бўлди. Аллоҳ уларга уйқуни зарб қилди ва Пайғамбар ﷺ хотиржам чиқиб боравердилар.

Дуо сабабларни бекор қилмайди. Аксинча, сабаблар билан бирга юради.

Халифалик янгитдан барпо бўлишини истаган одам фақат дуо билангина чекланмасдан уни барпо қилиш учун ҳаракат қилаётганлар билан бирга ҳаракат қилиши, айти пайтда уни тезроқ амалга ошириб беришини сўраб, Аллоҳга дуо қилиши, дуода собитқадам бўлиши, дуони холис Худо учун қилиши лозим.

Бошқа ишларда ҳам шундай. Киши амални холис Худо учун қилиши, Пайғамбар ﷺга садоқатли бўлиши, дуода барқарор туриши керак. Аллоҳ эшитгувчи ва ижобат қилгувчи Зот.

4 – Дуо қилгувчи дуо қилса, унинг дуосини Аллоҳ эшитади ва музтарнинг дуосини ижобат қилади.

﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾

– „*Парвардигорларингиз: «Менга дуо-илтижо қилинглр. Мен сизларга (қилган дуоларингизни) мустажоб қилурман», деди*“. [40:60]

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ﴾

(58) Равзул Анаф Суҳайлийнинг Сийрати Ибн Ҳишомга ёзган тафсири: 2/233.

(59) Сийрати Ибн Ҳишом: 483 саҳифа.

– „Бандаларим сиздан (эй Муҳаммад) Мен ҳақимда сўрасалар. Мен уларга яқинман“.

[2:186]

أَمِّنْ تَحِيْبُ الْمَضْطَّرِّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوْءَ

– „Ёки музтар-ночор одам дуо-илтижо қилган вақтида (дуосини) ижобат қиладиган ва (унинг) мушқулини осон қиладиган Зотми?!“.

[27:62]

Лекин ижобатнинг ўз шаръий ҳақиқати бордирки, уни Пайгамбар ﷺ мана бундай баён қилганлар:

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو اللَّهَ - عَزَّ وَجَلَّ - بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ وَلَا قَطِيعَةٌ رَحِمَ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: إِمَّا أَنْ يُعَجَّلَ اللَّهُ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوْءِ مِثْلَهَا. قَالُوا: إِذَا نَكَّرُ. قَالَ: اللَّهُ أَكْثَرُ»

«Қайси бир мусулмон Улуғ ва Буюк Аллоҳга бир дуо қилса, дуосида гуноҳ ва қариндошчиликни узиш бўлмаса, Аллоҳ унга шу дуосининг эвазига уч нарсадан бирини беради: Ё сўраган нарсасини тезда беради, ё шу дуони унинг охирага олиб қўяди, ё шу дуочалик ёмонликни ундан буриб юборади. Саҳобалар: Унда дуони кўпайтирамиз, дейишди. Пайгамбар ﷺ: Аллоҳ кўпайтирсин, дедилар».⁶⁰

«لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةٍ رَحِمَ مَا لَمْ يَسْتَعْجَلْ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الاسْتَعْجَالُ؟ قَالَ: يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرِ يُسْتَجَابْ لِي فَيَتَحَسَّرُ عَن ذَلِكَ وَيَدْعُ الدُّعَاءَ»

«Банданинг гуноҳ ва қариндошликни узиш аралашмаган дуоси модомики шопилтирилмас экан, ижобат бўлиб бораверади, дедилар. Эй Росулulloҳ, шопилтириш нима дегани?, деб сўрашган эди, айтдиларки: **Шунча дуо қилдим, мустажоб бўлмади»** деб ҳасратланиб, дуони тарк этмоқдир».⁶¹

Бундан шундай маъно келиб чиқадики, дуонинг ижобат бўлиши, дегани унинг шу дунёда рўёбга чиқиши, дегани эмас. У шу дунёда рўёбга чиқиши ҳам, охирага учун озуқа бўлиб қолдирилиши ҳам мумкин. Дуо учун охирада жуда улуғ савоб бор. Шу билан бирга дуо қилувчидан шу дуосига лойиқ бир ёмонлик даф қилиниши ҳам мумкин.

(60) Аҳмад: 3/18. Бухорийнинг Адаби муфради: 713.

(61) Муслим: 4918. Термизий: 3303.

Биз Аллоҳга дуо қилар эканмиз, агар ихлосли, итоатли, содиқ банда бўлсак, унинг Пайғамбар ﷺ тушунтириб берган маънода ижобат қилинишига аниқ ишонамиз.

5 – Дуонинг ижобат бўлиши қадарни, Лавҳул-маҳфуздаги битикни ўзгартириш дегани эмас. Яъни, дуонинг ижобат бўлишидан Аллоҳ бандасининг дуо қилишини олдин билмас эди, бинобарин, бу иш Лавҳул-маҳфузда ёзилмаганди, деган маъно чиқмайди.

Шунга кўра, Аллоҳнинг қадари азалдан Лавҳул-маҳфузга битиб қўйилган бўлса, яна қандай қилиб Аллоҳ бандасининг дуосини ижобат қилади, дейиш ҳам дуруст эмас.

Зеро, дуо ва унинг ижобат бўлиши ҳали Аллоҳ билмаган янги иш эмас. Буни қўйидагича тушунамиз:

Қадар Аллоҳнинг илмидир, Лавҳул-маҳфуздаги битикдир. Ҳамма бўладиган ишлар азалдан ёзиб қўйилган. Аллоҳ фалончининг фалон пайтда дуо қилишини билади. Агар Аллоҳ унинг дуоси мустажоб бўлишини тақдирга битган бўлса, ўшандай бўлади. Зеро, дуо ҳали Аллоҳ билмаган, Лавҳул-маҳфузга битилмаган янги иш эмас. Дуонинг мустажоб бўлиши ҳам худди шундай. Ҳамма бўладиган ишлар Лавҳул-маҳфузга битиб қўйилган. Аллоҳ ғайбни, бандасининг қандай гаплар гапиришини, қандай ишлар қилишини олдиндан билади. Ҳамма ишлар азалдан, олдиндан ёзиб, битиб қўйилган. Жумладан, банда қиладиган дуо ҳам, Аллоҳнинг хоҳиши ила унинг мустажоб бўлиши ҳам азалдан ёзиб қўйилган.

Демак, дуо ва унинг ижобат этилиши Аллоҳнинг илмидан юқоридаги ишлар эмас. Балки уларнинг қай тарзда содир этилиши Лавҳул-маҳфузга битиб қўйилган. Аллоҳ ғайбни ҳам, ғайб бўлмаган нарсани ҳам билгувчи Зотдир.

﴿لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ﴾

– „*Осмонлар ва ердаги бир зарра мисоличалик, ундан ҳам кичик (ёки) катта бирон нарса (Аллоҳ)дан махфий бўлмас*“. [34:3]

6 – Аллоҳ Таоло рўза ҳақидаги оятларнинг орасида дуони баён қилди. Бир-бирига боғлиқ оятлар ўртасига дуонинг қўйилишида бир ҳикмат бор, албатта. Яъни, рамазон ойида қилинган дуонинг ўзига хос ўрни бор. У мустажоб бўлишга яқинроқ дуодир. Рўза ойи ибодат ойдир, ихлос ойдир. Рўзадор одам Парвардигорига яқин одамдир, дуоси мустажоб одамдир. Ҳадиси шарифда келади:

«ثَلَاثَةٌ لَا تُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَالصَّائِمُ حَتَّى يُفْطِرَ وَدَعْوَةُ الْمَظْلُومِ يَرْفَعُهَا اللَّهُ فَوْقَ الْعَمَامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَتُفْتَحُ لَهَا أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَيَقُولُ: بَعِزَّتِي وَجَلَالِي لِأَنْصُرَنَّكَ وَلَوْ بَعْدَ حِينٍ»

«Уч хил одамнинг дуоси қайтарилмайди. Одил раҳбар, рўзадор одам то оғзини очгунига қадар ва мазлумнинг дуоси. Қиймат кунда Аллоҳ уни булутлардан ҳам юқорига кўтариб, унга осмонларнинг дарвозаларини очиб, азизлигим ва буюклигим билан қасам ичаманки, гарчи бироздан кейин бўлса ҳам албатта сенга ёрдам бераман, дейди».⁶²

Демак, дуонинг рўза хусусидаги оятлар орасида келишида худди шу ойда кўп дуо қилишга ундаш бор, унинг фазлини баён қилиш бор, унинг ижобат этилиши ҳақидаги суюнчли хабар бор. Зеро, Аллоҳ яқиндир ва мужибдир (ижобат қилгувчидир).

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۗ فَالْآنَ بَشِّرُوهُمْ ۗ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۗ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ۗ وَلَا تُبَشِّرُوهُمْ ۗ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۗ فَلَا تَقْرُبُوهَا ۗ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

– „ Сизларга рўза кечасида хотинларингизга қўшилиш ҳалол қилинди. Улар сизларнинг либосингиз, сизлар улар учун либоссиз (яъни эр-хотин бир-бирига киши либосга муҳтож бўлгани каби муҳтождирлар). Аллоҳ сизлар ўзларингизга хиёнат қилаётганларингни билиб, тавбаларингизни қабул қилди ва сизларни афв этди. Энди улар билан (рўза кечаларида ҳам бемалол) қовушингиз ва Аллоҳ сизлар учун ёзган нарсани (фарзандни) талаб

(62) Термизий: 3522. У киши ҳасан ҳадис, деди. Аҳмад: 2/305.

қилинғиз! Ва то тонгдан оқ ип қора ипдан ажраладиган пайтгача еб-ичаверинглар. Сўнгра кечгача рўзани бенуқсон қилиб тутинглар! Масжидларда эътикофда бўлган чоғинғизда (кечалари ҳам) улар (хотинларинғиз) билан қўшилманг! Булар (юқориди мазкур бўлган ҳукмлар) Аллоҳнинг чегараларидир. Бас, уларга яқинлашманғиз! Одамлар ҳаром ишлардан сақланишлари учун Аллоҳ ўз оятларини мана шундай очиқ-равшан баён қилади“. [2:187]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1— Аллоҳ Таоло рўза кечаларида эр-хотиннинг қўшилишларини ҳалол қилди. Аллоҳ уларни бир-бирларига парда қилди. Улар бир-бирларининг олдиларида очилсалар бўлади. Чунки улар бир-бирларига бамисоли бир либосдирлар.

(الرَّفْتُ) Бу сўз аслида сўкиниш, беадаб гапларни айтиш маъносини англатади. Бу ерда у қўшилиш, жимо қилиш маъносида келяпти.

2— Аллоҳ сизларнинг рамазон кечаларида аёлларинғиз билан қўшилиб, ўзларинғизга ўзларинғиз хиёнат, зулм қилаётганинғизни билди ва сизларни кечирди, гуноҳинглардан ўтди, қилган ишларинг учун жазоламади. Мана энди бу ишни ҳалол қилди. Энди рўза кечаларида аёллар билан қўшилиш гуноҳ эмас.

Абу Ҳурайра رضي الله عنه ривоят қилади: «Мусулмонларга хуфтон намозидан кейин то ифторликкача еб-ичиш ва аёллар билан қўшилиш ҳаром қилинганди. Умар ибн Ҳаттоб رضي الله عنه хуфтон намозидан кейин оиласига тегиб қўйди (аёли билан қўшилиб қўйди). Сорма ибн Қайс эса шом намозидан кейин ухлаб қолиб, Пайғамбар ﷺ хуфтон намозини ўқиган пайтда уйғонди ва еб, ичди. Тонг отгач, Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келиб, бўлган воқеани айтиб берди. Шунда Аллоҳ Таоло

﴿أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ﴾

(сизларга рўза кечасида хотинларинғизга қўшилиш ҳалол қилинди) оятини нозил қилди.⁶³

﴿تَحْتَانُونَ أَنْفُسِكُمْ﴾

(63) Дуррул Мансур: 2/457. Тафсири Табарий: 2/194.

(*ўзларингга хиёнат қиялсизлар*). Бу сўз хиёнат қилиш маъносида. Яъни, рўза кечасида жимо қилиб, ўзларингизга ўзларингиз хиёнат, зулм қиласизлар.

(بَشْرُوهُنَّ) яъни, улар билан рўза кечаларида жимо қилинглар.

Бу буйруқ мубоҳликни ифодаловчи буйруқдир. Мубошарат қилиш мужомаат-жимо қилишдан киноядир. Ҳар иккисида ҳам бадан баданга тегади. Унинг мубоҳлигига қарина у тақиқлангандан кейин буюриляпти. Шу билан иш аслига яъни, мубоҳлигига қайтляпти. Усул китобларида битилган қариналар ҳақидаги баҳсларда шундай дейилган.

(وَأَتَّبِعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ *ва Аллоҳ сизлар учун ёзган нарсани талаб*

қилинғиз!). Аллоҳ сизларнинг тақдирингизга битган болани истанглар. Мубошарат фақат шаҳват учунгина эмас, никоҳдан кўзланган асл мақсад учун – насл қолдириш учун қилинади.

«تَنَاجَوْا تَنَاسَلُوا فَإِنِّي مَفَاخِرٌ بِكُمْ أَلَّامَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Никоҳланинглар, насл қолдиринглар. Зеро, мен қиймат кунда сизлар билан бошқа умматлар олдида фахрланаман».⁶⁴ Бу ердаги буйруқ мандубликни ифодаляди.

Унга қарина Пайғамбар ﷺнинг бола иташни мақтаганларидир.

3– Аллоҳ Таоло бизга қачон ейиш, ичиш ва аёллардан тийилишимизни баён қиялпти.

﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾

(*Ва то тонгдан оқ ип қора ипдан ажраладиган пайтгача*). Яъни, субҳи содиққача. Субҳи содиқ уфқда горизонтал ип шаклида пайдо бўлиб, кеча билан кундузни ажратадиган оқликдир, ёруғликдир. Ундан олдин вертикал ип шаклида бошқа бир оқлик, ёруғлик ҳам пайдо бўлади. Уни субҳи козиб, дейдилар. Ейиш, ичиш ва мубошарат қилишдан тийилиш субҳи козибдан эмас, субҳи содиқдан бошланади.

Адий ибн Ҳотам ривоят қилади:

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾

(*Ва то оқ ип қора ипдан ажраладиган пайтгача еб-ичаверинглар*).

Шу оят нозил бўлганда битта оқ ва битта қора арқонни олиб, ёстиғимнинг остига қўйдим. Уларга қараб, қараб қўярдим. Оқи

(64) Абу Довуд: 2/220, 2050-рақам. Насоий: 3227. Ибн Можа: 1846. Аҳмад: 3/158, 254. Ибн Ҳаббон: 9/338.

қорасидан ажралганидан кейин ейиш, ичишдан тийилдим. Тонг отгач, Пайғамбар ﷺнинг олдиларига бориб, қилган ишимни айтган эдим, у киши шундай дедилар:

«إِنَّ وَسَادَكَ إِذَنْ لَعَرِيضٌ، إِنَّمَا ذَلِكَ بَيَاضُ النَّهَارِ مِنْ سَوَادِ اللَّيْلِ»

«Демак, ёстигинг кенг экан. Оятда кундузнинг оқлиги кечанинг қоралигидан (ажралгунига қадар)» дейилган.⁶⁵

«Бухорий ўзининг саҳиҳида Саҳл ибн Саъддан ривоят қилишича, шундан кейин Аллоҳ таоло (تَوْنَدَانِ مِّنَ الْفَجْرِ) ни нозил қилди». Шу билан бу сўз

﴿الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾

(оқ ип қора ипдан) оятидаги мужмалликнинг баёни бўлди.

4- *سۇнгра кечгача рўзани бенуқсон қилиб тутинглар!*). Аллоҳ Таоло биздан рўзани кечгача етказишимизни, тўла қилишимизни талаб қиляпти. Кечанинг озгина бўлса ҳам бир қисмига кириб борилгандагина кечгача бўлади. Чунки кундуз кеча билан ёпишган. Рўза тўла бўлиши учун кундуз билан кеча ўртасида ўзаро бир-бирига тегиниш, туташиш бўлмаслигининг иложи йўқ. Шунинг учун бу гап кеча бошланганидан тонг отгунга қадар, деган маънодадир.

﴿إِذَا أَدْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هُنَا وَأَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ﴾

«Бир томондан кундуз ортга қараб кетса, яна бир томондан кеча олдга қараб келса, рўзадор оғзини очади».⁶⁶

Мана шу ерда «Вожибни адо этиш учун зарур бўлган нарса ҳам вожибдир», деган қоида ишлайди. Кундуз тўла бўлиши учун бироз бўлса ҳам кечанинг ичига кириб бориш шарт. Негаки, кундуз билан кеча бир-бирига ёпишгандир. Шунинг учун «ғоя муғайёнинг (ғояга етиш мақсад қилинган нарсанинг) ичига киради», дейилган. Аллоҳ Таолонинг мана бу гапи ҳам шу қабилдандир:

﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾

– „*Юзларингизни ва қўлларингизни тирсакларгача ювинглар*“. [5:6]

Тирсакнинг озгина бўлса ҳам бир қисми ювилмагунича қўл тирсаккача ювилган ҳисобланмайди.

(65) Бухорий: 4149, 4150. Муслим: 1824. Абу Довуд: 2002. Дорамий: 1632.

(66) Бухорий: 1818. Муслим: 1841.

5— Шундан сўнг Аллоҳ Таоло рўза кечасида аёл билан қўшилиш мумкинлиги ҳақидаги ҳукмдан эътикофдаги одамнинг истисно қилинишини баён қилади. Эътикофдаги одам то эътикофидан чиқмагунича жимо қилиши дуруст эмас. Айрим мусулмонлар эътикофда туриб, кечалари уйларига чиқиб, аёллари билан қўшилиб келардилар. Шундан кейин эътикофдаги одамнинг аёли билан қўшилишини тақиқловчи мана шу оят нозил бўлди.

(وَأَنْتُمْ عَنِكْفُونِ فِي الْمَسْجِدِ) *масжидларда эътикофда бўлган чоғингизда*). Яъни, сизлар масжидларда эътикоф ўтирган бўлсангизлар. Эътикоф сўзининг луғавий маъноси қамалиб олиш ва бир жойда туришдир. Шариатда эса бу сўз махсус амалларни қилиш учун масжиддан чиқмасликни англатади.

Бу оятда эътикофнинг масжид билан қайдланаётганидан фақат масжиддагина эътикоф ўтириш мумкинлиги англашилади. Лекин эътикофдаги бу шарт аёлларга тегишли эмас. Чунки бу ерда хитоб эркакларга қаратилган. У тағлиб билан аёлларни ҳам ўз ичига олади, дейиш дуруст эмас. Чунки бу хитобнинг эркакларга қаратилаётганини билдирувчи бир қарина бор. У қарина

﴿وَلَا تَبْشِرُوهُ﴾

(*улар билан қўшилманг!*), деган гапдир. Мана шу қаринага кўра

﴿وَأَنْتُمْ عَنِكْفُونِ فِي الْمَسْجِدِ﴾

(*Масжидларда эътикофда бўлган чоғингизда*), деган гапдаги хитоб фақат эркакларга қаратилаяпти. У аёлларни ўз ичига олмаяпти. Шунга кўра, аёл кишининг эътикофига масжид шарт қилинмайди. Аёл киши ўз уйида эътикоф ўтираверади.

Пайғамбар ﷺ то вафот этгунларига қадар рамазон ойининг охириги ўн кунлигида эътикоф ўтирардилар. У кишидан кейин аёллари эътикоф ўтиришди. Демак, рамазон ойида эътикоф ўтириш суннатдир. Унинг учун улуғ савоб бордир.

6— Аллоҳ Таоло оятни шу айтиб ўтилган рўза ҳукмлари Аллоҳнинг ҳадлари эканини, яъни, улар гўё ҳақ билан ботилни ажратувчи ҳадлар, чегаралар эканини, ундан ўтиб кетган кимса ҳақ чегарасидан ўтиб, ботил диёрига кириб қолишини баён қилиш билан яқунлаяпти.

Аллоҳ Таолонинг (فَلَا تَقْرُبُوهَا) *бас, уларга (Аллоҳнинг чегараларига) яқинлашмангиз!*), деган гапи Аллоҳ ҳаром қилган нарсаларга тушиб қолишдан жуда қаттиқ қайтарилаётганига далилдир.

Яқинлашишдан қайтариш ичига киришдан жуда қаттиқ қайтаришдир.

Аллоҳ Таоло рўза ҳукмларини баён қилиб, уларни чегаралаб, чегаралардан ўтишни тақиқлаб қўйганидек, одамларнинг ишларига алоқадор барча ҳукмларни ҳам баён қилди ва уларга бўйсунуш Аллоҳнинг ғазаби ва азобидан сақланиш ҳамда Аллоҳнинг ризоси ва неъматига мушарраф бўлишга олиб боришини билдирди.

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

(Одамлар ҳаром ишлардан сақланишлари учун Аллоҳ ўз оятларини мана шундай очиқ-равшан баён қилади).

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْخُلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ

أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

– „188. Мол-дунёларингизни ораларингизда ноҳақ — ҳаром йўллар билан емангиз! (Яъни, бир-бирингизнинг ҳаққингизни еманг!) Ва (гуноҳ қилаётганингизни) билиб туриб, одамларнинг молларидан бир қисмини ҳаром йўл билан ейиш учун (молларингизни пора қилиб) ҳокимларга узатманг!“ [2:188]

Бу муборак оят рўза ҳақидаги оятларга атф бўлиб, уюшиб келяпти. Ҳолбуки, унинг мавзуси ибодатлар эмас, муносабатлардир. Бундан мақсад икки муҳим ишни баён қилишдир:

1 – Аллоҳнинг оятлари ва ҳукмлари ҳаммаси бир сафда туради. Ҳукмнинг ҳукмдан, фарзнинг фарздан фарқи йўқ. Ибодатларни баён қилган ҳам, муносабатлар, жазолар, сиёсату жиҳодни баён қилган ҳам, ахлоқни, қандай овқатланишу қандай кийинишни баён қилган ҳам Аллоҳ Таолодир. Бу ҳукмларнинг барчаси уларга бўйсунуш ва уларни бажариш лозимлиги жиҳатидан бир-бирларидан фарқ қилмайдилар. Ибодатлардаги фарз ҳам, муносабатлардаги фарз ҳам, жазо турларидаги фарз ҳам, халифага байъат бериш, жиҳод ва бошқа ҳукмлардаги фарз ҳам бирдир. Уларни бир-биридан ажратиш, бирини иккичисидан юқори қўйиш дуруст эмас. Ҳаммаси бир бўлиб, ажралмаслик бутунликни ташкил қиладилар. Давлат, ҳаёт ва жамиятда уларнинг барчасини бирдек татбиқ этишга чақирилади.

2 – Айниқса рўза тутган одам ўзининг луқмасини тоза, пок, ҳалол бўлишига алоҳида эътибор бериши керак. У ўз луқмасини ҳалолдан топишга, пул топиш учун пора олиш, ёлғон гапириш, алдаш, мунофиқлик қилиш, Холиқни қўйиб, махлуқ ҳокимларга итоат этиб, одамларнинг ҳақ-ҳуқуқлари поймол этилишига йўл очиб бериш, ёвузликни, зулмни ҳаспўшлаш каби ношаръий йўлларга мутлақо қадам босмаслиги лозим.

Токи, рўза тутган одам Аллоҳ Таоло шу рўзадан кўзда тутган ҳикматини яъни, тақвони амалга оширсин. Шунинг учун Аллоҳ Таоло рўза ҳақидаги оятларнинг сўнггида

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

(одамлар ҳаром ишлардан сақланишлари учун Аллоҳ ўз оятларини мана шундай очиқ-равшан баён қилади), деяпти. Шундан кейин бу оятга атф бўлиб, уюшиб молларни ноҳақ емаслик ҳақидаги оят келяпти. Молларни ноҳақ емаслик ўша юқорида айтиб ўтилган ҳикмат-тақвонинг самарасидир. Тақво ўз соҳибини ҳар қандай ҳаромдан, мол топишнинг барча ношаръий йўлларида қайтаради, тияди.

Бундан ҳаромдан тийилиш фақат рўзадорларгагина тегишли экан-да, деган маъно чиқмайди. Асло! Ҳаромдан тийилиш Аллоҳнинг барча бандаларга берган буйруғидир. Лекин бу буйруқ рўзадорлар учун янада қаттиқроқ, савоби ҳам улғурқдир. У рўзадорларнинг ихлоси, садоқати, тақвоси қай даражадалигини кўрсатиб беради.

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾

(Мол-дунёларингизни ораларингизда ноҳақ — ҳаром йўллар билан емангиз!). Яъни бир-бирингизнинг молингизни ноҳақ емангиз. Бу оят мана бу оятга ўхшайди:

﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ﴾

– „**Ўзларингизни (яъни, бир-бирларингизни) мазах қилманглар**“.
[49:11]

Яъни, бир-бирингизни мазах қилманглар. Бу ерда кўпликни кўпликка тақсимлаш қоидаси ишламайди. Отларига миндилар, дейилганда кўпликни кўпликка тақсимлаш қоидаси ишлайди. Яъни, ҳаммалари ўз отига миндилар. Биз тафсир қилаётган бу оятда эса бу қоида ишламайди. Чунки шу қоидага солиб туриб, унга маъно берадиган бўлсак, у, ҳар бирингиз ўзининг молини емасин, деган маънода бўлиб қолади. **(يُنْكُمُ ораларингизда)**

далолати билан бу оятдан бундай маъно кўзда тутилмаётгани кундек равшан бўлиб турибди.

(وَتَذُلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ) (Молларингизни пора қилиб) **ҳокимларга узатманг!**). Бу сўз аслида қудуққа арғамчи ташлаш маъносини англатади. Бу ерда мажозий маънода, нимагадир эришиш мақсадда (пора) узатиш маъносига қўлланяпти.

Яъни, уларнинг бир қисмини ёмон ҳокимларга пора тарзида узатманглар.

﴿لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

(**Ва** (гуноҳ қилаётганингизни) **билиб туриб, одамларнинг молларидан бир қисмини ҳаром йўл билан ейиш учун**). Яъни, бошқаларнинг молини ноҳақ тортиб олиш учун. Берган пораларингиз туфайли у ҳокимлар сизларнинг фойдангизга ҳукм чиқарадилар. Ҳолбуки, сизлар ўзларингизнинг ноҳақ эканлигингизни жуда яхши биласиз.

Ўзининг ноҳақлигини билган одам ўзининг фойдасига чиқарилган ҳукм билан бировнинг ҳақини олмасин. Акс ҳолда шу олган нарсаси дўзахнинг, ўтнинг бир бўлаги бўлади. Ҳадисда келади:

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ فَأَقْضِي عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ مِنْهُ فَمَنْ قَضَيْتَ لَهُ مِنْ شَيْءٍ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ فَلَا يَأْخُذْهُ فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنْ نَارٍ»

«**Мен ҳам сизларга ўхшаган одамман. Сизлар даъволашиб менинг олдимга келасизлар. Эҳтимол кимдир гапга усталик қилиб, ўзини ҳақдор қилиб кўрсата олар ва мен эшитган гапимга асосланиб, унинг фойдасига ҳукм қилиб юборарман. Кимнинг фойдасига ўз биродарининг бирор ҳақини ҳукм қилиб юборган бўлсам, уни ҳаргиз ола кўрмасин. (Мен унга биродарининг ҳақини эмас), дўзахнинг, ўтнинг бир бўлагини берган бўламан**».⁶⁷

Бу оят ва ҳадис қозининг ҳукми ботинда эмас, фақат зоҳирда ижро этилишига далил бўлади. Ўзининг ноҳақ эканини билган одам ўзининг фойдасига ҳукм қилинган ҳақни олиши жоиз эмас.

(67) Бухорий: 2483, 6452. Муслим: 1259.

Иккинчи пора, учинчи қисм, тўртинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
﴿۱۰۸﴾ یَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاَهْلِةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِیْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ۗ وَلَیْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوْا
الْبُیُوْتِ مِنْ ظُهْرِهَا وَلَیْكَنَّ الْبِرُّ مَنْ اَتَقَى ۗ وَاْتُوْا الْبُیُوْتِ مِنْ اَبْوَابِهَا ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿۱۰۹﴾ وَقَتِلُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ الَّذِیْنَ یُقْتَلُوْنَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا ۗ اِنَّ
اللّٰهَ لَا یُحِبُّ الْمُعْتَدِیْنَ ﴿۱۱۰﴾ وَاَقْتُلُوْهُمْ حَیْثُ تَقَفْتُمُوْهُمْ وَاُخْرِجُوْهُمْ مِّنْ حَیْثُ
اُخْرِجُوْكُمْ ۗ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنْ الْقَتْلِ ۗ وَلَا تُقَاتِلُوْهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰی
یُقْتَلُوْكُمْ فِیْهِ ۗ اِنْ قَتَلْتُمْ فَاَقْتُلُوْهُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكٰفِرِیْنَ ﴿۱۱۱﴾ اِنْ اَنْتَهُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ
غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ ﴿۱۱۲﴾ وَقَاتِلُوْهُمْ حَتّٰی لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَیَكُوْنَ الدِّیْنُ لِلّٰهِ ۗ اِنْ اَنْتَهُوْا فَلَا
عُدُوَانَ اِلَّا عَلٰی الظّٰلِمِیْنَ ﴿۱۱۳﴾ الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحَرَمَتُ قِصَاصٌ ۗ فَمَنْ
اَعْتَدٰی عَلَیْكُمْ فَاَعْتَدُوْا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدٰی عَلَیْكُمْ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ
مَعَ الْمُتَّقِیْنَ ﴿۱۱۴﴾ وَاَنْفِقُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَیْدِیْكُمْ اِلَى التَّلٰكَةِ ۗ وَاَحْسِنُوْا ۗ اِنَّ
اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِیْنَ ﴿۱۱۵﴾ وَاَتِمُّوْا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ۗ اِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَسْرَرَ مِنْ
اَهْدٰی وَلَا تَحْلِقُوْا رُءُوسَكُمْ حَتّٰی یَبْلُغَ اَهْدٰی مَحَلُّهُ ۗ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِیضًا اَوْ بِهٖ
اَذٰی مِنْ رَّاسِهٖ فَفِدَیَةٌ مِّنْ صِیَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسْكِ ۗ اِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ
اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَسْرَرَ مِنْ اَهْدٰی ۗ فَمَنْ لَّمْ یَجِدْ فِصْیَامًا ثَلَاثَةَ اَیَّامٍ فِی الْحَجِّ وَسَبْعَةً اِذَا
رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ یَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ شَدِیْدُ الْعِقَابِ ﴿۱۱۶﴾ الْحَجُّ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمَةٌ ۗ فَمَنْ فَرَضَ
فِیْهِ ۗ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوْقَ وَلَا جِدَالَ فِی الْحَجِّ ۗ وَمَا تَفَعَّلُوْا مِنْ خَیْرِ

يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۖ وَتَرَوُودُوا فِرَابًا حَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى ۚ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٨٩﴾ لَيْسَ
 عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَقَضْتُم مِّنْ عَرَفْتُمْ فَأَذْكُرُوا
 اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَادْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْتُمْ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ
 الضَّالِّينَ ﴿١٩٠﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا مِمَّنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ۚ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
 رَّحِيمٌ ﴿١٩١﴾ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَسَكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ
 ذِكْرًا ۚ فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ
 ﴿١٩٢﴾ وَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ
 النَّارِ ﴿١٩٣﴾ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٤﴾

189. Sizdan oilar ҳақида сўрашади. Айтинг: у (ойлар) одамлар ва ҳаже учун вақт ўлчовларидир. Ўйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳдан қўрққан киши яхшилик қилгувчидир. Ўйларга эшикларидан киришгиз! Ва Аллоҳдан қўрқинг! Шояд нажот топсангиз. 190. Сизларга қарши уришувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз ва тажовузкор бўлмангиз! Шубҳасиз, Аллоҳ тажовузкорларни севмайди. 191. Уларни (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) топган жойингизда ўлдиришгиз ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни Макка)дан уларни ҳам қувиб чиқарингиз! (Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир. Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжидул Ҳаром олдида урушмангиз! Бас, агар ўзлари уруш бошласалар, у ҳолда уларни ўлдиришгиз! Кофирларнинг жазоси шундай бўлади. 192. Энди агар тўхтасалар (қуфрдан кечиб, Исломга кирсалар), бас, албатта Аллоҳ кечиргучи, раҳмлидир. 193. То фитна тугаб, бутун дин Аллоҳ учун бўлгунча қадар улар билан уришингиз! Энди агар тўхтасалар, у ҳолда сизлар ҳам тўхтангиз! Зеро, фақат золимларга қарши душманлик қилиш мумкин. 194. Уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Ҳурматлар (бузилса, риоя қилинмаса) қасос (олинади). Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг! Ва Аллоҳдан қўрқингиз! Билинларки, Аллоҳ Ўзидан қўрқувчилар билан биргадир. 195. Аллоҳ йўлидаги (кураш учун молларингизни)

сарфланглар! **Ва** (бахиллик қилиш билан) ўзингизни ҳалокатга ташламанг! **Яхшилик қилинг!** **Албатта** Аллоҳ яхшилик қилгувчиларни севади. 196. **Ҳаж ва умрани** Аллоҳ учун комил сурагда адо қилинг! **Агар** (касаллик ёки йўлтўсарлар сабабли) йўлингиз тўсилиб қолса, **муяссар бўлган бирор ҳадя юборинг ва ҳадянгиз ўз жойига етиб бормагунча бошларингизни** (сочларингизни) **қирманг!** **Энди агар сизлардан** (ҳожилардан) **кимдир касал ёки бошида бирон дарди бўлса** (шу узр билан ихромда турган ҳолида сочини қирдирса), **у ҳолда** (уч кун) **рўза тутиш ёки** (олти мискинга) **садақа бериш ёхуд** (бир қўй) **сўйиш билан эваз тўласин!** **Қачонки** (йўлтўсарлар ёки бошиқа ҳар қандай монедан) **хотиржам бўлсангиз,** (ораларингиздан) **ким ҳаж** (йўлида) **умрадан фойдаланган бўлса** (яъни ҳаж мавсумида аввал умра амалларини бажариб, ихромдан чиқиб, сўнгра ҳажга ихром боғлаган бўлса), **муяссар бўлган бирон ҳадяни юборсин!** **Ким** (ҳадя қиладиган нарса) **топа олмаса, уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин!** **Бу тўла ўн кундир.** **Ушбу ҳукм аҳли — оиласи Масжидул Ҳаромда бўлмаган кишилар учундир.** (У ернинг аҳолиси учун бундай ҳуқуқ ва бурчлар йўқ). **Аллоҳдан қўрқингиз!** **Ва билингки, Аллоҳ — азоби қаттиқ, Зотдир.** 197. **Ҳаж** (мавсуми) **маълум ойлардир.** (Яъни Шаввол, Зулқаъда ва Зулҳижжа ойининг ўн куни). **Бас, ким шу ойларда ўзига ҳажни фарз қилса** (ҳаж қилишини ният қилса), **ҳаж давомида** (жуфтига) **яқинлашмайди, гуноҳ ишлар, жанжал-сурон қилмайди.** **Қандай яхши амал қилсангиз, албатта Аллоҳ билади.** **Ва** (ҳаж қилиш учун йўлга тушишдан аввал зарур озуқа билан) **таъминланиб олинг!** **Энг яхши озуқа** (яъни ўзингиз билан бирга бўлиши лозим бўлган энг яхши нарса) **Аллоҳдан қўрқингиз.** **Мендан қўрқингиз, эй аҳли донишлар!** 198. (Ҳаж сафаридида тижорат қилиш билан) **Парвардигорингиздан фазлу карам исташингиздан сизлар учун ҳеч қандай гуноҳ йўқдир.** **Энди Арафотдан тушганингиздан кейин Машъарул Ҳаромда Аллоҳни зикр қилинг!** **У Зот сизларни — гарчи илгари адашганлардан бўлган эсангиз-да — ҳақ йўлга ҳидоят қилгани янглиг сизлар ҳам У Зотни эсланг — зикр қилинг!»** 199. **Сўнгра одамлар тушган томондан тушинглар ва Аллоҳдан** (гуноҳларингизни) **мағфират қилишини сўранглар!** **Албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир.** 200. **Энди, маросимларингизни адо қилиб бўлгач, Аллоҳни аждодларингизни эслагандек, балки ундан-да қаттиқроқ эсланг!** **Зотан одамлар орасида шундай кимсалар борки, «Эй Парвардигор, бизга мана шу дунёда бергин», дейди.** **Ҳолбуки, унинг учун Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ.** 201. **Ва уларнинг орасида шундай зотлар ҳам борки,**

«*Парвардигоро, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато қилгин, охиратда ҳам яхшилик ато этгин ва бизни дўзах азобидан асрагин*», дейдилар. 202. Ана ўша зотлар учун қилган ибодатлари (ҳаж, дуолари) шарофатидан насиба бор. Аллоҳ тез ҳисоб-китоб қилгувчи Зотдир “ [2:189-202]

Тафсир:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

– „189. Сиздан ойлар ҳақида сўрашади. **Айтинг:** у (ойлар) одамлар ва ҳаж учун вақт ўлчовларидир. Уйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳдан қўрққан киши яхшилик қилгувчидир. Уйларга эшикларидан кириңгиз! Ва Аллоҳдан қўрқинг! Шояд нажот топсангиз “ [2:189]

Бу муборақ оятдан қуйидагиларни англаб оламиз:

1 – Аллоҳ Таоло рўза ва унинг ҳукмларини баён қилганидан сўнг кейинги оятларда жиҳод, уруш ҳаром қилинган ой, ҳаж, маълум ойларини айтяпти. Бу ерда Аллоҳ ойнинг яратилишидаги ҳикматни ҳам баён қиляпти. Ой дастлаб ипдек нозик ҳолда кўринади. Кейин катталашиб бориб, доира шаклида тўлишади. Ундан кейин яна қайта кичрайиб бориб, асли ҳолига келади. Аллоҳ баён қиляптики, ойнинг бундай бўлиши одамлар учун вақт ўлчовларидир. Масалан, рўза учун вақт ўлчовидир.

«صُومُوا لِرُؤَيْتِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤَيْتِهِ»

«**Ойни кўриб рўза тутинглар, уни кўриб оғиз очинглар** (рўзадан чиқинглар)». ⁶⁸ У ҳаж учун вақт ўлчовларидир.

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ﴾

– „**Ҳаж** (мавсуми) маълум ойлардир “ [2:197]

Йил ойлари учун вақт ўлчовларидир.

«السنّةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مُنْذُ خَلِقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ: ثَلَاثَةٌ سَرْدٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمِ، وَوَاحِدٌ فَرْدٌ: رَجَبٌ»

(68) Бухорий: 1776. Муслим: 1809.

«Йил осмонлару ер яратилганидан буён ўн икки ойди.
Улардан тўрттаси ҳаром қилинган ойлар, уларнинг учтаси
пайдар-пай келади: зул-қаъда, зул-ҳижжа, муҳаррам
ойлари. Биттаси тоқ: ражаб оyi». ⁶⁹ Бошқа шаръий ҳукмлар
учун вақт ўлчовларидир. Чунончи, закот учун бир йил айланиши,
аёлларнинг илдаси ва бошқалар.

Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«جَعَلَ اللهُ الْأَهْلَةَ مَوَاقِيَتَ لِلنَّاسِ فَصُومُوا لِرُؤْيَيْتِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤْيَيْتِهِ فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا
ثَلَاثِينَ يَوْمًا»

«Аллоҳ Таоло ойларни одамлар учун вақт ўлчовлари
қилди. Уни кўриб рўза тутинглар, уни кўриб огиз очинглар
(рўзадан чиқинглар), агар булутли кун бўлиб қолса, ойна
ўттиз кунга етказинглар». ⁷⁰

Аллоҳ Таоло ой ҳақида сўраганларга жавоб бериб, унинг
одамлар учун вақт ўлчовлари эканини, яъни, уларга тегишли
шаръий ҳукмлар вақтларининг баёни эканини билдирди.

(*الْأَهْلَةَ ойлар*). Бу сўз овозни баландлатиш маъносини
англатади. Араблар ойна кўрганларида такбир ёки бошқа
сўзларни айтиб ойнанинг келишини тантанали кутиб олардилар.
Айниқса, рўза, ҳаж каби ибодатлар ойна бўлганида бу иш янада
жонли бўларди. Одамларнинг овозларини баланд кўтариб талбия
айтишларини ифодалашда ҳам шу сўз ишлатилади. Боланинг
чинқириб йиғлашини ифодалашда ҳам шу сўз қўлланиши
мумкин. Демак, бу ерда бу сўз ойна кўриб, овозни баландлатиш
маъносида қўлланыпти.

2 – Аллоҳ Таоло ойлар умуман ҳукмлар учун, хусусан ҳаж
учун вақт ўлчовлари эканини баён қилганидан кейин

﴿سَأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيَتٌ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾

(*сиздан ойлар ҳақида сўрашади. Айтинг: у (ойлар) одамлар ва ҳаж
учун вақт ўлчовларидир*) жоҳилият даврида кенг тарқалган ҳажга
алоқадор яна бир иш ҳақида гапиряпти. Жоҳилият даврида
араблар ҳажга ихром боғлаганларидан кейин ўтроқ ёки кўчманчи
бўлишидан қатъий назар бировнинг уйи, боғи ёки бошқа бир
жойига эшигидан кириб бормасдан орқа тарафидан девордан
ошиб ўтардилар ва бу ишларини яхши иш, деб ҳисоблардилар.

(69) Бухорий: 2958. Муслим: 3179. Абу Довул: 1663.

(70) Аҳмад: 4/23.

Аллоҳ уларга бу ишлари яъни, Аллоҳ рухсат берган ишни ҳеч бир далил ҳужжатсиз ўзгартириш яхшилик эмаслигини, балки яхшилик Аллоҳдан тақво қилиш, У Зотнинг шариатига бўйсуниб эканини баён қиляпти. Гўё уларга, бу ишингларни, уйларга орқа томонидан киришни ташланглар, уйларга эшикларидан кириб бораверинглар, Аллоҳ буюрган ишларни қилинглар ва Аллоҳ тақиқлаган ишлардан тийилинглар, деяпти.

Бухорий Барродан ривоят қилади: «Улар жоҳилият даврида эҳром боғлаганларидан кейин уйга орқа томонидан кирардилар. Шунда Аллоҳ Таоло

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾

(*уйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас*) оятини нозил қилди». ⁷¹ Бу ривоят оятнинг мавзуси юқорида биз айтиб ўтган гап эканини кўрсатади. Шунинг учун ҳам лафзни ўзининг ҳақиқий маъносида, яъни, уйларнинг эшиклари ва орқа томонлари маъносида қўллаш яхшироқдир, тўғрироқдир.

Бироқ бу ердаги маънода киноя бор, деб эътибор қилинишига ҳам ҳеч бир монелик йўқ. Оятдаги уйларга орқа томонидан эмас, ўз эшигидан кириб боринглар, деган гапдан ишларга уларни бошқа тарафларга айлантормасдан, бевосита юзма-юз ёндошинглар, деган маънони чиқариш ҳам мумкин.

Араблар айрим ҳолларда сўзни бир пайтнинг ўзида ҳақиқий маъносида ҳам, мажозий маъносида ҳам қўллаверишган. Масалан, чошгоҳда ухлайдиган, деган иборадан хизматкори бор, эрка, қиладиган иши йўқ одам ҳам, дангаса, бўлимсиз, эринчоқ одам ҳам тушунилаверган.

Шунинг учун

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ

مِنْ أَبْوَابِهَا﴾

(*уйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳдан қўрққан киши яхшилик қилгувчидир. Уйларга эшикларидан киришгиз!*) оятдан уйларга ўз эшикларидан кириб боринглар, деган маънони ҳам, ишларга уларни бошқа тарафларга айлантормасдан бевосита, юзма-юз ёндошинглар, деган маънони ҳам тушунишимиз мумкин.

(71) Бухорий: 4152:

﴿وَلَيْسَ الْبِرَّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾

(Уйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас) (الْبِرِّ) сўзи бу ерда раф ўқияпти, яъни, (لَيْسَ)нинг исми бўлиб келяпти. Ҳамма мутавотир қироатларда шундай. (الْبِرِّ)нинг хабари эса (أَنْ تَأْتُوا)дир, масдардир. Чунки зоида ҳарфи жар – бо (لَيْسَ)нинг исмига эмас, хабарига киради.

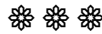
Ўтган

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾

– „Юзларингизни Машириқ ва Мағриб томонларига бураверишингиз яхшилик эмас“.

[2:177]

оятда эса (الْبِرِّ) сўзи Пайғамбар ﷺдан ривоят қилинган мутавотир қироатларда ҳам насб ва ҳам раф ўқилган. Раф бўлса, (لَيْسَ)нинг исми бўлиб, хабари маҳаллан насб бўлган (الْبِرِّ) бўлади. Насб ўқилганда эса (لَيْسَ)нинг хабари бўлиб, унинг исми маҳаллан раф бўлган (أَنْ تُولُوا) бўлади.

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾

﴿١٩٠﴾ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

﴿١٩١﴾ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقْتَلُوا فِيهِ فَإِن قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ

كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩٢﴾ فَإِن أَنْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٣﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا

تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِن أَنْتَهُوا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٤﴾

– „190. Сизларга қарши урушувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз ва тажовузкор бўлмангиз! Шубҳасиз, Аллоҳ тажовузкорларни севмайди. 191. Уларни (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) топган жойингизда ўлдириш ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни Макка)дан уларни ҳам қувиб

чиқарингиз! (Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир. Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжидул Ҳаром олдида урушмангиз! Бас, агар ўзлари уруш бошласалар, у ҳолда уларни ўлдиришлар! Кофирларнинг жазоси шундай бўлади. 192. Энди агар тўхтасалар (куфрдан кечиб, исломга кирсалар), бас, албатта Аллоҳ кечиргувчи, раҳмлидир. 193. То фитна тугаб, бутун дин Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан урушингиз! Энди агар тўхтасалар, у ҳолда сизлар ҳам тўхтангиз! Зеро, фақат зolimларга қарши душманлик қилиш мумкин “. [2:190-193]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло олдинги оятда ҳаж ишларини баён қилган бўлса, бу оятларда урушга доир ишларни баён қилди. Кейин яна Аллоҳ Таоло ҳаж ҳақидаги гапга қайтапти.

﴿وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾

(*Ҳаж ва умрани Аллоҳ учун комил суратда адо қилинг!*). Ҳаж ҳақидаги оятларнинг охиригача.

Аллоҳ Таоло кўп оятларда ҳаж билан жиҳодни бир қаторда зикр қилган. Масалан, Бақара сурасидаги мана бу оятларни олайлик:

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿۶۷﴾

وَلَنْبَلُونَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ

الصَّابِرِينَ ﴿۶۸﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿۶۹﴾

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿۷۰﴾

– „*Ва Аллоҳ йўлида ҳалок бўлган шахидлар ҳақида: «Булар ўликлар», демангиз! Йўқ, улар тириклардир, лекин сизлар сезмайсизлар. Ва албатта сизларни хавфу хатар, очлик, молу жон ва мева - чеваларни камайтириш каби нарсалар билан имтиҳон қиламиз. Бирор мусибат келганда: «Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз», дейдиган собирларга хушxabар беринг (эй Муҳаммад). Ана ўшаларга Парвардигорлари томонидан саловот (мағфират) ва раҳмат бордур. Ана ўшалар ҳақ йўлни топгувчилардир “.* [2:154-157]

Мана шулардан кейин Аллоҳ Таоло ҳаж ва умрани зикр қилади:

﴿إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ ^ط فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ﴾

– „Албатта Сафо ва Марва Аллоҳ (буйрган) маросимлардандир. Бас, ким ҳажж ёки умра қилса...“ [2:158]

Энди Ҳаж сурасидаги мана бу оятларни кўриб чиқайлик:

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَاتَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي شَيْئًا وَطَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى
كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا أَنَّمَا
اللَّهُ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ^ط فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ
الْفَقِيرَ ﴿٣﴾ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٤﴾ ذَلِكَ
وَمَنْ يُعْظَمِ حُرْمَتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ ^ط وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ
عَلَيْكُمْ ^ط فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٥﴾ حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرِ
مُشْرِكِينَ بِهِ ^ط وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَّفَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَىٰ بِهِ
الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٦﴾ ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمِ شَعْبَةَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٧﴾
لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٨﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا
مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا أَنَّمَا اللَّهُ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ^ط فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ
أَسْلَمُوا ^ط وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٩﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا
أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٠﴾ وَالْبَدْنَ جَعَلْنَا لَكُمْ مِنْ
شَعْبَةِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ^ط فَادْكُرُوا أَنَّمَا اللَّهُ عَلَيْهَا صَوَافٍ ^ط فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا
مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ^ط كَذَلِكَ سَخَّرْنَاكُمْ لِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١١﴾ لَنْ يَنَالَ

اللَّهُ حُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتَكْبِرُوا ۗ اللَّهُ

عَلَىٰ مَا هَدَلَكُمْ ۗ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٦﴾

– „26. (Эй Муҳаммад), эсланг **Биз Иброҳимга Байтуллоҳнинг ўрнини** (ўша уйга қараб ибодат қилиши ва уни обод қилиши учун) белгилаб бериб, (унга шундай деган эдик): «**Сен Менга бирон нарсани шерик қилмагин ва Менинг Байтим — Уйимни тавоф қилгувчилар қиём, яъни намозда тик гоз туриши, руку, сажда қилгувчилар** (яъни ўша жойда намоз ўқиғувчилар) учун пок тутгин!
27. **Ва одамлар орасида** (юриб уларни) **ҳажга чақиргин, улар сенга** (яъни сенинг даъватингга жавобан) **яёв ҳолларида ва йироқ йўллардан келадиган ориқ-ҳолдан тойган туялар устида келурлар.**
28. **Улар ўзлари учун бўлган** (диний ва дунёвий) **манфаатларга шохид бўлиши учун ва маълум кунларда** (яъни қурбон ҳайити кунларида Аллоҳ) **уларга ризқ қилиб берган чорва ҳайвонларини** (қурбонлик учун сўйиши) **устида Аллоҳ номини зикр қилиш учун** (келурлар). **Бас, ундан ўзларингиз ҳам еяверинглар, бечора камбағалларга ҳам едиринглар.** 29. **Сўнгра** (қурбонлик қилганларидан кейин) **улар кирларини кетказсинлар** (яъни эҳромдан чиқиб, сочларини олдириб, тоза либосларини кийсинлар), **назрларини** (яъни зиммаларидаги ҳаж мажбуриятларини) **тўла адо қилсинлар ва «Эски Уй»ни тавоф қилсинлар!** 30—31. (Иш) **шудир. Ким Аллоҳ ҳаром қилган нарсаларни хурмат (риоя) қилса, бас бу Парвардигори наздида ўзи учун яхшидир. Сизлар учун** (ҳаром эканлиги) **тиловат қилинадиган нарсалардан бошқа** (барча) **чорва моллари ҳалол қилинади. Бас сизлар Аллоҳ учун ҳақиқий** (йўлдан олмаган мусулмон) **бўлган ва У Зотга ширк келтирғувчи бўлмаган ҳолингизда бутлардан иборат нажосатдан йироқ бўлингиз ва ёлгон сўздан йироқ бўлингиз! Ким Аллоҳга ширк келтирса бас, у гўё осмондан қулагану уни** (бирон ваҳший) **қуш** (ўлжа қилиб) **олиб кетган ёки** (қаттиқ) **шамол йироқ жойларга учуриб кетган кабидир.** 32. (Иш) **шудир. Ким Аллоҳ қонунларини хурмат қилса, бас, албатта** (бу хурмат) **дилларнинг тақводорлиги сабабли бўлур.** 33. **Сизлар учун уларда** (яъни Байтуллоҳда қурбон қилиш учун олиб кетаётган қўй, мол, туяларингизда) **маълум муддатгача фойдаманфаатлар бордир** (яъни йўлда уларни қўзилашиб, соғиб, миниб фойдаланиб кетишларингиз жоиздир. **Сўнгра Эски Уйга** (етгач) **уларни сўйиш** (вожибдир). 34. **Биз** (сизлардан аввалги мўмин миллатлардан ҳам) **барча миллатга** (Аллоҳ) **уларни ризқлантирган чорва ҳайвонларини** (сўйиш-қурбон қилиш) **устида Аллоҳнинг**

номини зикр қилишлари учун қурбонлик қилишни буюрганмиз. **Бас**, (барчаларингизнинг) илоҳингиз бир **Илоҳдир. Бас**, Унгагина бўйсунингиз! **Итоат қилгувчи зотларга хушхабар беринг!** 35. Улар Аллоҳ зикр қилинганида диллари кўрқувга тушадиган, ўзларига етган балоларга сабр-тоқат қиладиган, намозни тўқис адо этадиган ва **Биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эҳсон қиладиган зотлардир.** 36. (Байтуллоҳда қурбон қилинадиган) туя-молларни **Биз сизлар учун Аллоҳ қонунларидан қилдик. Сизлар учун уларни** (қурбон қилишида) **яхшилик бордир. Бас улар** (сўйиш учун) **тизиб қўйилган ҳолларида Аллоҳ номини зикр қилингиз. Энди қачон ёнбошлари билан тушганларида** (яъни жон таслим қилганларида) **улардан** (ўзларингиз ҳам) **еяверинглар**, (бировдан бир нарса сўрамайдиган) **қаноатли кишига ва** (муҳтож) **тиланчига ҳам едиринглар. шуқр қилишларингиз учун Биз уларни** (яъни туя-молларни) **сизларга бўйсундирдик.** 37. Аллоҳга (қилган қурбонликларингизнинг) **ғўштлари ҳам, қонлари ҳам етмас. Лекин у Зотга сизларнинг тақво-ихлосингиз етар. Аллоҳ сизларни ҳидоят қилгани сабабли У Зотни улуғлашларингиз учун** (яъни қурбонликларингизни сўяётган пайтингизда Аллоҳнинг исмини зикр қилишингиз учун) **уларни сизларга бўйсундириб қўйди. Яхшилик қилгувчиларга хушхабар беринг**“.

[22:26-37]

Аллоҳ Субҳанаҳу буларни зикр қилгандан кейин уруш оятларини зикр қилди.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَدْفَعُ عَنِ الَّذِينَ ءَامَنُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٥﴾ أُو۟ذُنَ لِيَدِينِ يُقْتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا ۗ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٦﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِينِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتِ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ فَاعِلُ الْاَعْمَالِ ﴿٣٧﴾ هُدًى مِّن يَنصُرُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عِقَابَةُ الْأُمُورِ ﴿٣٩﴾﴾

– „38. Албатта Аллоҳ имон келтирган зотларни мудоффа қилур. Албатта Аллоҳ барча хоин ва куфрони неъмат қилгувчиларни суймас. 39. Хўжумга учраётган зотларга мазлум бўлганлари сабабли (жанг қилиш) изни берилди. Албатта Аллоҳ уларни голиб қилишга қодирдир. 40. Улар ўз диёрларидан

фақатгина «Бизнинг Парвардигоримиз (ягона) Аллоҳдир», деганлари учун қувилган зотлардир. Агар Аллоҳ одамларнинг айримларини айримлари билан даф қилиб турмас экан, шубҳасиз Аллоҳ номи кўп зикр қилинадиган (роҳибларнинг) узлатгоҳлари, (насронийларнинг) бутхоналари, (яхудийларнинг) ибодатхоналари ва (мусулмонларнинг) масжидлари вайрон қилинган бўлур эди. Албатта Аллоҳ Ўзига (яъни динига) ёрдам берадиган зотларни голиб қилур. Шубҳасиз Аллоҳ кучли, қудратлидир. 41. Уларни (яъни мусулмонларни) агар Биз ер юзига голиб қилсак улар намозни тўкис адо этадилар, закотни (ҳақдорларга) ато этадилар, яхшиликка буюрадилар, ёмонликдан қайтарадилар. (Барча) ишларнинг оқибати Аллоҳнинг (измидадир) «. [22:38:41]

Ҳаж ибодатларини адо қилишда, хусусан, киши ҳаж қилиш учун ўз диёридан узоқлашган пайтида бўладиган машаққат жиҳодда дуч келинадиган машаққат билан биргаликда кўп оятларда ҳаж ва жиҳод олдинма-кейин, кетма-кет зикр қилинганидаги ҳикматни кўрсатиб бераётгандек, туюлади кишига.

Гўё мабрур (қабул қилинган) ҳажнинг ҳам, Аллоҳнинг йўлида шаҳид бўлишнинг ҳам гуноҳларга каффорат бўлиши ҳаж билан жиҳод ўртасидаги ўта муҳим бир муносабатни, боғлиқликни баён қилаётгандек, туюлади кишига.

Оиша رضي الله عنها Пайғамбар ﷺдан жиҳод фақат эркакларга фарз қилингани, аёлларга фарз қилинмагани, бунда эркакларни ортиқ кўриш борлиги ҳақида сўраганида Пайғамбар ﷺ шундай жавоб берганлар:

«**إِنَّ عَلَيْكُمْ جِهَادًا لَا قِتَالَ فِيهِ: حَجٌّ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ**»

«Сизларга шундай жиҳод фарз қилинганки, унда уруш бўлмайди. У Аллоҳнинг Байтул Ҳаромини ҳаж қилишдир».⁷²

Пайғамбар ﷺ ҳижратнинг ўнинчи йилида видолашув ҳажини қилиб бўлгач, мусулмонларга ҳажнинг ибодатларини, йўл-йўриқларини баён қилдилар. Пайғамбар ﷺнинг шундан кейинги биринчи иши Мадинага бориб, Усоманинг қўшинини Румга қарши урушга отлантириш бўлди. Яъни, ҳаждан бўшаганларидан кейинги биринчи иши жиҳод бўлди.

Абу Бакр رضي الله عنه ҳижратнинг ўн иккинчи йили ҳаж қилиб, Мадинага қайтди. Шундан кейин унинг қилган биринчи иши қўшинларни Форс ва Румга қарши урушга юбориш бўлди.

(72) Бухорий: 1423,1728. Аҳмад: 6/165. Ибн Можа: 2892.

Ўшандан сўнг Ярмук жанги бўлганди. Абу Бакр رضي الله عنه шу жанг пайтида вафот этганди.

Холид رضي الله عنه Ироқдаги жанги асносида ҳаж қилди. Ҳаж ибодатларини тўла қилиб бўлганидан кейин, қайтиб бориб, жиҳодини охирига етказди.

Умар رضي الله عنه ҳижратнинг ўн тўртинчи йили ҳаж қилиб, ҳаж қилиш орасида мусулмонларни Қодисиядаги форсларга қарши урушга чақирди.

Хулафои рошидинлардан кейинги айрим тақводор халифалар ҳам шундай қилардилар. Улардан айримлари бир йили ҳаж қилса, яна бир йили жиҳод қиларди. Гўё ҳаж билан жиҳод бир-бири билан алоқадордек, бир-бирини тўлтиб турадигандек.

Аллоҳнинг Китобидаги, Пайғамбар ﷺнинг суннатларидаги, хулафои рошидинлар ва уларга эргашган солиҳларнинг сийратларидаги ҳаж ва жиҳод мана шу. Уларнинг ҳаж сари гуррос уриб боришлари, жиҳод сари шиддат билан боришларига ўшарди. Кейин эса...

﴿خَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا﴾

– „Сўнг уларнинг ортидан намозни зое қиладиган ва шаҳватларга бериладиган кимсалар ўринбосар бўлдилар. Энди у (ўринбосарлар) албатта ёмонликка (яъни ёмон жазога) йўлиқурлар“ [19:59]

Ислом ҳукмларини бир-биридан ажратиб юбордилар. Қайсидир даражада ибодатларга даъват қилишга рухсат бердилару аммо Халифаликка, жиҳодга даъват қилишни батамом тақиқладилар. Улар намозни хилофатдан, ҳаж сари боришни жиҳод сари боришдан айирдилар. Улар ҳатто Аллоҳнинг динидаги жиҳодни бекор қилишгача ёки тинчлик жиҳоди, деган тутуриқсиз гапларни топиб айтишгача бордилар. Пировардида эса ҳеч уялмасдан ўз анжуманларида уни бекор қилдилар. Уларни Аллоҳ лаънатласин! Қандай адашмоқдалар-а.

Ислом ажралмас бир бутунликдир. Унинг ҳукмлари бир-бирига киришган. Ундаги ибодатларни муносабатлардан, ахлоқ ва ейимлигу кийимликка доир ишларни хилофат, халифага байъат бериш, мусулмон қўшинини урушга тайёрлаш ишларидан, қўшнилари билан яхши муомалада бўлиш ва ота-онага яхшилик қилиш ишларини ҳарбий сиёсат ва халқаро алоқаларга доир ишлардан ажратиб бўлмайди.

Аллоҳнинг Китобида мана шундай. Пайғамбар ﷺнинг суннатларида мана шундай. Хулафои рошидинлар ва уларга эргашганларнинг сийратларида мана шундай. Аллоҳ бизни

Фирдавс жаннатларида ўшалар билан бирга қилсин. Аллоҳнинг ризоси ҳар қандай мақсаддан улугдир.

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾

– „Кимда-ким Аллоҳ ва пайғамбарга итоат этса, ана ўшалар Аллоҳ инъомларига сазовор бўлган зотлар — пайғамбарлар ҳақ-рост имон эгалари, шаҳидлар ва фақат яхши амаллар билан ўтган кишилар билан бирга бўлурлар. Улар эса энг яхши ҳамроҳлардир“. [4:69]

2 – Аллоҳ Таоло бизни Аллоҳнинг йўлида бизга қарши уришувчиларга қарши уруш қилишга буюряпти. Бизга қарши уришувчилар биз билан уруш қилишга қодир бўлган муҳориб кофирлардир. Биз билан уруш қила олмайдиган аёллар, гўдаклар, қарилар, олимлару руҳонийлар бизга қарши уришувчиларга кирмайди. Агар улар ҳам бизга қарши уруш қилса, улар билан ҳам уришамиз. Лекин умумий ҳукмда биз айтиб ўтганимиздек, бизга қарши уришувчилар билангина жанг қилишга буюрилганмиз.

Аллоҳ Таоло бизни жангда тажовуз қилишдан, ҳаддан ошишдан, гўдак, қари одам ё аёлни ўлдиришдан ёки Аллоҳнинг буйруқларига тажовуз қилиб, шаръий ҳужжат билан ўз исботини топган ҳарбий сиёсат тақозо қилмай туриб, хиёнат, алдов, мусла, дарахтни қўпориш каби ношаръий ишларни қилишдан қайтаряпти.

Пайғамбар ﷺ қўшинни урушга юбораётиб шундай дердилар:

«اغزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ، اغزُوا وَلَا تَغْلُوا وَلَا تَغْدُرُوا وَلَا تُمَثِّلُوا وَلَا تَقْتُلُوا الْوَلِيدَ وَلَا أَصْحَابَ الصَّوَامِعِ»

«Аллоҳнинг йўлида ғазот қилинглр. Аллоҳга куфр келтирганлар билан жанг қилинглр. Ғазот қилинглр, алдаманглр, хиёнат қилманглр, мусла қилманглр, чақалоқ ва ибодатхоналар эгаларини (ходимларини) ўлдирманглр». ⁷³

3 –

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونَكُمْ﴾

(73) Аҳмад: 4/240, 5/352.

(Сизларга қарши урушувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз). Яъни, Аллоҳнинг йўлида сизлар билан уришувчи кофирларга қарши жанг қилинглр. Бу гапдан сизларга қарши уруш бошлаганлар билан, деган маъно чиқмайди. Биз бизга қарши уруш қилишга қодир бўлган кофирлар билан жанг қилишга буюрилганмиз. Зеро, жиҳод муодофаа уруши эмас, кофирлар билан биринчи бўлиб жанг бошлашдир. Яъни, жиҳод фақат кофирлар бостириб келган пайтдагина қилинадиган иш эмас.

Аллоҳнинг оятлари ва Пайғамбар ﷺнинг суннатлари жиҳоднинг Исломни ёйиш, юртларни фатҳ этиш ва Аллоҳнинг сўзини олий қилиш учун кофирларга қарши биринчи бўлиб уруш бошлаш эканини баён қилади.

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً﴾

– „**Ёнларингиздаги кофирга қарши жанг қилинглр ва улар сизлардаги куч-қувватни кўрсинлар!**“ [9:123]

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ﴾

– „**То фитна тугаб, бутун дин Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан урушингиз!**“ [2:193]

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾

– „**Аллоҳга ва охират кунига ишонмайдиган, Аллоҳ ва Унинг пайғамбари ҳаром деган нарсани ҳаром деб билмайдиган, Ҳақ (яъни Ислом) динига эътиқод қилмайдиган аҳли китоблардан иборат бўлган кимсаларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз кўллари билан (зиммаларидаги) солиқни тўламагунларича, жанг қилингиз!**“ [9:29]

Булардан бошқа ҳам жуда кўп оятлар борки, уларнинг ҳаммаси Исломни ёйиш учун кофирларга қарши биринчи бўлиб уруш очишга далолат қилади.

Энди Пайғамбар ﷺнинг суннатларидан далиллар келтирайлик:

«اغزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَاتِلُوا مَنْ كَفَرُوا»

«Аллоҳнинг йўлида ғазот қилинглари. Куфр келтирган кимсага қарши жанг қилинглари...».⁷⁴

«ادْعُوهُمْ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ فَأَيُّهِنَّ أَجَابُوكَ فَأَقْبَلْ مِنْهُمْ...»

«Уларни уч ишга даъват қил. Қайси бирини қабул қилишса, рози бўл...».⁷⁵

Пайғамбар ﷺнинг замонларида, хулафои рошидинларнинг замонида амалга ошган фатҳлар шунга гувоҳдир. Уларнинг ҳаммасида Аллоҳнинг сўзини олий қилиш учун жанг биринчи бўлиб бошланган.

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونَكُمْ﴾

(Сизларга қарши уришувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз). Оятнинг маъноси мана бундай бўлади:

Аллоҳнинг йўлида сизларга қарши урушаётган кофирлар билан жанг қилинглари. Тажовуз қилиб, ҳаддан ошиб, сизлар билан урушмаётган аёллар, гўдаклар, қарилар, олимлару руҳонийларни ҳам ўлдириб юборманглари. Агар улар ҳам сизларга қарши уришадиган бўлса, улар билан ҳам жанг қилинглари. Пайғамбар ﷺ бир ўлдирилган аёлнинг олдидан ўтаётиб,

﴿مَا كَانَ هَذِهِ لْتَقَاتِ﴾

«Бу ўлдирилиши керак эмас эди. (бу билан жанг қилинмаслиги керак эди)»,⁷⁶ дедилар. Унинг ўлдирилишини инкор қилдилар. Шу ҳадиснинг мафҳумидан агар у уришганида уни ўлдириш дуруст бўларди, деган маъно чиқади.

(وَ لَا تَعْتَدُوا) ва тажовузкор бўлмангиз!). Яъни, душман билан жанг қилишда шариат ҳукмлари чегарасидан ўтманглари, жангда ҳаром ишларни қилманглари. Ундан то душманнинг ўзи уруш бошламагунича зинҳор у билан урушманглари, деган маъно чиқмайди. (Ундан то душманнинг ўзи уруш бошламагунича у билан жанг қилманглари, деган маъно ҳеч қанақасига чиқмайди).

Шунинг учун бу оят Исломининг аввалидаги фақат мусулмонларга ҳужум бўлиб қолган пайтдагина уруш қилиш вожиб бўлган пайтга тегишли, кейин урушни биринчи бўлиб бошлаш ҳақидаги ҳужжат билан бу оят насх бўлган, деган гапга ўрин йўқ. Негаки, икки ҳужжат ўртасида ҳар томонлама қарама-

(74) Аҳмад: 4/240, 5/352.

(75) Муслим: 3261.

(76) Абу Довуд: 2295. Аҳмад: 4/178, 3/488.

қаршилик бўлсагина насхга таянилади. Бу ерда эса ундай қарама-қаршилик кўринмаяпти. Зеро, бу оят урушни биринчи бўлиб бошлашдан эмас, жанг пайтида ҳаддан ошишдан, шариат рухсат берган чегарадан ўтиб кетишдан қайтаряпти.

﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾

(*Ва тажовузкор бўлмангиз!*), дегани урушни биринчи бўлиб бошламанглар, дегани эмас, балки урушда шариат белгилаб берган чегаралардан ўтиб кетманглар, яъни, мусла қилиш, гўдакларни ўлдириш каби ношаръий ишларни қилманглар, деганидир. Шунга кўра, уруш ҳақидаги оятлар ўртасида зиддият йўқ, бинобарин, насх ҳам бўлиши мумкин эмас.

4 – Аллоҳнинг йўлидаги жанг қандайдир манфаат, риё ёки шон-шавкат учун эмас, Аллоҳнинг сўзини олий қилиш учун қилинган жангдир. Мана бу ҳадисга бир қулоқ солайлик:

«سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الرَّجُلِ يُقَاتِلُ شَجَاعَةً وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً وَيُقَاتِلُ رِيَاءً، أَيُّ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَقَالَ: مَنْ قَاتَلَ لَتَكُونَ كَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعَلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

«Пайғамбар ﷺ дан, кимдир ўзининг кўрқмаслигини намойиш қилиш учун жанг қилади, кимдир ҳамиятидан келиб чиқиб жанг қилади, яна кимдир риё учун жанг қилади, шулардан қайси бири Аллоҳ йўлидаги жанг бўлади, деб сўрадилар. Айтдиларки: **ким Аллоҳнинг сўзи олий бўлиши учун жанг қилса, уша одамнинг жанги Аллоҳнинг йўлидаги жангдир**».⁷⁷

Риё учун, ватан учун, дунёвий манфаат учун қилинган жанг Аллоҳнинг йўлидаги жанг эмас. Шунинг учун бошқа ибодатлар каби жиҳодда ҳам ният эътиборлидир. Жиҳоднинг ҳақиқий бўлишига ният шартдир.

﴿أَمَرَ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ﴾

– „(Эй мўминлар), ёки Аллоҳ сизларнинг ичингиздан ким ҳақ йўлда курашган-у, ким сабр-тоқат қилганини мутлақо билмай туриб жаннатга кирамиз, деб ўйладингизми?!“ [3:142]

5 – Аллоҳ Таолонинг оятлари ва Пайғамбар ﷺ нинг ҳадислари уруш ва уруш сиёсатига доир ишларни баён қилган.

﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَفِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمُوهُمْ﴾

(Уларни (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) топган жойингизда ўлдилингиз ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни

(77) Бухорий: 120, 2599, Муслим: 3525.

Макка)дан уларни ҳам қувиб чиқарингиз!). Бу оятда Аллоҳ Таоло урушга доир икки ишни баён қиляпти.

а) *عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* **Масжидул Ҳаром олдида**). Мана шу муборак оят истисно қилган жойдан бошқа ҳамма ерда муҳориб кофирлар билан жанг қилиш жоиз. Ҳатто шу оятдаги жойда яъни, Масжидул Ҳаромда ҳам агар улар биз билан жанг қиладиган бўлсалар, уларга қарши уруш қилиш мумкин.

وَأَقْتُلُوهُمْ **уларни** (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) **топган жойингизда ўлдирингиз**). Яъни, уларни қаерда топсанглар, ўша жойда. Бу ердаги *(حَيْثُ)* сўзи зарфи макондир.

б) Муҳориб кофирлар мусулмонларни қаерлардан чиқариб юборган бўлишса, уларнинг ўзларини ўша жойлардан чиқариб юбориш вожиб. Уларнинг ўша жойларда қолаверишларига рози бўлиш дуруст эмас. Шу хусусдаги, яъни, уларнинг қолишларини тан олувчи ҳар қандай битим ботил битимдир

﴿وَأَخْرَجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ﴾

(ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни Макка)дан уларни ҳам қувиб чиқарингиз!).

وَأَقْتُلُوهُمْ **уларни** (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) **топган жойингизда ўлдирингиз**). Яъни, қаерда топсанглар. *(تَقْف)* сўзи ушлаб олиш, топиб олиш маъноларида келяпти.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾

(Одамларни) алдаб, фитнага солиш ўлдиришдан ёмонроқдир).

(وَالْفِتْنَةُ) **фитнага солиш**) сўзи аслида араб тилида олтинни тозалаш учун ўтга тутиш маъносини англатади. Кейинроқ у мўминларни азоблаш ва динларидан қайтаришга, Аллоҳнинг йўлидан тўсишга, улар ўртасида ширкни кенг тарқатишга уриниш билан синаш маъносида қўлланган. Бу ерда ҳам шу маънода ишлатиляпти. Яъни, Аллоҳ Таоло мўминларга кофирлар билан бўладиган жангда сусткашлик қилмасликларини уқтиряпти. Кофирлар турли хил азоблар билан мўминларни динларидан қайтаришга уринадилар. Диндан қайтиш ўлимдан баттарроқдир. Гўё улар мўминларни динларидан қайтаришга уринишлари билан уларни

бир неча марта ўлдиргандек бўладилар. Шундай экан, мўминлар улар билан бўладиган жангда сусткашлик қилмасинлар, имилламасинлар.

6 – Аллоҳ Таоло мўминларга баён қилиб айтяптики, Масжидул Ҳаромда кофирлар билан жанг қилманглар, лекин агар уларнинг ўзлари уруш бошласалар, улар билан уришинглар.

﴿وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُفْتَلُوْكُمْ فِيْهِ ۚ فَاِذَا قَتَلْتُمْهُمْ ۙ

كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكٰفِرِيْنَ﴾

(Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжидул Ҳаром олдида уришмангиз! Бас, агар ўзлари уруш бошласалар, у ҳолда уларни ўлдиришлар! Кофирларнинг жазоси шундай бўлади). Ҳамза ва Кисойй бу ердаги қатл сўзини ўртадаги алифни олиб ташлаб ўқиганлар. Қолган қорилар эса ўртадаги алифи билан яъни, муфоала бобида ўқиганлар.

Агар бу сўз ўртадаги алифи олиб ташланиб ўқилса, унинг маъноси ҳам ўлдиришдан ва ҳам уруш қилишдан қайтариш бўлади. Чунки ўлдириш урушсиз содир бўлмайди. Кейинги қироат эса яъни, ўртадаги алифи билан ўқилганда унинг маъноси қатл-ўлдириш содир бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъий назар, уруш қилишдан қайтариш бўлади.

Демак, биринчи қироатнинг икки хил маъноси бор: уруш қилиш ва ўлдириш. Иккинчи қироатнинг эса фақат бир маъноси бор: уруш қилиш. Ҳар икки қироат ҳам мутавотир. Муҳкам муҳкам эмасни маҳв этиши эътибори билан иккинчи қироат биринчи қироатни маҳв этади. Шу билан бу ердаги маъно ўлдириш содир бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъий назар уруш қилишдан қайтариш бўлади. Яъни, Масжидул Ҳаромда уруш қилишнинг ўзи ҳаромдир. Лекин агар кофирларнинг ўзлари уруш бошласалар, улар билан жанг қиламиз.

Фатҳ пайтида содир бўлган айрим уруш ҳодисаларига, Пайғамбар ﷺнинг Ислому ва мусулмонларга озор берганлари учун айрим кишиларнинг қонларини Маккадан ташқарига олиб чиқмасдан, ҳарамнинг ўзида тўкканларига келсак, бу иш Пайғамбар ﷺга кундузидан бир соат ҳалол қилинган ҳолатда юз берган ишдир. Бухорий чиқарган мана бу ҳадисда Пайғамбар ﷺ шундай дейдилар:

«إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

«Бу шаҳарни (унда уруш қилишни) Аллоҳ осмонлару ерни яратган куниёқ ҳаром қилди. У (унда уруш қилиш) Аллоҳнинг ҳаром қилиши билан то қиёмат кунигача ҳаромдир. Унда уруш қилиш мендан олдин ҳам ҳеч кимга ҳалол қилинмаган. Менга ҳам фақат кундуздан бир соатгина ҳалол қилинди. У Аллоҳнинг ҳаром қилиши билан то қиёмат кунига қадар ҳаромдир».

Яъни, бу ердаги тақиқ кофирларнинг ўзлари уруш бошлаб қолган ҳолатга тегишли эмас. Агар улар Ҳарамда уруш қилишдан тийилиб, Исломга кириб, тавба қилсалар, Аллоҳ кечиримли, раҳмли Зотдир.

﴿فَإِنْ أَنْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

(Энди агар тўхтасалар (куфрдан кечиб, Исломга кирсалар), бас, албатта Аллоҳ кечиргувчи, раҳмлидир).

7 – Кейин Аллоҳ Таоло мусулмонларни кофирлар амалга ошираётган ширк, Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, мўминларни азоблаш, уларни динларидан қайтаришга уриниш каби фитнага барҳам бериш учун, шунингдек, дин холис Худо учун бўлиб қолиши учун улар билан жанг қилишга буюряпти. Агар кофирлар ширкларидан, куфрларидан, Аллоҳнинг йўлидан тўсишларидан тийилсалар, мусулмонлар уларни ўлдиришдан тўхтасинлар. Чунки фақат зolimларгина ўлдирилади. Модомики, улар куфрни тарк қилиб, Исломга кирган эканлар, демек энди улар зolim эмаслар.

﴿وَقَتْلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ آلِدِينَ لِلَّهِ﴾

(То фитна тугаб, бутун дин Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан уришингиз!). Яъни, то ширк, Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, мўминларни динидан қайтариш учун азоблаш каби фитналарга барҳам берилгунига қадар. Шунингдек, то дин ҳеч қандай ширк аралашмасдан холис Худо учун бўлгунига қадар. Бу ердаги Аллоҳ сўзига кирган лом (-ники қўшимчаси) холис эгаликни ифодалайди. Бу ерда Анфол сураси каби

﴿وَيَكُونَ آلِدِينَ كَلُهُ لِلَّهِ﴾

– „**Бутун дин фақат Аллоҳ учун бўлгунга** (қадар)“. [8:39]
сўзи қўшилмади. Негаки, Анфол сурасидаги гап

﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ﴾ ﴿٢٠٠﴾ وَقَتْلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنَّ

أَنْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٠١﴾

– „(Эй Муҳаммад), **кофир бўлган кимсаларга айтишгики, агар (кофирликларидан) тўхтасалар, ўтган гуноҳлари мағфират қилинур. Агар яна (кофирликка) қайтсалар, у ҳолда аввалгиларининг суннатлари** (яъни, кўргуликлари) **ўтган-ку,** (яъни уларнинг ҳам бошларига аввалги кофирларнинг куни тушар). **То (дунёда) бирон фитна-алдов қолмай, бутун дин фақат Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан жанг қилинлар!** Энди агар (кофирликдан) **тўхтасалар, бас, албатта Аллоҳ қилаётган амалларини кўргувчидир**“. [8:38-39]

ҳамма кофирларга тегишли эди. Бақара сурасидаги бу гап эса фақат Макка мушриклари яъни, кофирларнинг бир қисми ҳақидадир. Анфол сураси ҳамма кофирлар ҳақида бўлгани учун унда

﴿الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ﴾

(**бутун дин фақат Аллоҳ учун**) сўзини ишлатиш мавзуга муносиб бўлди. Бу ерда Бақара сурасида эса уни ишлатиш мавзуга муносиб бўлмади (**الدِّينُ لِلَّهِ дин Аллоҳ учун**).

(**فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ**) **зеро, фақат золимларга қарши душманлик қилиш мумкин**). Аслида золимларга жазо бериш душманлик эмас. Лекин бу сўз бу ерда мажозий маънода қўлланяпти. Бу Аллоҳ Таолонинг мана бу гапларига ўхшашдир:

﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾

– „(Ҳар қандай) **ёмонликнинг жазоси худди ўзига ўхшаган ёмонликдир**“. [42:40]

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾

– „**Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилин!**“. [2:194]

Яъни, ёмонликнинг жазоси ёмонлик, деб тажовузкорликнинг жазоси тажовузкорлик, деб аталяпти.

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ ۚ فَمَنْ أَعَدَّى عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ
بِمِثْلِ مَا أَعَدَّى عَلَيْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَأَنْفِقُوا فِي
سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ۗ وَأَحْسِنُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾﴾

– „194. Уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Ҳурматлар (бузилса, роя қилинмаса) қасос (олинади). Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг! Ва Аллоҳдан кўрқингиз! Билинглarki, Аллоҳ Ўздан кўркувчилар билан биргадир. 195. Аллоҳ йўлидаги (кураш учун молларингизни) сарфланглар! Ва (бахиллик қилиш билан) ўзингизни ҳалокатга ташламанг! Яхшилик қилинг! Албатта Аллоҳ яхшилик қилгувчиларни севади “ [2:194-195]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло Масжидул Ҳаромда агар кофирларнинг ўзлари уруш бошлаб қолсалар, уларга қарши уруш қилишга рухсат бериш билан ҳаражни (ноқулайликни) кўтаргани каби бу ерда уруш ҳаром қилинган ойлар борасида ҳам туғиладиган худди шундай ҳаражни кўтаряпти. Яъни, уруш ҳаром қилинган ойларда ҳам агар кофирларнинг ўзлари уруш бошласалар, улар билан жанг қилиш жоиз. Худайбия сулҳида мусулмонлар келгуси йилнинг худди шу сулҳ тузилган ойида, зул-қаъда ойида умра қилишга келишгандилар. Бу умра қазо умраси, деб ном олганди. Чунки у сулҳ тузилган йилнинг ўрнига қилинган умра эди. Мусулмонлар кофирларнинг аҳдларини бузиб қолиш эҳтимоли борлигини ўйлаб, уруш ҳаром қилинган ойда улар билан жанг қилсак, қандоқ бўларкин, деб бошлари қотиб турганди. Шунда Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилиб, уларга

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ﴾

(уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади) эканлигини билдирди. Яъни, агар улар сизлар билан уруш қиладиган бўлсалар, уларни ўлдиришлар. (қصاص) сўзи

жазодаги бир хилликни, жазонинг жиноятга яраша бўлишини англатади.

Пайғамбар ﷺ уруш ҳаром қилинган ойларда то душман тараф ҳужум бошламагунига қадар ғазот қилмасдилар. Душман тарафдан ҳеч қандай ҳужум бўлмаса, қуролни қўлга олмасдилар. Аҳмад Жобир رضي الله عنهдан ривоят қилган ҳадисда шундай дейилган. Пайғамбар ﷺ уруш ҳаром қилинган ойларда биринчи бўлиб уруш бошламаганлар. Душман тараф уруш бошлаб қолса, улар билан жанг қилардилар ёки уруш олдинроқ бошланган бўлиб, уруш ҳаром қилинган ой кириб қолган бўлса, жангни давом эттирардилар. Пайғамбар ﷺ умрадан тўсиш ишини музокара қилиш учун Усмон رضي الله عنهни элчи қилиб юборгандилар. Ҳудайбияда турган пайтларида у кишига Усмон رضي الله عنه ўлдирилди, деган хабар келиб қолди. Шунда у зот дарахтнинг остида бир минг тўрт юз нафар саҳобалари билан мушрикларга қарши жанг қилишга байъат қилдилар. Бу иш уруш ҳаром қилинган ойда зул-қаъда ойида юз берганди. У кишига Усмоннинг ўлдирилмагани ҳақида хабар келганида бу ишдан тўхтадилар.

Макка фатҳ этилиб, Ҳунайн кунида Ҳавозин жанги бўлганидан кейин тор-мор этилган кофир қўшинининг қолдиқлари Тоифга қочиб бориб беркиндилар. Пайғамбар ﷺ уларни ортидан қувиб бориб, уларни Тоифда қамал қилдилар. Уларга манжаниқлардан зарба бердилар. Шу пайтда зул-қаъда ойи кириб қолди. Қамал давом этаверди. Уруш ҳаром қилинган ой кириб қолди, деб Пайғамбар ﷺ уни тўхтатганлари йўқ. Чунки бу иш уруш қилиш эмас, бўлаётган урушни давом эттиришдир. Пайғамбар ﷺнинг қамални тўхтатишларига сабаб фатҳ этишнинг оғир бўлиб кетгани ва мусулмонлар сафида ҳам ўлимлар юз бергани бўлди. Пайғамбар ﷺ Тоифни қирқ кун қамал қилиб, Маккага қайтдилар. Ҳар икки «Саҳиҳ»да Анас رضي الله عنهдан шундай ривоят қилинган.

Аллоҳ Таолонинг

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾

(бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлири муқобилида тажовуз қилинг!), деган гапи юқоридаги

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ﴾

(уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Ҳурматлар (бузилса, риюя қилинмаса) қасос (олинади)), деган гапнинг таъкидидир. Лекин бу ерда бир маъно зиёда

қилиняпти. Оятнинг бошида уруш ҳаром қилинган ойда агар душман тараф уруш бошласа, уларга қарши уруш қилишнинг жоизлиги, шаҳри ҳаром муқобилида шаҳри ҳаром туриши, ҳурматларнинг қасослиги, бир сўз билан айтганда жиноятга яраша жазо берилиши айtilган бўлса, бу ерда гап хусусан Масжидул Ҳаром устида боряпти.

Энди оятнинг поёнига бир назар ташлайлик.

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾

(Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлири муқобилида тажовуз қилинг!). Бу ердаги маъно умумийдир. Ҳар қандай тажовузкорликнинг жазоси шариат ҳудудида бўлиши, яъни, жазо жиноятга яраша бўлиши, ундан ўтиб кетмаслиги лозим.

(АЭТДУА ЭЛЙИ СИЗЛАР ХАМ УЛАРГА ТАЖОВУЗ ҚИЛИНГ!). Юқорида айтиб ўтганимиздек, бу сўз мажозий маънода қўлланяпти. Яъни, уларнинг тажовузкорликларига яраша жазосини беринглар. Аслида тажовузкорликка яраша жазо бериш тажовузкорлик, дейилмайди.

Кейин Аллоҳ Таоло оятни мўминларнинг қалбларига хотиржамликни солиш билан якунляяпти. Зеро, тақводорлар ана ўшалардир. Аллоҳ Ўзининг нусрати ва мадади ила улар билан биргадир.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

(Билинглarki, Аллоҳ Ўзидан қўрқувчилар билан биргадир).

1 – Аллоҳ Таоло мусулмонларга жиҳодни ва жиҳод учун сарф-харажат қилишни тарк қилиб, ўзларини ҳалокатга ташламасликларини буюряпти. Аллоҳни йўлида сарф-харажат қилиш жиҳод учун сарф-харажат қилишдир. Сарф-харажат қилиш ҳақидаги оятларни яхшилаб кузатадиган бўлсак, **(فِي سَبِيلِ اللَّهِ)** ибораси билан боғланиб келишларининг гувоҳи бўламиз. Бунини Абу Айюб Ансорий Константинопол жангида ойдинлаштириб берган.

Абу Довуд ва бошқалар Аслам Абу Имрондан ривоят қиладилар: Константинополда эдик. Румликлардан катта бир сафи чиқиб келди. Мусулмонлардан бир киши ҳамла қилиб, уларнинг ичига кириб кетди. Одамлар, ўзини ўзи ҳалокатга ташлади, дейишди. Шунда Абу Айюб Ансорий **ﷺ** шундай деди: Эй одамлар, сизлар бу оятни мана шундай таъвил қиляпсизлар,

аслида эса бу оят биз ансорийлар ҳақида нозил бўлган. Аллоҳ Ўз динини голиб этиб, унга мадад берадиганлар кўпайиб қолганида Пайғамбар ﷺ га билдирмасдан бир-биримизга, бойликларимиз йўқ бўлиб кетди, мана Аллоҳ Исломни ҳам азиз қилди, унга мадад берадиганлар ҳам кўпайиб қолди, энди ўз юртимизда қолиб, йўқ бўлиб кетган бойликларимизни қайтадан тиклаб олишга уринсак ҳам бўлар, дегандик. Шунда Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига мана шу оятни нозил қилиб, бизнинг гапимизни рад этди.

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾

(Аллоҳ йўлидаги (кураш учун молларингизни) сарфланглар! Ва (бахиллик қилиш билан) ўзингизни ҳалокатга ташламанг!). Ҳалокат молу дунёда қолиб, уни ўрнига келтириш билан овора бўлиб, ғазотни тарк этишдадир. Ҳалокат жиҳод учун сарф-харажат қилишдан қочишдадир.

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

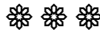
(Аллоҳ йўлидаги (кураш учун молларингизни) сарфланглар!). Иборасининг маъноси жиҳод учун сарф-харажат қилинглари, деганидир.

(Аллоҳ ҳалокатга). Бу сўз масдар (иш-ҳаракат номи) бўлиб келяпти. Машҳур қавлга кўра, араб тилида фақат шу сўзгина бу вазнда масдар бўлиб келган. Сибавайҳ бундан бошқа (تَضَرُّعٌ، تَسْرُّعٌ) сўзлари ҳам масдар бўлиб келган, деган гапни айтган.

Аллоҳ Таоло оятни жиҳод учун сарф-харажат қилишга қодир одамга бу ишни қиёмига етказиб, энг гўзал тарзда бажаришни тайинлаш билан яқунляпти. У жиҳоднинг энг керакли ўринларига сарф-харажат қилсин, молининг энг афзал қисмидан сарф-харажат қилсин. Бир сўз билан айтганда сарф-харажат қилишни қойиллатиб бажарсин. Аллоҳ Таоло яхшилик қилувчиларни (яхшилаб қилувчиларни, буйруқни қойиллатиб, қиёмига етказиб бажарувчиларни) яхши кўради ва уларга яхши мукофотлар беради. Аллоҳнинг муҳаббатига сазовор бўлган кишига яхши мукофотнинг ўзи юриб келади.

﴿وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

(Яхшилик қилинг! Албатта Аллоҳ яхшилик қилувчиларни севади).

﴿وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۗ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ ۚ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ ۖ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكِ ۚ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ۚ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذَٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۗ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾﴾

– „196. *Ҳаж ва умрани Аллоҳ учун комил суратда адо қилинг! Агар (касаллик ёки йўлтўсарлар сабабли) йўлингиз тўсилиб қолса, муяссар бўлган бирор ҳадя юборинг ва ҳадянгиз ўз жойига етиб бормагунча бошларингизни (сочларингизни) қирманг! Энди агар сизлардан (ҳожилардан) кимдир касал ёки бошида бирон дарди бўлса (шу узр билан ихромда турган ҳолида сочини қирдирса), у ҳолда (уч кун) рўза тутуши ёки (олти мискинга) садақа бериши ёхуд (бир қўй) сўйиши билан эваз тўласин! Қачонки (йўлтўсарлар ёки бошқа ҳар қандай монедан) хотиржам бўлсангиз, (ораларингиздан) ким ҳаж (йўлида) умрадан фойдаланган бўлса (яъни ҳаж мавсумида аввал умра амалларини бажариб, ихромдан чиқиб, сўнгра ҳажга ихром боғлаган бўлса), муяссар бўлган бирон ҳадяни юборсин! Ким (ҳадя қиладиган нарса) топа олмаса, уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин! Бу тўла ўн кундир. Ушбу ҳукм аҳли — оиласи Масжидул Ҳаромда бўлмаган кишилар учундир. (У ернинг аҳолиси учун бундай ҳуқуқ ва бурчлар йўқ). Аллоҳдан қўрқингиз! Ва билингки, Аллоҳ — азоби қаттиқ, Зотдир“.* [2:196]

Аллоҳ Таоло бу оятда қўйидагиларни баён қилади:

1 – Ҳаж ёки умра қилишга киришиб қўйган одам уларни ҳамма шартлари ва рукнлари билан охиригача етказиши лозим бўлади. Уларнинг шартлари ва рукнлари Пайғамбар ﷺ дан олинади.

﴿خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكُمْ﴾

«Ибодатларингни (ҳаж қилишнинг йўл-йўриқларини) меңдан олинглар».⁷⁸

Бу ердаги буйруқ талабни ифодалайди. Лекин у қатъий талабдир. Унинг қатъийлигига

﴿فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

(агар (касаллик ёки йўлтўсарлар сабабли) йўлингиз тўсилиб қолса, муяссар бўлган бирор ҳадя юборинг), деган гап қаринадир. Модомики, бажармаслик натижасида сўйлиқ сўйиш зарур экан, демак, (أَتَمُّوا) **адо қилинг!**), деган талаб қатъий талабдир. Шунга биноан, ким ҳаж ёки умра қилишга киришиб қўйган бўлса, уни ҳамма шартлари билан охиригача бажариши лозим бўлади.

Лекин Аллоҳ Таоло ушланиб қолиш ҳолатини истисно қиляпти.

﴿فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

Бу сўзнинг луғавий маъноси душман туфайли бўладими, касаллик сабабли бўладими, умуман ушланиб қолишдир. Лекин Аллоҳ Таоло бу ерда

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ﴾

(қачонки (йўлтўсарлар ёки бошқа ҳар қандай монедан) хотиржам бўлсангиз) ҳам деяпти. Шундан кўринадики, бу ердаги маъно душман туфайли ушланиб қолишдир. Чунки тинчлик луғатда хавфнинг муқобилидир. Бу оятнинг Ҳудайбия йилида нозил бўлганлиги ҳам бу ердаги ушланиб қолиш душман томониданлигини таъкидлаб турибди.

Бу ерда сабабнинг хослиги эмас, лафзнинг умумийлиги эътиборлидир, шунга кўра, ушланиб қолиш душман тарафидан ҳам ёки бошқа жиҳатдан ҳам, масалан, касаллик туфайли бўлиши ҳам мумкин, дейилмайди. Бундай дейиш дуруст бўлмаслигига икки сабаб бор. Улар қуйидагилар:

а) Умуман сабабнинг хусусийлиги эмас, лафзнинг умумийлиги эътиборли, деган гап тўғри. Лекин ўша лафзнинг умумийлиги усул қоидаларига кўра, шу мавзунинг ичида бўлади. Шунинг учун бу ердаги умумийлик бу сўзнинг Ҳудайбияда Пайғамбар ﷺнинг душман тарафидан ушланиб қолишларини ҳам, ҳар қандай замонда ҳар қандай душман тарафидан ушланиб қолишни ҳам англатишидир.

(78) Муслим: 2286. Насой: 3012. Абу Довуд: 1680. Аҳмад: 3/218, 366.

б) Бу оятда ушланиб қолишга нисбатан ҳеч қандай умумийлик йўқ. Чунки

﴿فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ﴾

(агар (касаллик ёки йўлтўсарлар сабабли) йўлингиз тўсилиб қолса) феъли мусбат феълдир. Мусбат феъл умумий бўлмайди, мутлақ бўлади. Душман томонидан ушланиб қолиш мутлақдир, яъни, душман туфайли юз берган ҳар қандай ушланиб қолиш шу қабилдан ҳисобланаверади. Шунинг учун бу ердаги ҳаж ва умра амалларини охирига етказолмасдан ушланиб қолиш душман туфайли ушланиб қолишдир.

Пайғамбар ﷺ дан касаллик туфайли ҳажни охиригача етказа олмай қолиш ҳақида бир неча ҳадислар ривоят қилинган. Лекин улар ушланиб қолиш ҳолатидан фарқ қиладилар. Термизий Ҳажжож ибн Амрдан мана бу ҳадисни ривоят қилган ва уни ҳасан ҳадис, деган:

«مَنْ كَسَرَ أَوْ عَرَجَ فَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ»

«Қимнинг бирон жойи синиб қолса ёки оқсоқ бўлиб қолса, унга келаси йили ҳаж қилиш вожибдир». Зубайр ибн Абдулмуттолибнинг қизи Зобаа Пайғамбар ﷺ га, эй Аллоҳнинг пайғамбари, мен касал ҳолимда ҳаж қилмоқчиман, деганида унга Пайғамбар ﷺ шундай дегандилар:

«حُجِّي وَأَشْتَرِطِي أَنْ مَحَلِّي حَيْثُ حَبَسْتِي»

«Ҳаж қилавер ва (эй Аллоҳ) қаерда мени тўхтатиб қуйсанг уша ерда эҳромдан чиқаман, деб шарт қилгин».⁷⁹

Яъни, эҳромдаги одам касал бўлиб қолса, у эҳромидан чиқиши мумкин. Унга душман томонидан ушланиб қолгани туфайли ҳаж амалларини охирига етказа олмай қолган кишига вожиб бўлган иш вожиб бўлмайди.

Ҳар икки ҳадис касаллик сабабли ҳажни охиригача етказа олмай қолиш ушланиб қолиш, деб бўлмаслигини, унга ушланиб қолиш ҳолатининг ҳукми тўғри келмаслигини кўрсатиб турибди. Касаллик туфайли ҳажни охиригача етказа олмай қолган одам, касал бўлиб қолган жойида туриб эҳромдан чиқаверади ва келгуси йили ҳаж қилади. Унга ушланиб қолиш ҳолатида бўлганидек, бир ҳада (сўйлиқ сўйиш) вожиб бўлмайди.

Шунинг учун ушланиб қолиш фақат ва фақат душман томонидан тўсқинликка учраш туфайлигина бўлади.

(79) Аҳмад: 6/202.

2 – Ушланиб қолиш ҳолати юз берса, то ҳадяси (сўядиган ҳайвони) сўйилгунига қадар эҳромдан чиқиш жоиз эмас. Ҳадянинг (сўйиладиган ҳайвоннинг) қандайлиги – туя, сигир ёки қўйлиги имкониятга қараб бўлади.

﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

(*муяссар бўлган бирор ҳадя юборинг*). (الْهَدْيِ) сўзи мафъул маъносидаги масдардир. Яъни, сўйиладиган ҳайвон маъносидадир. У имкониятга қараб, туя, сигир ёки қўй бўлиши мумкин. Ибн Аббос رضي الله عنه айтганидек, қанчалик катта ҳайвон бўлса, шунчалик яхши бўлади.

Эҳромдан чиқишдан олдин бир ҳайвон сўйишнинг вожиблиги Аллоҳ Таолонинг

﴿وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ﴾

(*ва ҳадянгиз ўз жойига етиб бормагунча бошларингизни (сочларингизни) қирманг!*), деган гапидан келиб чиқади. Сочни олдириш эҳромдан чиқишдан киноядир. Яъни, эҳром боғлаган одам ушланиб қолса, эҳромдан чиқмай туриб имкониятига қараб бир ҳайвон сўйиши лозим. Ҳайвон сўйишнинг эҳромдан чиқишдан олдин бўлиши вожиблигига қарина суннатдандир. Пайгамбар ﷺ Ҳудайбиядаги ҳайвон сўйишни пайсалга солаётган муслмонлар ҳақида

«لَقَدْ هَلَكُوا...»

«**Энди уларнинг ҳалокатга учрашлари аниқ...**», дедилар.⁸⁰

Бу гап ҳайвонни эҳромдан чиқишдан олдин сўйиш ҳақидаги қатъий талабни ифодаловчи тавсифдир.

3 – Ҳайвон сўйиладиган жой Ҳарамдир. Бу Аллоҳ Таолонинг

﴿وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ﴾

деган гапидан келиб чиқади. Унинг ўрни Ҳарамдир. Чунки Аллоҳ Таоло айтади:

﴿ذَٰلِكَ وَمَنْ يُعْظِمِ شَعْتِيرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنَ تَقْوَىٰ الْقُلُوبِ ﴿٦٠﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ

مُسَيَّئًا ثُمَّ حَلَّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾

(80) Равзул анаф, Суҳайлийнинг Сийрати Ибн Ҳишомга тафсири: 4/37.

– „(Иш) шудир. Ким Аллоҳ қонунларини хурмат қилса, бас, албатта (бу хурмат) дилларнинг тақводорлиги сабабли бўлур. Сизлар учун уларда (яъни Байтуллоҳда қурбон қилиш учун олиб кетаётган қўй, мол, туяларингизда) маълум муддатгача фойдаманфаатлар бордир (яъни йўлда уларни қўзилатиб, соғиб, миниб фойдаланиб кетишларингиз жоиздир. Сўнгра Эски Уйга (етгач) уларни сўйиш (вожибдир)“.

[22:32-33]

Эски уй улуғ Каъбадир. Бу ерда у мажозий маънода қўлланяпти. Ундан мурод қисмдан бутунни ирода қилиш қоидасига кўра бутун Ҳарамдир. Аллоҳ Таолонинг

﴿سُبْحٰنَ الَّذِيْٓ اَسْرٰى بِعَبْدِهٖٓ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا

الَّذِي بَرَكْنَا حَوْلَهُ﴾

– „(Аллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад)ни (Маккадаги) Масжидул Ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжидул Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) пок Зотдир“.

[17:1]

деган гапи ҳам шу қабилдандир. Бу ерда Масжидул Ҳаром мажозий маънода қўлланган бўлиб, қисмдан бутунни ирода қилиш қоидасига кўра, ундан мурод бутун Ҳарамдир. Чунки Пайғамбар ﷺ Масжидул Ҳаромнинг ичидан эмас, Ҳарамдан сайр қилдирилганлар. Бу ердаги эски уй сўзи ҳам мажозий маънода бўлиб, қисмдан бутунни ирода қилиш қоидасига кўра, ундан мурод бутун Ҳарамдир.

Ҳарамнинг ҳамма жойи сўйиладиган жой эканини Пайғамбар ﷺнинг мана бу гаплари ҳам таъкидлайди:

«نَحَرْتُهَا هُنَا بِمَنَى كُلِّهَا مَنَحْرًا فَانْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ»

«Мана шу ерда сўйдим. Минонинг ҳамма жойи сўйиладиган жойдир. Тушган жойингларда сўяверинглар».

Бу ҳадисни Муслим чиқарган. Яна Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«كُلُّ فِجَاجٍ مَّكَّةَ طَرِيقٍ وَمَنْحَرٌ»

«Макканинг ҳамма водийлари, даралари йўл ва манҳардир (сўйиладиган жойдир)». Бу ҳадисни Абу Довуд ва Ҳоким чиқарган. Ҳоким уни саҳиҳ ҳадис, деган.

Мана шу ерда Пайғамбар ﷺнинг Ҳудайбийядаги ҳайвон сўйишлари воқеаси айтилиб, бизга раддия билдирилиши мумкин. Бизга маълумки, Ҳудайбия Ҳарамнинг ичига эмас, ташқарисига қарашли жой. Биз бу раддияга икки жиҳат билан жавоб берамиз:

а) Ўша йили Қурайш кофирлари Пайғамбар ﷺнинг умра қилишларига йўл бермаганларида ҳайвонни ўша турган жойларида сўйганлар. Чунки душман томонидан ҳайвоннинг ўз ўрнига, яъни, Ҳарамга етиб боришига ҳам монелик қилинган. Аллоҳ Таолонинг мана бу ояти ҳам бунга далилдир:

﴿هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدَىٰ مَعَكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ

مَحَلَّهُ﴾

– „Улар (Макка мушриклари) кофир бўлган ва сизларни Масжидул Ҳаромдан, ҳадя (қурбонлик қилиш учун олган ҳайвонларингиз)ни эса маҳбус бўлган ҳолида, ўз жойига етишдан тўсган кимсалардир“ . [48:25]

Яъни, сўйиладиган ҳайвоннинг ҳам ўз жойига яъни, Ҳарамга етиб боришига тўсқинлик қилинди. Демак, Пайғамбар ﷺ душман томонидан тўсқинлик бўлиб, сўйиладиган жойга – Ҳарамга етиб боролмаганлари туфайли ҳайвонни Ҳудайбияда сўйганлар.

Бундан шу нарса англашиладики, ҳайвонни сўйиш жойи Ҳарамдир, лекин агар унинг Ҳарамга етиб боришига душман томонидан монелик бўлса, ушланиб қолган жойида сўйилаверади.

б) Ибн Ҳишом «Сийрат»ида Ибн Исҳоқдан ривоят қилинишича, Пайғамбар ﷺнинг чодирлари ўзлари тушган жойга қурилганди. У киши Ҳарамда намоз ўқирдилар. Чунки Ҳудайбия у зот тушган жой билан Ҳарам чегарасида жойлашганди. Зухрий ривоят қилишича, Пайғамбар ﷺ ҳайвонни Ҳарамда сўйганлар. Пайғамбар ﷺ Ҳудайбияда турган пайтларида Ҳарамда намоз ўқирдилар. Яъни, тушган жойларидан ўтиб Ҳарамга борардилар ва унда намоз ўқиб қайтардилар. Бундай ҳолатда Пайғамбар ﷺ ҳайвонни Ҳарамда сўйган бўладилар. Чунки Ҳарам бориб турилган, бориш осон бўлган жой бўлади.

Шунга кўра, ҳайвон Ҳарамда сўйилган бўлади.

﴿وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسِكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدَىٰ مَحَلَّهُ﴾

(ва ҳадянгиз ўз жойига етиб бормагунча бошларингизни (сочларингизни) қирманг!). Яъни, Ҳарамга.

4 –

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ

نُسْكَ﴾

(Энди агар сизлардан (ҳожилардан) кимдир касал ёки бошида бирон дарди бўлса (шу узр билан ихромда турган ҳолида сочини қирдирса), у ҳолда (уч кун) рўза тутуши ёки (олти мискинга) садақа бериши ёхуд (бир қўй) сўйиши билан эваз тўласин!).

Каъб ибн Ужра айтишича, Пайғамбар ﷺ Маккага киришларидан олдин эҳромдалиқ пайтларида Ҳудайбияда унинг ёнидан ўтиб қолибдилар. У қозоннинг остига ўт қалаётган экан. Бошидаги битлар юзига тушаётган экан. Пайғамбар ﷺ унга

﴿أَبُوذَيْبِكَ هَوَامِكُ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَاحْلِقْ رَأْسَكَ وَأَطْعِمِ فَرَقًا مِّن سِتَّةِ مَسَاكِينَ (وَالْفَرَقُ ثَلَاثَةُ أَصْع) أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَنْسُكْ نَسِيكَةً﴾

«Битлар сенга озор беряптими, дебдилар. У, ҳа, деб жавоб берибди. Пайғамбар ﷺ, **сочингни ол-да, бир фирақни** (бир фирақ - уч соя, соя - ўлчов бирлиги) **олти мискинга бўлиб бер ё уч кун рўза тут ёки бир қўйни сўй**»,⁸¹ дедилар. Бухорий ривоятда мана бундай дейилган: Пайғамбар ﷺ унга

﴿مَا كُنْتُ أَرَى أَنَّ الْجُهْدَ بَدَلُكَ هَذَا أَمَّا نَجِدُ شَاةً؟ فَقَالَ: لَا. قَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَطْعِمِ سِتَّةَ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مَسْكِينٍ نِصْفَ صَاعٍ مِّن طَعَامٍ وَاحْلِقْ رَأْسَكَ﴾

«Қийинчилик сени бунчалар ўзгартириб юборганини кўрмаган эканман, бирорта қўй топмаймизми (бирорта қўйнинг борми), дедилар. У, йўқ, деди. Шунда Пайғамбар ﷺ, **у ҳолда уч кун рўза тут ёки олти мискинга таом бер, берган таоминг ҳар бир мискинга ярим соядан тегсин ва шу билан сочингни олдиравер**»,⁸² дедилар.

Оят ва ҳадисда баён қилинганидек, ким касал бўлса, бош оғрийдиган дарди бўлса, бошида бирор жароҳати бўлса ёки бошига бит тушган бўлса, унинг бу ҳолати Аллоҳ Таолонинг мана бу гапини хослайди:

﴿وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ﴾

(Бошларингизни (сочларингизни) қирманг!). Яъни, у сочини олдириб, фидя бериши жоиз. Истаса, уч кун рўза тутсин, истаса,

(81) Муслим: 2084.

(82) Бухорий: 1686.

олти мискинга таом берсин, истаса, бир қўй сўйсин. Айни пайтда бу гап шу уч ишдан бирини қилиш вожиблигига ҳам қаринадир.

5 – Кейин Аллоҳ Таоло ўзи душман томонидан тинч бўлгани ҳолда ҳажга қўшиб умра ҳам қиладиганлар яъни, таматтуъ ҳажини қиладиганларнинг шаръий ҳукмини баён қилади. Таматтуъ ҳажини қилган одам ҳаж ойларида мийқотдан умрага эҳром боғлайди. Умрани қилиб бўлганидан кейин эҳромдан чиқиб, зулҳижжанинг саккизинчи кунини, тарвия кунини кутиб туради. Кейин Макканинг ичида туриб, ҳаж учун яна бир марта эҳром боғлайди ва ҳаж амалларини бажаради. Таматтуъ ҳажини қилган одамга бир жонлиқ сўйиш вожиб. Аллоҳ Таолонинг

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾

(Қачонки (йўлтўсарлар ёки бошиқа ҳар қандай монедан) хотиржам бўлсангиз, (ораларингиздан) ким ҳаж (йўлида) умрадан фойдаланган бўлса (яъни ҳаж мавсумида аввал умра амалларини бажариб, иҳромдан чиқиб, сўнгга ҳажга иҳром боғлаган бўлса), муяссар бўлган бирон ҳадяни юборсин!), деган гапи мана шу маънода. Ҳажда сўйиш учун жонлиқ топа олмаган одам ҳажда уч кун яъни, зулҳижжанинг еттинчи, саккизинчи ва тўққизинчи кунлари ёки ташриқ кунлари, уйига қайтганидан кейин эса яна етти кун рўза тутиши вожиб бўлади. Бухорий ва бошқалар мана бу гапни Оиша дан ривоят қилганлар: Пайғамбар фақат жонлиқ топа олмаган мутаматтиъ (таматтуъ ҳажини қилган одам)гагина ташриқ кунларида рўза тутишга рухсат берганлар.⁸³

Мана бу ҳадисни Молик Зухрийдан чиқарган: «Пайғамбар Абдуллоҳ ибн Ҳузофани юбордилар ва у ташриқ кунларида шундай жар солди: Бу кунлар еб-ичиладиган, Аллоҳни зикр қилинадиган кунлардир. Фақат жонлиқ топа олмаганидан рўза тутиши лозим бўлиб қолган кишигина рўза тутиши мумкин».⁸⁴ Жонлиқ топа олмаган одам уйига қайтганидан кейин яна етти кун рўза тутари. Шу билан унинг рўзаси тўла ўн кун бўлади. Бухорий Ибн Аббосдан чиқарган ҳадисда

﴿وَسَبْعَةَ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

(етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин!) оятининг тафсирида, яъни шаҳарингларга қайтганингларда, дейилган.⁸⁵ Аллоҳ Таолонинг

(83) Бухорий: 1859.

(84) Тафсири Табарий: 2/250.

(85) Табарий тафсири: 2/248. Бухорий бу ҳадисни ривоят қилмаган.

﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

(ким (ҳадя қиладиган нарса) *топа олмаса, уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин! Бу тўла ўн кундир*), деган гапи мана шу маънода.

Аллоҳ Таолонинг

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

(бу тўла ўн кундир), деган гапи англашилмовчиликни кетказиш учун айтилган гапдир. Чунки Аллоҳ Таолонинг

﴿فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

(уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин!), деган гапи ҳажда уч кун, қайтгандан кейин эса етти кун рўза тутишни билдиради. Бу ердаги ва сўзи ихтиёрийликни англаувчи ёки сўзи кабидир. Масалан, Зайд ва Амр билан ўтир, дейилганда улардан бири билан ўтирсангиз ҳам буйруқни бажарган бўлаверасиз. Аллоҳ Таолонинг

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

(бу тўла ўн кундир), деган гапи мақсадни баён қиляпти.

﴿ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

(Уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин). Ҳаммаси бўлиб, ўн кун.

Бу гаплар оиласи Масжидул Ҳаромда бўлмаган одамларга тегишлидир. Акс ҳолда мавзу бошқачароқ бўлади.

﴿ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

(Ушбу ҳукм аҳли — оиласи Масжидул Ҳаромда бўлмаган кишилар учундир).

(ذَلِكَ Ушбу) Бу ишора ҳарфи

﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ﴾

(ким ҳажж (йўлида) умрадан фойдаланган бўлса)га ёки

﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

(ким (ҳадя қиладиган нарса) *топа олмаса, уч кун ҳажда, етти кун қайтганидан кейин рўза тутсин!*)га қайтади. Лекин унга устига,

гарданига маъносини англатувчи (على) ҳарфи эмас, учун, тегишли, ҳақи бор каби маъноларни англатувчи (ل) ҳарфининг кириши унинг

﴿فَمَنْ لَمْ يَحِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

га эмас,

﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ﴾

га қайтиши кучлироқ эканини кўрсатади. Чунки агар у таматтуъ ҳажини қилган одам жонлиқ топа олмагани учун бажариши керак бўлган ишларга қайтадиган бўлса, унга (ل) ҳарфи эмас, (على) ҳарфи кириши керак бўларди. Яъни, оиласи Масжидул Ҳаромда бўлмаган кишининг гарданига вожибдир, деган маъно келиб чиқарди. Улар учун, дейиш билан уларнинг гарданига, дейишнинг фарқи бор. Улар учун, дейилганда уларнинг ҳақи бор, уларга мумкин каби маънолар тушунилади. Уларнинг гарданига, дейилганда эса уларнинг устига қандайдир вазифа юклатилаётган бўлади.

Шунга биноан айтамикки, мавсул (ذَلِكَ)га (ل) ҳарфининг кириши, унинг

﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ﴾

га қайтишини кучлироқ қилиб қўяди.

Маъно қуйидагича бўлади: Оиласи Масжидул Ҳаромда бўлган кишига ҳажга қўшиб умра қилиши – таматтуъ ҳажини қилиши яъни, ҳаж ойларида олдин умрага эҳром боғлаб, уни охиригача бажариб бўлганидан кейин эҳромдан чиқиб, кейин яна ҳаж учун эҳром боғлаши дуруст эмас. Оиласи Масжидул Ҳаромда бўлган кишилар ё битта эҳром билан ҳам ҳажни, ҳам умрани қиладилар яъни, қорин бўладилар ёки фақат ҳажнинг ўзини тўла бажарадилар яъни, муфрид бўладилар. (Қорин битта эҳром билан ҳам умра ва ҳам ҳажни қилган одамдир. Муфрид эса фақат ҳажнинг ўзини қилган кишидир). Агар умра қилмоқчи бўлсалар, ҳаж ойларида бошқа пайтда истаганларича қилаверадилар.

6 – Ҳўш, оиласи Масжидул Ҳаромда бўлганларга кимлар киради? Масжидул Ҳаромда бўлиш ўша ерда яшашдир. Лекин Масжидул Ҳаром Ҳарам маъносида қўлланади. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَرَكْنَا حَوْلَهُ﴾

– „(Аллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад)ни (Маккадаги) Масжидул Ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжидул Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) пок Зотдир“.

[17:1]

Пайғамбар ﷺ масжиддан эмас, Ҳаромдан сайр қилдирилганлар. Ибн Аббос

﴿حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

(Масжидул Ҳаромда) оятини яъни, Ҳарам аҳли, деб тафсир қилган.

Оиласининг бўлиши эҳром боғлаган одамнинг ўзи бўлишидир. Чунки ғолибан эркак киши оиласи қаерда яшаса, ўзи ҳам ўша ерда яшайди.

Шу билан бу ердаги маъно мана бундай бўлади: Ҳарам аҳлидан бўлмаган кишилар ҳажга қўшиб умра ҳам қилмоқчи бўлсалар, бир жонлиқ сўядилар, агар жонлиқ топа олмасалар, ҳажда уч кун, уйларига қайтганларидан кейин эса яна етти кун, ҳаммаси бўлиб ўн кун рўза тутадилар.

Аллоҳ Таоло бу оятни тақво қилишга яъни, ҳар бир ишни буюрилгандек бажаришга, ҳар бир тақиқдан буюрилгандек тийилишга буюриш билан яқунлаяпти. Зеро, шундай қилинсагина Аллоҳнинг ризосига эришилиб, У Зотнинг азобидан нажот топилади. Акс ҳолда, Аллоҳ Таоло азоби қаттиқ Зотдир.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

(Аллоҳдан қўрқингиз! Ва билингки, Аллоҳ — азоби қаттиқ, Зотдир).

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ حَيْرٍ يَّعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزُودُوا فَإِنَّ حَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ﴾

مَنْ عَرَفْتِ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۖ وَادْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْتُكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ ﴿١٩٧﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٨﴾

– „197. Ҳаж (мавсуми) маълум ойлардир. (Яъни Шаввол, Зулқаъда ва Зулҳижжа ойининг ўн кун). Бас, ким шу ойларда ўзига ҳажни фарз қилса (ҳаж қилишни ният қилса), ҳаж давомида (жуфтига) яқинлашмайди, гуноҳ ишлар, жанжал-сурон қилмайди. Қандай яхши амал қилсангиз, албатта Аллоҳ билади. Ва (ҳаж қилиш учун йўлга тушишдан аввал зарур озуқа билан) таъминланиб олинг! Энг яхши озуқа (яъни ўзингиз билан бирга бўлиши лозим бўлган энг яхши нарса) Аллоҳдан қўрқингиз. Мендан қўрқингиз, эй аҳли донишлар! 198. (Ҳаж сафарида тижорат қилиш билан) Парвардигорингиздан фазлу карам исташингиздан сизлар учун ҳеч қандай гуноҳ йўқдир. Энди Арафотдан тушганингиздан кейин Машъарул Ҳаромда Аллоҳни зикр қилинг! У Зот сизларни — гарчи илгари адашганлардан бўлган эсангиз-да — ҳақ йўлга ҳидоят қилгани янлиг сизлар ҳам У Зотни эсланг — зикр қилинг!» 199. Сўнгра одамлар тушган томондан тушинглар ва Аллоҳдан (гуноҳларингизни) магфират қилишини сўранглар! Албатта Аллоҳ магфират қилгувчи, раҳмлидир“.

Аллоҳ Таоло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1 – «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ» Ҳаж (мавсуми) маълум ойлардир). Бу ҳажнинг сабабидир. Ҳаж ойларидан яъни, шаввол, зулқаъда ойлари ва зулҳижжа ойининг тўққиз куну бир тунидан бошқа пайтларда ҳаж қилиш дуруст эмас. (Абдуллоҳ ибн Умар, саҳобалар ва тобеинларнинг ҳаммалари, у шаввол, зулқаъда ойлари ҳамда зулҳижжа ойининг ўн куну, деганлар. Бу гап ҳар икки шайхнинг шартига кўра ҳам саҳиҳдир. «Мустадрак»да ҳам худди шундай дейилган). Зулҳижжа ойининг ўн кунига ўнинчи куннинг кундузи кирмайди. Рожих гап шудир. Аллоҳнинг изни ила буну баён қилиб ўтамиз.

Хўш, нима учун ҳаж ойларидан бошқа пайтда ҳаж қилиб бўлмайди, дедик. Чунки,

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾

(ҳаж (мавсуми) маълум ойлардир). Яъни, ҳажнинг вақти муайян, белгилаб қўйилган ойлардир. Наҳв олимлари шундай деганлар.

Йил ойлари ичидан шу ойларнинг ҳаж учун хосланиши уларнинг ҳаж учун сабаб бўлганликларини кўрсатади. (Бу ерда сабаб сўзи истилоҳий маънода қўлланяпти). Бу худди намоз учун намоз вақтлари сабаб бўлишига, рўза учун рамазон ойи сабаб бўлишига ўхшайди.

Ибн Аббос айтади: «Фақат ҳаж ойларидагина ҳажга эҳром боғлаш суннатдандир». ⁸⁶ Саҳобанинг суннатдандир, деган гапи бу ҳукм Пайғамбар ﷺ тарафидандир, деган маънода бўлса керак. Айниқса, бу гап Қуръон таржимони бўлмиш Ибн Аббос тилидан чиққан бўлса.

Хўш, биз нима учун зулҳижжа ойининг ўнинчи кундузини ҳаж ойларига киритмадик? Чунки зулҳижжа ойининг тўққизинчи куни арафа кунидир. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«الْحَجُّ عَرَفَةَ مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ»

«**Ҳаж арафадир. Йиғин кечаси бомдод намозидан олдин келган одамнинг ҳажи тўла бўлади**». ⁸⁷ Абу Довуднинг ривоятида мана бундай дейилган:

«مَنْ أَدْرَكَ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ»

«**Тонг отмай туриб, арафага етиб келган одам ҳажга етиб келибди**». ⁸⁸ Доруқутний ривоятида эса мана бундай дейилган:

«الْحَجُّ عَرَفَةَ الْحَجُّ عَرَفَةَ»

«**Ҳаж арафадир. Ҳаж арафадир**». ⁸⁹ Шундан келиб чиқадики, қурбон ҳайити куни тонгги отганидан кейин келган одамнинг ҳажи ҳаж бўлмайди. Йиғин кечаси Муздалифадаги кечадир.

Модомики, ҳаж ойлари ҳажнинг сабаблари экан, арафа куни охирлаб, ўнинчи куннинг тонгги отганидан кейин ҳажнинг муддати тугар экан, демак, ҳаж ойлари қурбон ҳайити куни тонгги отиши билан тугайди.

﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا

مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمَهُ اللَّهُ﴾

(86) Дуррул мансур: 2/526. Тафсири Қурғубий: 2/406. Тафсири Табарий: 2/257.

(87) Термизий: 814.

(88) Абу Довуд: 1664.

(89) Доруқутний: 2/241.

(Бас, ким шу ойларда ўзига ҳажни фарз қилса (ҳаж қилишни ният қилса), ҳаж давомида (жуфтига) яқинлашмайди, гуноҳ ишлар, жанжал-сурон қилмайди. Қандай яхши амал қилсангиз, албатта Аллоҳ билади). Яъни, ким ўзига ўзи ҳаж қилишни фарз қилса ва ҳаж қилишга эҳром боғласа, унинг ҳажда аёли билан қўшилиши, гуноҳ ишлар қилиши ва жанжал-тўполон кўтариши мумкин эмас.

(الرفث) сўзи жимо қилиш, аёллар олдида шу ҳақда гапириш ва ёмон, фақш сўзларни айтиш маъносини билдиради.

(الفسوق) сўзи гуноҳлар ёки сўкиш, ҳақорат қилиш маъноларини англатади. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«سَيَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ»

«Мўминни сўкиш, ҳақорат қилиш фосиқликдир».⁹⁰

(الجدال) сўзи хусумат, дўстлар билан талашиб-тортишиш, жанжал-тўполон кўтариш, бақир-чақир қилиш каби маъноларни англатади. “Шариат қоидаларига риоя қилинган ҳолдаги амри маъруф ва наҳий мункар, яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтариш бунга кирмайди).

Хўш, нима учун биз бу ишларни ҳаром, дедик. Чунки Аллоҳ Таолонинг

﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾

(ҳаж давомида (жуфтига) яқинлашмайди, гуноҳ ишлар, жанжал-сурон қилмайди), деган гапи шу ишлардан қайтаришдир. Шу гапдан кейин Аллоҳ Таоло бундай деяпти:

﴿وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ حَيْرٍ يَعْلَمَهُ اللَّهُ﴾

(Қандай яхши амал қилсангиз, албатта Аллоҳ билади). Бу оятнинг мафҳуми бор. Яъни, юқорида айтиб ўтилган

﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾

деган гапдаги ишлар яхши ишлар эмас, яъни, улар Аллоҳни ғазаблантирадиган ишлардир. Бундан ташқари бу ишларнинг айримлари масалан, фосиқлик, ундан қайтарилганлиги қатъий экани тушуниладиган тавсифдир ва у бу ердаги тақиқ қатъий эканига қаринадир. Шу билан бу ишлардан тақиқлаш қатъий бўлаётгани, бинобарин, ҳажда уларни қилиш ҳаром ишлар экани аён бўлади.

⁽⁹⁰⁾ Бухорий: 46. Муслим: 97.

Бу ишларнинг барчаси ёки уларнинг аксарияти ҳаждан бошқа пайтларда ҳам ҳаром-ку, нега энди улар фақат ҳаж пайти билан хосланияпти, дейилиши ҳам мумкин.

Бунга жавоб шуки, шундай қилинаётганига сабаб уларнинг айниқса ҳаж пайтида яна ҳам қаттиқроқ гуноҳлигини кўрсатишдир. Бу Аллоҳ Таолонинг мана бу гапига ўхшайди:

﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُدِقَهُ مِنْ عَذَابِ آئِمٍ﴾

– „*Кимки у жойда зулм-зўравонлик билан йўлдан чиқмоқчи бўлса (буларнинг ҳар бирига) аламли азобдан тотдириб қўюрмиз*“.
[22:25]

Бу иш учун ҳажда ёки бошқа пайтда қилинишидан қатъий назар, аламли азоб бор.

Аллоҳ Таолонинг

﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقْتُلُونَكُمْ كَافَّةً وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

– „*Улардан тўрти уруш ҳаром қилинган (ойлар)дир. Мана шу ҳақ диндир (яъни, ҳақ ҳукмдир). Бас, бу ойларда (урушни ҳалол деб жангга кириб) ўзларингизга зулм қилмангиз!*“.
[9:36]

деган гапи ҳам шу қабилдандир. Зулм қилиш уруш ҳаром қилинган ойларда ҳам, бошқа пайтда ҳам ҳаромдир. Бу ерда айниқса шу ойларда зулм қилишнинг янада оғирроқ гуноҳ бўлиши кўрсатилляпти.

3 –

﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ﴾

(*Ва (ҳажж қилиш учун йўлга тушишдан аввал зарур озуқа билан таъминланиб олинг! Энг яхши озуқа (яъни ўзингиз билан бирга бўлиши лозим бўлган энг яхши нарса) Аллоҳдан кўрқингиз, эй аҳли донишлар!*).

Бухорий Ибн Аббосдан ривоят қилишича, яманлик бир қанча одамлар ҳаж қилган пайтларида озуқа тайёрлаб олмасдан, биз таваккул қилувчилармиз, дерканлар. Кейин тиланчилик қилиб, одамлардан озуқа сўрарканлар. Шунда мана шу оят нозил

бўлибди: (وَتَزَوَّدُوا) **таъминланиб олинг!**). Бу оятнинг ҳақиқий маъноси сафар учун озуқа олишдир.

Аллоҳ Таоло сафар учун моддий озуқа олиш зарурлигидан огоҳлантирар экан, моддий озуқа билан бирга ундан кўра яхшироқ яна бир озуқа ҳам олиш зарурлигини ҳам айтиб ўтпти. Мажозий маънодаги бу озуқа энг яхши тиргақдир. У шаръий маънодаги тақводир, яъни, Аллоҳдан қўрқиш ва У Зотга итоат этишдир.

Аллоҳ Таоло йўл кўрсатяптики, ҳожи ҳажда одамлардан тиланиб юрмаслиги учун йўл озуқасини олсин. Бу моддий озуқага ундан яхшироқ бўлган яна бир озуқа яъни, Аллоҳдан тақво қилиш, У Зотга итоат этиш, У Зотнинг буюрганларини қилиш ва У Зотнинг тақиқларидан тийилиш озуқаси ҳам қўшиб қўйиляпти.

Аллоҳ Таоло оятни барча ақл эгаларига Аллоҳдан қўрқишни тайинлаш билан яқунляпти. Нима учун хитоб ақл эгаларига, ақллиларга қаратияпти? Негаки, яхшилик нимаю ёмонлик нималигини, Аллоҳнинг раҳмати нимаю азоби нималигини, ўзларига нима фойдалигу нима зарарлигини ажрата оладиганлар ва шу ажрата олишларидан келиб чиқиб, гуноҳлардан тийиладиганлар, тоат орқали Аллоҳга яқин бўлишга ҳаракат қиладиганлар ва шу билан тақводорлар сафидан жой оладиганлар ана ўшалардир.

4 – Аллоҳ Таоло баён қиляптики, ҳаж ойларида эҳром боғлаган одамга савдо ишлари билан ва шу қабилдаги бирор ҳайвонини ё машинасини ижарага бериш каби ишлар билан шуғулланиш жоиз. Модомики, у ният қилиб, Худо учун ҳаж қилишга эҳром боғлаган ва ҳажнинг ҳамма шартларини рукнларини бажарган экан, бу ишлари унинг ҳажини бузмайди.

Ҳаж ҳам ибодатдир, унинг тўғри бўлиши учун ният шартдир, шунинг учун ҳажга эҳром боғлаган одамнинг худди намоздаги одамдек бошқа ишлар билан машғул бўлиши дуруст эмас, дейилмайди.

Негаки, ибодатларда қиёс йўқдир. Ибодатларда улар борасида ворид бўлган ҳужжатга амал қилинади. Ҳаж намозга қиёсланмайди. Намозга эҳром боғлангандан кейин бошқа иш қилишга вақт сиғмайди. Ҳажга эҳром боғлангандан кейин эса бошқа ишларни қилишга вақт сиғади. Негаки, ҳажнинг муддати бир неча ойларни ташкил қилади.

Бундан ташқари ҳаж мавсумида савдо билан шуғулланишга рухсат берувчи ҳужжат Қуръонда ҳам суннатда ҳам ворид бўлган.

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ﴾

(*Ҳаж сафарида тижорат қилиш билан*) **Парвардигорингиздан фазлу карам исташингиздан сизлар учун ҳеч қандай гуноҳ йўқдир**). Яъни, савдода фойда қилиш ва бошқа ишлар билан Аллоҳ берадиган ризқни қидиринглар.

Бундай ҳужжат суннатда ҳам ворид бўлган. Мана бу ҳадисни Аҳмад Абу Умома Таймийдан чиқарган: «Ибн Умарга

- Биз ижарага бериш билан шуғулланамиз, энди бизнинг ҳажимиз ҳам ҳаж бўлаверадими, - дедим.

- Нима, сизлар лаббайкаллоҳуммани айтмадингларми? Уйни тавоф қилмадингларми? Сафо билан Марва ўртасида саъй қилмадингларми? Фалон қилмадингларми? Пистон қилмадингларми?... - деди у.

- Ҳа, бу ишларнинг ҳаммасини қилдик.

- Бир киши Пайғамбар ﷺ дан мана шу сен сўраган нарсани сўрагани. У киши нима деб жавоб беришини билмай тургандилар мана бу оят нозил бўлиб қолди:

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ﴾

(*сизлар учун ҳеч қандай гуноҳ йўқдир*). Пайғамбар ﷺ ҳалиги сўраган одамни чақириб, унга бу оятни тиловат қилиб бердилар ва, сизлар ҳам ҳожилар ҳисобланасизлар, дедилар».

5 – Шундан кейин Аллоҳ Таоло ҳожилар Арафотдан Муздалифага тушган пайтларида Машъарул Ҳаромда Аллоҳни зикр қилишларини, ҳаж фарзини адо этишларига муваффақ айлагани, унинг ҳукмларини ўргатгани учун У Зотга ҳамд айтишларини тайинляпти. Улар олдинлари (жоҳилият даврида) буларни билмасдилар, нотўғри ҳаж қилардилар, Аллоҳга ширк келтирардилар.

﴿وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْتُكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ﴾

(*Энди Арафотдан тушганингиздан кейин Машъарул Ҳаромда Аллоҳни зикр қилинг!*).

(*عَرَفْتِ*) *Энди Арафотдан тушганингиздан кейин*).

Яъни, кўплашиб Арафотдан отилиб тушиб келган пайтингларда. Бу сўз сувни кўп қилиб қуйиш маъносида ишлатилади.

(*عَرَفْتِ*) бу сўз бу ерда арафа сўзининг кўплиги эмас. У

ҳаждаги ўша машҳур жойнинг номидир. У кўплик вазнидаги сўздир. Унинг бирлиги, кўплиги бўлмайди. Яъни, у ерда ҳар бири

бир арафа деб номланадиган кўп жойлар йўқ. Аксинча, Арафа сўзи ҳам, Арафот сўзи ҳам бир хил маънони англатади. Ҳар иккиси ҳам ўша машҳур жой маъносида. Арафот сўзидаги то ҳарфи муаннаслик тоси эмас. Шунинг учун бу сўз мунсариф бўляпти.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الصَّالِينَ﴾

(У Зот сизларни ҳақ йўлга ҳидоят қилгани янглиг сизлар ҳам У Зотни эсланг — зикр қилинг!). Яъни, гарчи Пайғамбар ﷺ сизларга ҳидоятни олиб келиб, сизларга ҳаж ҳақидаги ва бошқа шаръий ҳукмларни баён қилишидан олдин адашганлардан бўлсангиз-да.

(الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ) Машъарул Ҳаром. У бутун Муздалифадир. Ибн Умар رضي الله عنه шундай деган. Муздалифа кўплик маъносида ҳам қўлланади.

6 – Охирги оятда Аллоҳ Таоло мусулмонларга қурайшлик ёки бошқа ерлик бўлишларидан қатъий назар, Муздалифадан эмас, Арафотдан тушиб келишларини буюряпти. Яъни, Муздалифада эмас, Арафотда туришни буюряпти. Бу буйруқда Қурайш жоҳилият пайтида ўрганиб қолган бир одатни бекор қилиш бор. Улар бошқа одамларга ўхшаб Арафотда эмас, ўзлари алоҳида Муздалифада турардилар. Чунки Муздалифа Ҳарамдан ҳисобланарди. Улар, биз Байтул Ҳаромда яшовчилармиз, шунинг учун Ҳарамдан ташқарига чиқмаймиз, дердилар. Муздалифада ҳам одамлардан ажралиб алоҳида турардилар. Аллоҳ Таоло бу оятда Қурайшга ва барча мусулмонларга хитоб қилиб, шундай деяпти: Бошқа одамларга ўхшаб сизлар ҳам Арафотда турунглар. Олдинги хатоларингиз учун, олдинлари билмасдан нотўғри ҳаж қилганларингиз учун Аллоҳдан мағфират сўранглар. Аллоҳ Таоло Ўзининг холис ниятли бандалари учун Кечиримли ва Раҳмли Зотдир.

Мана бу ҳадисни Бухорий ва Муслим Оиша رضي الله عنها дан чиқарганлар: «Қурайш ва унинг динидагилар Муздалифада турардилар. Уни Ҳимс, деб атардилар. Бошқа араблар Арафотда туришарди. Ислом келгач, Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбари ﷺ га Арафотга келишни, ўша ерда туришни ва ўша ердан тушиб боришни буюрди.

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

(*Сўнгра одамлар тушган томондан тушинглр*). Мана шу маънога кўра, (ثُمَّ) сўзи

﴿وَأَتَقُونَ يَتَأُولَىٰ الْأَلْبَابِ﴾

(*мендан кўрқингиз, эй аҳли донишлар!*) иборасига атф бўлади. Яъни, бу оятларда мазмун жиҳатидан тақдим ва таъхир қоидаси қўлланган. Гўё маънонинг тартиби қуйидагича: Озуқаланинглр. Энг яхши озуқа тақводир. Мендан кўрқинглр, эй ақл эгалари. Кейин жоҳилиятдаги арабларга ўхшаб, Муздалифадан эмас, одамлар тушган жойдан - Арафотдан тушинглр. Арафотдан тушиб, Аллоҳнинг фармонини бажарганинглрдан кейин Муздалифага бориб, Машъарул Ҳаромда яъни, Муздалифада Аллоҳни эсланглр, олдин адашган, ҳидоят топмаган кимсаларни яъни, сизларни ҳидоятга бошлагани учун У Зотга ҳамд айтинглр.

Шу ерда, биз биламизки, (ثُمَّ) ишларнинг ўртада бироз кейин, тартибли юз беришини ифодалайди, шундай экан, қандай қилиб (ثُمَّ)дан олдинги гап ундан кейинги гапдан кейин содир бўлиши мумкин, деган савол туғилиб қолиши мумкин.

Олдинги оятга бир назар ташлайлик:

﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾

(*Энди Арафотдан (Макка яқинидаги тоғ) тушганинглрдан кейин Машъарул Ҳаромда Аллоҳни зикр қилин!*). Яъни, Муздалифада. Демак, ҳожилар Муздалифага етиб келиб бўлдилар.

Энди кейинги оятга назар ташлаймиз:

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِّنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

(*Сўнгра одамлар тушган томондан тушинглр*). (ثُمَّ)нинг маъносидан келиб чиқилдиган бўлса, хаёлга биринчи бўлиб, мана Муздалифага етиб келдинглр, энди Аллоҳни эслаганинглрдан ва бомдод намозини ўқиб бўлганинглрдан кейин

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِّنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

Муздалифадан Минога тушинглр, деган гап келади.

Хўш, қандай қилиб

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِّنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

деган гапнинг маъноси Арафотдан Муздалифага қараб тушиш бўлсин? Ахир юқорида айтиб ўтганимиздек, (ئَمَّ) ўзидан кейинги ишнинг ўзидан олдинги ишдан кейин юз беришини ифодалайди-ку! (ئَمَّ)дан кейинги иш ундан олдинги ишдан олдин содир бўлиши мумкин эмас-ку!

Бу саволга икки жиҳатдан жавоб берамиз:

а) Бухорий ва Муслим ривоят қилган бу оят нузули ҳақидаги ҳадис

﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾

деган гапнинг маъноси Арафотдан Муздалифага қараб тушиш эканини кўрсатади, таржиҳ қилади.

б) (ئَمَّ)нинг бироз тин олиш билан бўладиган тартибни ифодалаши, ундан кейинги ишнинг ундан олдинги ишдан кейин юз бериши ҳақидаги гап тўғри гап. Лекин бу сўз фақат шу маънонигина англатади, дейиш хато. У бундан бошқа маъноларда ҳам қўлланади. Масалан, ундан кейинги иш ундан олдинги ишдан олдин содир бўлиши маъносини ҳам англатади. Лекин унинг бундай маъноси араб тилида жуда кам ишлатилади. Араблар, бугунги қилган ишим ўзимга ёқди, кейин кечаги қилган ишим ундан ҳам ёқимлироқ эди, деб қўйишади. Мана шу ерда бугунги ишга кечаги иш атф қилиняпти (уюшиб келяпти). Аслида тартиб бўйича бугунги иш кечаги ишдан кейинда туради. Ҳолбуки, ўша машҳур маънога кўра, кейинги иш олдинги ишдан бироз тин олганидан кейин юз бериши керак эди. Шунга кўра, бу сўзни бошқа маънода қўллаш учун қарина керак бўлади. Бу қўлловдан мақсад асосий эътибор қайси ишга қаратилиши кераклигини кўрсатиш эди. Чунки фасих араб тилида тартибни бузиш ҳолати муайян бир мақсад учун юз беради, шунчаки бемақсад, ўзидан-ўзи юз бермайди.

Арабларнинг юқоридаги гапини яхшилаб ўрганадиган бўлсак, сўнгра сўзидан кейинги ишнинг ундан олдинги ишдан олдин юз берганига далолат қилувчи қарина кеча сўзининг сўнгра сўзидан кейин, бугун сўзининг эса сўнгра сўзидан олдин очиқ ишлатилаётгани экани маълум бўлади.

Бу гапдан кўзланган мақсад бугунги ишнинг қийматини кечаги ишнинг қийматидан пастроққа қўйиш бўляпти. Гапнинг зоҳирий маъносида кечаги иш мадҳ этиляпти. Моҳият эътибори билан эса бугунги иш қораланяпти. Яъни, бугунги иш кечаги ишдан яхшироқ бўлиш ўрнига, ёмонроқ бўляпти, олдинга кетиш ўрнига орқага кетяпти.

Ояти каримадаги қарина Бухорий ва Муслим ривоятидаги сабаби нузулдир.

Кўзланган мақсад эса Қурайшнинг Муздалифада туриши, Арафотга бормаслиги каби одатларини бекор қилишдир. Гўё Аллоҳ Таоло ўтган оятда уларнинг Арафотдан Муздалифага тушиб келишларини айтганидан кейин бу оятда яна шу мавзуга қайтиб, Қурайшга ҳам бошқа одамлар каби Арафотдан Муздалифага тушиб келиш фарз эканини билдирапти.

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۗ

فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن خَلْقٍ ﴿٢٠٠﴾

وَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

– „200. Энди, маросимларингизни адо қилиб бўлгач, Аллоҳни аждодларингизни эслагандек, балки ундан-да қаттиқроқ эсланг! Зотан одамлар орасида шундай кимсалар борки, «Эй Парвардигор, бизга мана шу дунёда бергин», дейди. Холбуки, унинг учун Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ. 201. Ва уларнинг орасида шундай зотлар ҳам борки, «Парвардигоро, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато қилгин, охиратда ҳам яхшилик ато этгин ва бизни дўзах азобидан асрагин», дейдилар. 202. Ана ўша зотлар учун қилган ибодатлари (ҳаж, дуолари) шарофатидан насиба бор. Аллоҳ тез ҳисоб-китоб қилгувчи Зотдир“. [2:200-202]

Бу муборак оятларда Аллоҳ Таоло қўйидагиларни баён қилади:

1 – Ҳожилар ибодатларини қилиб бўлганларидан кейин Аллоҳ Таолони худди ўз оталарини эслагандек, балки ундан ҳам қаттиқроқ эсласинлар.

(А) сўзи бу ерда балки маъносида келяпти. Яъни, Аллоҳни худди оталарини эслагандеккина эмас, балки ундан ҳам қаттиқроқ эсласинлар. Ҳожилар одатда ҳаж қилиб бўлганларидан кейин Минодаги масжид билан тоғ оралиғида туришиб, бир-бирларига фахрланиб, ота-боболарининг фазилатларини, ўз вақтида қандай ишлар қилганларини санаб кетардилар. Аллоҳ

уларга бу ишни ташлаб, унинг ўрнига ўша ота-боболарини эслагандан ҳам кўпроқ Аллоҳни эслашларини буюряпти.

Ибн Аббос رضي الله عنه айтади: Жоҳилият аҳли мавсимда туришиб улардан бири, менинг отам очларга таом берарди, бировларнинг оғирини енгил қиларди, товонларини тўлаб қўярди, дерди. Хуллас, уларнинг оталари қилган ишлардан бошқа эслайдиган нарсалари йўқ эди. Шунда Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилди:

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾

(Аллоҳни аждодларингизни эслагандек, балки ундан-да қаттиқроқ эсланг!).

2 – Кейин Аллоҳ Таоло ҳожиларнинг икки гуруҳга бўлинишини баён қилади:

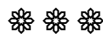
а) Биринчи гуруҳдаги одамлар фақат шу дунёга эътибор берадилар. Аллоҳдан фаровон ҳаётни, шу дунёнинг зийнатини сўрайдилар. Охиратга эса интилмайдилар, ухровий ютуқни Аллоҳдан сўрамайдилар. Бундай одамлар учун охиратда насиба йўқ. Чунки улар фақат шу дунёда оладиган насибаларигагина аҳамият берадилар.

б) Иккинчи гуруҳдаги одамлар эса Аллоҳдан дунёвий фазлни ҳам, ухровий ажрни ҳам, шу дунёдаги яхшиликни ҳам, охиратдаги яхшиликни ҳам сўрайдилар. Шу билан улар Аллоҳнинг ризосига ноил бўладилар ва дўзах азобидан нажот топадилар.

Аллоҳ Таоло ҳар бир одамнинг қилган ишига қараб жазо ёки мукофотини беради. Аллоҳ ҳисобни тез оладиган Зотдир. Уларнинг ўзларию қилган ишлари ҳар қанча кўп бўлмасин, Аллоҳ учун уларни ҳисоблаш иш эмас.

﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾

(Ана ўша зотлар учун қилган ибодатлари (ҳажж, дуолари) шарофатидан насиба бор. Аллоҳ тез ҳисоб-китоб қилгувчи Зотдир).

1417 ҳижрийнинг йигирма бешинчи муҳаррами,
1996 милодийнинг олтинчи юни оқшомида
тафсирнинг шу ерига етиб келдим.

Энди «Тафсир усулини қулайлаштириш»
китобининг Бақара сурасидан иккинчи пора
тўртинчи бўлими тафсирига киришамиз. У 203
оятдан 252 оятгачадир.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ат-Тайсир фи усулит тафсир

Иккинчи пора, биринчи қисм
Бақара сурасидан

1417 ҳижрийнинг 27 муҳаррамида 1996 милодийнинг
13 июнида пайшанба куни бошланди
203 оятдан 252 оятгача

مَسْتَهْمُ الْبِأْسَاءِ وَالصَّرَاءِ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصَرَ اللَّهُ
 ۞ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢٤﴾ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۗ قُلْ مَا أُنْفِقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ دِينٌ
 وَالْأَقْرَبِينَ وَاتَّبَعْتُمُ وَالسَّيِّئِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ
 ۞ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ ۗ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۗ
 وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ يَسْأَلُونَكَ
 عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۗ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۗ وَصَدُّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
 وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۗ وَلَا
 يَزَالُونَ يُقْتَلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَعُوا ۗ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ
 دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَأُولَئِكَ
 أَصْحَابُ النَّارِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
 وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

– „203. Санокли кунларда Аллоҳни зикр қилингиз! Ким икки кунда шошилиб (зикрни тўхтатса) унга гуноҳ йўқ, ким кейинда (учинчи кунга ҳам) қолса, унга-да гуноҳ йўқдир. (Мазкур ҳукмлар) тақводор кишилар учундир. Аллоҳдан қўрқингиз ва билингизким, сизлар шубҳасиз Унинг ҳузуридида тўпланажаксиз. 204. (Эй Муҳаммад) одамлар орасида шундай кимсалар борки, унинг гапирган гапи, ҳаёти дунёда Сизга қизиқ туюлади. Ва ўзи (Исломга) ашаддий хусуматчи бўлган ҳолида дилидаги «имонига» Аллоҳни гувоҳ келтиради. 205. (Олдингиздан) кетганида эса ерда бузгунчилик, экин ва насларни ҳалок қилиш учун югуриб-елиб юради. Аллоҳ эса бузгунчилик-фасодни севмайди. 206. Қачон унга: «Аллоҳдан қўрққин», дейилса, уни кибру ҳавоси гуноҳга тортади-етаклайди. Унга жаҳаннам бас келар. Нақадар ёмон жой-а! 207. Одамлар орасида Аллоҳ ризолиги йўлида ўз жонини берадиган зотлар ҳам бор. Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир. 208. Эй мўминлар, тўла ҳолдаги Исломга киригиз! (Яъни, Исломнинг баъзи ҳукмларига итоат қилиб, баъзиларига итоат қилмайдиган

кимсалардан бўлмангиз)! **Ва шайтоннинг изидан эргашиманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очиқ душманингиздир.** 209. Агар сизларга очиқ ҳужжатлар келганидан кейин ҳам тойилсангиз, билингизки, албатта Аллоҳ қудратли, ҳикматли зотдир. 210. Улар (ҳақ йўлни инкор этувчилар қиёмат кунда) боқмайдилар, магар уларга булутдан бўлган соябон остида Аллоҳ ва фаришталар (ҳисоб-китоб учун) келади-да, иш тамом бўлади (яъни улар куфрлари сабабли дўзахга ҳукм қилинурлар). **Ва барча ишлар ёлғиз Аллоҳга қайтарилажак.** 211. Бану Исроилдан сўранг (эй Муҳаммад), уларга қанчалаб очиқ мўъжизалар бердик экан! Ким Аллоҳнинг неъматини келганидан сўнг, уни ўзгартирар экан, бас, албатта Аллоҳ жазосини қаттиқ зотдир. 212. Куфр йўлини тутган кимсалар учун бу ҳаёти дунё чиройли қилинди. Улар имон эгаларининг устларидан куладилар. Ҳолбуки, қиёмат кунда тақводор зотлар улардан баланддир. Аллоҳ Ўзи истаган кишиларга ҳисобсиз ризқ беради. 213. Одамлар бир миллат эдилар. Сўнг (ораларида келишмовчиликлар пайдо бўлгач), Аллоҳ (мўминларга) хушхабар элтувчи ва (кофирларни жаҳаннам азобидан) кўрқитувчи пайгамбарларини юборди. **Ва уларга қўшиб одамлар орасида чиққан тортишувларга ҳакам бўлсин, деб ҳақ китобни (Таврот, Инжилни) нозил қилди.** Энди очиқ оятлар келганидан кейин, фақат шу китоб берилган кимсалар ҳадларидан ошиб, талашиб-тортишдилар. Сўнгра Аллоҳ Ўз изни билан мўминларни улар (китоб берилган кимсалар) ихтилоф қилган ҳақ йўлга йўлади. Аллоҳ Ўзи истаган кишиларни тўғри йўлга ҳидоят қилади. 214. Ёки (эй мўминлар), сизлардан илгари ўтган зотлар ибрати сизларга келмай туриб жаннатга киришни йўладингизми? Уларга бало ва мусибатлар (устма-уст) келиб, шундай ларзага тушган эдиларки, ҳатто пайгамбар ва имонли кишилар: «Ахир қачон Аллоҳнинг ёрдами келади?» дейишган эди. (Шунда) уларга бундай жавоб бўлган эди: «Огоҳ бўлингизким, Аллоҳнинг ёрдами яқиндир». 215. Сиздан (эй Муҳаммад), нималарни эҳсон қилишни сўрайдилар. Айтинг: «Қандай яхшилик қилсангиз, ота-онага, қариндош-уруғга, етим-мискинларга ва йўловчи-мусофирларга қилингиз. Қандай яхшилик қилсангиз, шубҳасиз Аллоҳ уни билгувчидир». 216. Сизларга ёқмаса-да, жанг қилишингиз фарз қилинди. (Зотан) сизлар ўзингиз учун яхши бўлган нарсани ёқтирмаслигингиз ва сиз учун ёмон бўлган нарсани яхши кўришингиз мумкин. Аллоҳ билур, сизлар билмасиз. 217. Сиздан «шаҳри ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир.

Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, Унга ишонмаслик ва Масжидул Ҳаромдан (яъни Маккадан) тўсиш ва ундан аҳллари ни қувиб чиқариш Аллоҳ наздида улугроқ гуноҳдир. Фитна (алдаш) ўлдиришдан-да каттароқ гуноҳдир. Улар (кофирлар) қўлларидан келса то динингиздан қайтаргунларича сизлар билан уришаверадилар. Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундай кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охира тда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажаклар. 218. Имон келтирган, (ватанларидан) ҳижрат қилган, Аллоҳ йўлида курашган зотлар — ана ўшалар Аллоҳнинг раҳматидан умидвордирлар. Аллоҳ мағфират ва раҳм-шафқат қилгувчидир“.

[2:203-218]

Тафсир:

﴿وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۚ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ لِمَنِ اتَّقَىٰ ۗ وَآتَقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

– „203. Саноқли кунларда Аллоҳни зикр қилингиз! Ким икки кунда шошилиб (зикрни тўхтатса) унга гуноҳ йўқ, ким кейинда (учинчи кунга ҳам) қолса, унга-да гуноҳ йўқдир. (Мазкур ҳукмлар) тақводор кишилар учундир. Аллоҳдан қўрқингиз ва билингизким, сизлар шубҳасиз Унинг ҳузурда тўпланажаксиз“.

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1. Қўрбон ҳайити куни ва ташриқ кунлари намозлар ордидан ҳамда жонлиқ сўйилиши ва шайтонга тош отиш пайтларида тақбир айтиш.

Ташриқ кунлари

﴿فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾

(Саноқли кунларда) деган гапдан чиқади. Чунки Аллоҳ Таоло шу гапдан кейин

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

(Ким икки кунда шошилиб (зикрни тўхтатса) унга гуноҳ йўқ, ким кейинда (учинчи кунга ҳам) қолса, унга-да гуноҳ йўқдир) деяпти. Пайғамбар ﷺдан ривоят қилинган саҳиҳ ҳадисда у зот бу кунларни Минонинг ҳайит кунидан ташқари уч куни, деб номлаганлар.

«الْحَجُّ عَرَفَةَ، مَنْ جَاءَ لَيْلَةَ جَمْعٍ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَقَدْ أَدْرَكَ أَيَّامَ مِنِّي ثَلَاثَةً، فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

«**Ҳаж арафадир. Ким йиғин куни тонг отмасидан олдин келса, Минонинг уч кунига етиб келибди. Икки кун эртароқ келган кишига ҳам, кечроқ келган кишига ҳам гуноҳ йўқдир**».⁹¹ Йиғин куни бу Муздалифа кунидир. Ким тонг отмасидан олдин, яъни, ҳайит кунининг тонги отмасидан олдин етиб келса, Минонинг уч кунига етиб келган бўлади. Бундан унинг ҳайитдан кейинги кунлар экани чиқади. Чунки ҳажга кечикиб келган одам йиғин куни ҳайит тонгги отмасидан олдин Арафада туришга етиб келса, у ҳайит кунига етиб келган бўлмайди. Негаки, кун қуёш ботишидан бошланади. У эса бу вақтни ўтказиб юборди. У кечаси Арафада бўлди. Демак, у ташриқ кунларига яъни, Минонинг ҳайит кунидан ташқари уч кунига етиб келди. Пайғамбар ﷺ ҳадиснинг охирида

«فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

«**Икки кун эртароқ келган киши учун ҳам, кечроқ келган киши учун ҳам гуноҳ йўқдир**», деяптилар. Мана шу гап ҳадисда ворид бўлган Минонинг уч куни оятда ворид бўлган саноқли кунлар эканини кўрсатади.

Шунга кўра

﴿وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾

(Саноқли кунларда Аллоҳни зикр қилингиз!) деган гап ташриқ кунлари фарз намозлари ортидан Аллоҳга такбир айтинглар, деган маънода бўлади.

﴿لِيَشْهَدُوا مَنَفَعٍ لَّهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنْ

بَهِيمَةٍ ۗ أَلَّا تَعْلَمُوا﴾

– „Улар ўзлари учун бўлган (диний ва дунёвий) манфаатларга шоҳид бўлиш учун ва маълум кунларда (яъни қурбон ҳайити кунларида Аллоҳ) уларга ризқ қилиб берган чорва ҳайвонларини (қурбонлик учун сўйиши) устида Аллоҳ номини зикр қилиш учун (келурлар)“.

[22:28]

Бу оят қурбон ҳайити куни ҳамда биринчи ва иккинчи ташриқ кунлари такбир айтиш маъносини англатади. Умар ва Али

(91) Термизий: 814. Насоий: 2949. Ибн Можа: 3006. Абу Довуд: 1664.

лардан қилинган ривоятларда шундай дейилган. Абу Ҳанифа, имом Молик ва имом Аҳмад ибн Ҳанбалларнинг мазҳабида шу гап олинган.

Нофеъ Ибн Умардан ривоят қилади: Ўтган икки оятдаги саноқли кунлар ва маълум кунлар қуйидаги тўрт кундир: Қурбонлик куни маълум кун, лекин саноқли кун эмас. Ундан кейинги икки кун ҳам маълум ва ҳам саноқли кунлар. Тўртинчи кун саноқли кун, лекин маълум кун эмас. Чунки бу кунда қурбонлик қилиш дуруст эмас.

Энди шайтонга тош отиш пайтида такбир айтиш хусусида тўхталадиган бўлсак, Пайғамбар ﷺнинг ҳаж қилишлари хусусидаги ривоятда шундай гап бор: «**Бисмиллаҳи Аллоҳу Акбар**, (яъни, Аллоҳнинг номи билан, Аллоҳ Улуғдир), **деб тош отардилар**».⁹²

Қурбонлик қилинаётган пайтда ҳам бисмиллаҳ ва такбир айтилади. Оятда келади:

﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ ۗ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْتُمْ ۗ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ﴾

– „Аллоҳга (қилган қурбонликларингизнинг) гўштлари ҳам, қонлари ҳам етмас. Лекин у зотга сизларнинг тақво-ихлосингиз етар. Аллоҳ сизларни ҳидоят қилгани сабабли У зотни улуглашларингиз учун (яъни қурбонликларингизни сўяётган пайтингизда Аллоҳнинг исмини зикр қилишингиз учун) уларни сизларга бўйсундириб қўйди. Яхшилик қилгувчиларга хушxabар беринг“ . [22:37]

Қурбонлик қилиш хусусидаги ҳадисда шундай дейилган:⁹³

2.

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۗ لِمَنِ اتَّقَىٰ﴾

(Ким икки кунда шошилиб (зикрни тўхтатса) унга гуноҳ йўқ, ким кейинда (учинчи кунга ҳам) қолса, унга-да гуноҳ йўқдир. (Мазкур ҳужмлар) тақводор кишилар учундир).

Бу оят икки ишни ифодалайди:

а) Ҳаж қилаётган одам иккинчи ташриқ куни тош отиб бўлганидан кейин ҳажини тугатиб, шошиб оиласига қайтиши

(92) Бухорий: 2810. Муслим: 3610. Абу Довуд: 1966. Термизий: 901. Аҳмад: 6/90.

(93) «Пайғамбар ﷺ қурбонлик қилинаётганда бисмиллаҳ ва такбир айтардилар. (Бисмиллаҳи Аллоҳу Акбар, дердилар)». Аҳмад: 3/144. Ибн Ҳиббон: 13/323.

мумкин. У биринчи ақаба тошини қурбонлик куни қуёш чиққанидан кейин отади. Кейинги уч тошни биринчи ва иккинчи ташриқ кунлари заволдан (кун ботгандан) кейин отади. Шундан кейин у ҳажини тамомлаши ҳам ёки уни кечга суриб, учинчи ташриқ куни ва ундан кейинги кунда яна тош отиб, ундан кейин видолашув тавофини қилиб, ҳажини тугатиши ҳам мумкин.

Оятда ҳаж қилаётган одамнинг шошиб кетишига ихтиёр берилаётгани кўрсатиляпти. Қандай қилиб, у ихтиёрли бўлсин, ахир бу икки иш бир-бири билан тенг эмас-ку, улардан бири яъни, кечга суриш иккинчисидан яъни, эртароқ кетишдан афзал-ку, дейилмайди. Чунки ихтиёр бир-бири билан тенг ишларда ҳам, бири иккинчисидан афзал бўлган ишларда ҳам берилаверади. Масалан, мусофир одам рўза тутиш ёки тутмасликда ихтиёрлидир. Ҳолбуки, модомики, қодир экан, унинг рўза тутгани афзалдир.

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾

– „Агар билсангиз, рўза тутишингиз ўзингиз учун яхшироқдир“ [2:184]

б) Бу оят ҳажнинг яқунланиши ҳақида. Унда айтиляптики, иккинчи ташриқ куни тош отиб бўлганидан кейин оиласига шошиб қайтган одам ҳам ёки учинчи ташриқ куни ҳам тош отиб, ундан кейин оиласига қайтган одам ҳам агар тақводорлардан бўлса, гуноҳкор эмас. Яъни, унисининг ҳам, бунисининг ҳам ҳамма гуноҳлари кечирилгандир. Лекин бу ваъда фақат

﴿لِمَنْ اتَّقَى﴾

(тақводор кишилар учун)гина хосдир. Ҳажини рисоладагидек бажарган тақводорлар ўз уйларига ҳамма гуноҳлари кечирилган ҳолларида қайтадилар. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

﴿مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ خَطَايَاهُ كَيَوْمٍ وُلِدَتْهُ أُمُّهُ﴾

«Кимки шу Уйни жимо қилмасдан, гуноҳ қилмасдан ҳаж қилса, худди онасидан янги туғилгандек гуноҳларидан пок бўлади».⁹⁴ Аллоҳ Таолонинг

﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

(унга гуноҳ йўқ) деган гапи тўла поклашдир, тозалашдир. Яъни, шошиб кетиши ёки шошмай кетишидан қатъий назар ҳажни рисоладагидек бажарган, ўзи тақводорлардан бўлган кишининг

⁽⁹⁴⁾ Бузорий: 1424. Муслим: 2404.

гуноҳлари кечирилади. Али ибн Абу Толиб, Ибн Аббос ва Ибн Масъуд лар шундай деганлар.

Шунга кўра,

﴿لَمَن آتَى﴾

(тақводор кишилар учун), деган гап яъни, тақводор бўлиш ҳажни шошиб ёки шошмасдан тугатишнинг жоизлиги учун эмас, балки ҳажни шошиб ёки шошмасдан тугатишидан қатъий назар, ҳожининг гуноҳлари кечирилган ҳолда қайтиши учун шартдир.

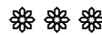
﴿فَلَا إِنَّم عَلَيْهِ﴾

3.

﴿وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَعَلِمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

(Аллоҳдан қўрқингиз ва билингизким, сизлар шубҳасиз Унинг ҳузурини тўпланажаксиз).

Яъни, ҳожилар оилаларига қайтганларидан кейин ҳам Аллоҳга тақво қилишда давом этишлари, ҳар доим ўзларининг бир куни ўлишларини, қайта тирилишларини, Аллоҳнинг олдида ҳисоб беришларини эслаб туришлари лозим. Мана шу ишлари уларни ҳар қандай гуноҳни қилишдан тия оладиган даражада бўлсин. Аллоҳнинг газабидан, азобидан қўрқсинлар, жаннатидан, ризосидан умидвор бўлсинлар. Токи, ҳаж қилиш билан эришилган гуноҳдан пок бўлиш неъматини сақланиб қолсин.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ

أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ^ط

وَاللَّهُ لَا يَحِبُّ الْفُسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ ^ج فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ^ح

وَلَيْسَ الْمَهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ^ط وَاللَّهُ

رُءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

– „204. (Эй Муҳаммад) одамлар орасида шундай кимсалар борки, унинг гапирган гапи, ҳаёти дунёда Сизга қизиқ туюлади. Ва ўзи (Исломга) ашаддий хусуматчи бўлган ҳолида дилидаги

«имонига» Аллоҳни гувоҳ келтиради. 205. (Олдингиздан) кетганида эса ерда бузғунчилик, экин ва наслларни ҳалок қилиш учун югуриб-елиб юради. Аллоҳ эса бузғунчилик-фасодни севмайди. 206. Қачон унга: «Аллоҳдан қўрққин», дейилса, уни кибру ҳавоси гуноҳга тортади-етақлайди. Унга жаҳаннам бас келар. Нақадар ёмон жой-а! 207. Одамлар орасида Аллоҳ ризолиги йўлида ўз жонини берадиган зотлар ҳам бор. Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир“.

[2:204-207]

Бу оятлар юқорида ўтган мана бу оятларга атф қилиняпти:

﴿فَإِذَا قُضِيَتْكُمْ مَّتْسِكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا

فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن خَلْقٍ ﴿٢٠٧﴾

وَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠٨﴾

– „Зотан одамлар орасида шундай кимсалар борки, «Эй Парвардигор, бизга мана шу дунёда бергин», дейди. Холбуки, унинг учун Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ. Ва уларнинг орасида шундай зотлар ҳам борки, «Парвардигоро, бизга бу дунёда ҳам яхшилик ато қилгин, охиратда ҳам яхшилик ато этгин ва бизни дўзах азобидан асрагин», дейдилар“.

[2:200-201]

Аллоҳ ҳаж ҳақидаги оятларни нозил қилиб, уларда одамлар ҳаж маросимларини ўтказиб бўлганларидан кейин икки гуруҳга ажралишларини, биринчи гуруҳ одамлари Аллоҳдан фақат шу дунёни сўраши ва улар учун охиратда ҳеч қандай насиба йўқлиги, иккинчи гуруҳ одамлари эса бу дунёнинг ҳам, охиратнинг ҳам савобини сўрашларини баён қилганди. Булар ҳажга алоқадор гаплар эди.

Энди бу ерда Аллоҳ Таоло ҳажда ҳам, ҳаждан бошқа пайтда ҳам дунёга ёки охиратга интилиш турли одамларда турлича кечишини баён қияпти.

Аллоҳ Таоло бир-бирига атф бўлиб, уюшиб келаётган бўлаклар (ҳаж пайтидаги гуруҳлар, ҳаждан бошқа пайтдаги гуруҳлар) орасига фосила киритди, яъни, ўртада шошиб икки куннинг ўзида қайтиб кетиш ёки шошмасдан учинчи кунга ҳам қолиш ҳақидаги гапни айтиб ўтди. Бундай фосила бир мақсад билан, сабаб билан киритилади. Шу ишга алоҳида диққат қилиниши учун киритилади. Уни таъкидлаб қўйиш учун киритилади. Токи, одамлар унга бепарво бўлмасинлар. Қуръони Каримнинг мана шу жойида ҳам худди шундай қилиняпти. Аллоҳ Таоло ўтган оятларда

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَسِكَكُمْ﴾

– „Энди, маросимларингизни адо қилиб бўлгач...“. [2:200] деганидан кейин яъни, Арафотдан Машъарул Ҳаромга тушилгандан сўнг ташриқ кечаларидан энг камида икки кечани ўша ерда ўтказишни таъкидлаяпти. Токи, одамлар бу ишга бепарво бўлиб, Арафотдан Муздалифага тушишнинг ва қурбонлик қилишнинг ўзи билан кифояланиб қолмасинлар. Икки атф қилинаётганлар, уюшиб келаётган бўлақлар ўртасига тунашни, кечани ўтказишни айтиб ўтиш уни шу шаклдан бошқа шаклда айтишдан таъкидлироқдир.

Шундан кейин Аллоҳ Таоло мана шу оқимда одамларнинг яна бошқа икки сифатини баён қилади:

1. Бир гуруҳ одамларнинг ҳаёт ҳақидаги гаплари сизга қизиқ туюлади. Улар жуда чиройли, мулойим, келиштириб гапирадилар. Тили билан дили бирлигига Аллоҳни гувоҳ қиладилар. Аслида эса улар Ислом ва мусулмонларга ашаддий душманлардир.

Улар сизнинг олдингиздан чиқиб, дарҳол бузгунчилик қилишга, экинлару наслларни қиришга, набототни пайҳон қилишу ҳайвонотнинг қонини тўкишга киришадилар.

Унинг қилган ишларини кўриб қолиб, фош этиб, унга Аллоҳни, Аллоҳдан қўрқишни эслатсангиз, зулмидан қайтиб, ёмонлигини ташлаш ўрнига ўзини катта олади, керилади, гердаяди, манманлик қилади. Унинг борар жойи жаҳаннамдир. Нақадар ёмон оқибат.

﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

Яъни, дунёвий ишларда. Ҳаётдан мурод яшаш учун зарур бўлган ишлардир, нарсалардир.

﴿الَّذِ الْخَصَامِ﴾

Ноҳақдан ашаддий душман бўлиш. Ибн Аббос رضي الله عنه шундай деган. (الَّذِ) сўзи исми тафзил эмас, (اِحْر) сўзига ўхшаш бир сўздир.

Чунки у муаннаси ва кўплиги қандай вазнда бўлиши жиҳатидан (اِحْر) сўзи билан бир хил. Бундан ташқари исми тафзил ўзи изофа қилинган сўзнинг бир қисми бўлади. Масалан, Зайд қавмнинг энг афзалидир, дейилганда қавмнинг энг афзали ўша қавмнинг бир бўлагидир. (الْخِصَامِ) сўзи эса хусумат, душманлик маъносида

тирик шахс ҳодисанинг бир бўлаги бўлиши мумкин эмас. (الْخِصَامِ) сўзи (حِصْم) сўзининг яъни, душман сўзининг кўплигидир, деган одамлар ҳам бор. У ҳолда ва у ашаддий душман, деган ибора ва у душманлиги ашаддий одам, деган маънода бўлади. Лекин Ибн Аббоснинг тафсири биз юқорида айтиб ўтган гапнинг вазнини оғирлаштиради. Яъни, ноҳақлик борасида ашаддий душман бўлиш, душманлик қилиш. Шунда бу сўз исми тафзил эмас, сифат бўлади. Бу гапда ашаддий душманлик қилиш қораланаётганига ишора бор. Ҳадисда келади:

«أَبْغَضُ الرَّجَالِ إِلَى اللَّهِ أَلَدُّ الْخِصْمِ»

«Аллоҳ учун кишиларнинг энг ёқимсизи ашаддий душмалик қиладиган кишидир».⁹⁵ Ашаддий душманлик қилиш мунофиқларнинг сифатларидандир. Чунки улар дунёни яхши кўрадилар ва шунинг учун унинг устида бир-бирларига жуда кўп душманлик қиладилар.

﴿وَيُهِلِكَ الْحَرَّتَ وَالنَّسْلَ﴾

(экин ва наслларни ҳалок қилишади). Яъни, экинни ва ҳар бир жонли нарсани.

(الْحَرَّتَ) сўзи экин маъносида. (النَّسْلَ) сўзи эса ҳар бир жонли нарсани англатади. Отанинг белидан ва онанинг қорнидан чиққани учун фарзанд ҳам насл ҳисобланади.

﴿أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ﴾

(кибру ҳавоси гуноҳга тортади-етақлайди). Азизлик хорликнинг аксидир. Лекин бу ерда бу сўз мажозий маънода, манманлик, ўзини катта олиш маъноларида қўлланяпти. Яъни, гуноҳга ҳамроҳ бўлган манманлик сари ўзини отди. Бу гап ноҳақ устида саркашлик билан, ўзини катта олиш билан, гажирлик билан туриб олишдан киноядир.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ﴾

(Қачон унга: «Аллоҳдан қўрққин», дейилса, уни кибру ҳавоси гуноҳга тортади-етақлайди). Бу гап Аллоҳдан тақво қилиши эслатилиб турган бир пайтда яна саркашлик билан ноҳақлик устида тураверишнинг нақадар оғир гуноҳлигини кўрсатади. Ҳа,

(95) Бухорий: 2277. Термизий: 2902. Муслим: 4821.

тақво эслатилганда унга амал қилиш ўрнига, уни оғир олиш, ундан ғаш келиш нақадар катта гуноҳ!

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ

أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ

وَلَيْسَ الْمَهَادُ ﴿٢٠٦﴾﴾

– „204. (Эй Муҳаммад) одамлар орасида шундай кимсалар борки, унинг гапирган гапи, ҳаёти дунёда Сизга қизиқ туюлади. Ва ўзи (Исломга) ашаддий хусуматчи бўлган ҳолида дилидаги «имонига» Аллоҳни гувоҳ келтиради. 205. (Олдингиздан) кетганида эса ерда бузгунчилик, экин ва наслларни ҳалок қилиш учун югуриб-елиб юради. Аллоҳ эса бузгунчилик-фасодни севмайди. 206. Қачон унга: «Аллоҳдан қўрққин», дейилса, уни кибру ҳавоси гуноҳга тортади-етақлайди. Унга жаҳаннам бас келар. Нақадар ёмон жой-а! “ [2:204-206]

Бу оятлар Бану Зухранинг иттифоқдоши Ахнас ибн Шариқ ҳақида нозил бўлган. «У Мадинага Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келиб, ўзининг мусулмон бўлганини изҳор қилган. Пайғамбар ﷺ унинг бу ишидан ҳайратланганлар. У, мен мусулмон бўлишни истаб келдим, менинг содиқлигимни Аллоҳ Таолонинг Ўзи билади, деган. Кейин Пайғамбар ﷺнинг ҳузурларидан чиқиб, мусулмонларга қарашли экинлар ҳамда эшакларнинг ёнидан ўтган ва экинларга ўт қўйган, эшакларни эса ярадор қилган».⁹⁶

Бу ердаги лафз умумий маънода бўлиб, Ахнасни ҳам, худди шундай сифатларга эга бўлган бошқаларни ҳам ўз ичига олаверади.

﴿فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمَهَادُ﴾

(Унга жаҳаннам бас келар. Нақадар ёмон жой-а!). Яъни, кўрпа-тўшак. Бу сўз таҳқирлаш, устидан кулиш учун қўлланяпти. Чунки жаҳаннам дам олиб, ухлаб ётиладиган кўрпа-тўшак эмас, алам, оғриқ ва азобдир.

2. Яна бир гуруҳ одамлар борки, жонларини Аллоҳнинг йўлига тикадилар, жонлари учун Аллоҳ Таолонинг ризосидан

(96) Дуррул Мансур: 2/572. Тафсири Табарий: 2/312.

бошқа нарсани истамайдилар. Улар охиратда наим жаннатларида бўладилар. Улар биринчи гуруҳ одамларига ўхшаб фақат шу дунёнигина гамини емайдилар. Уларнинг энг буюк гоёлари, мақсадлари Аллоҳ Таолонинг ризосидир.

Аллоҳ Таоло оятни

﴿وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾

(Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир), деган гап билан якунляпти. Бандаларга дегани мўминларга деганидир. Аллоҳ Таоло мўминларга меҳрибонлик қилади, уларни яхши кўради, уларга Ўзининг ризосига олиб борадиган йўлни кўрсатади. Токи, мўминлар олий фирдавс жаннатларидаги олий даражаларга эришсинлар.

﴿يَشْرَى نَفْسَهُ﴾

(Ўз жонини беради). Яъни, жиҳод йўлида, Исломга даъват қилиш йўлида сотади, сарфлайди. Аллоҳ Таолонинг мана бу гапи ҳам шу қабилдандир:

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾

– „Албатта, Аллоҳ мўминларнинг жонларини ва молларини улардан жаннат баробарига сотиб олди“. [9:111]

Ибн Аббос, Анас ибн Молик ва бошқаларнинг رضي الله عنهم айтишича, бу оят улуғ саҳоба Суҳайб ибн Синон Румий ҳақида нозил бўлган. У Маккада мусулмон бўлиб, Мадинага ҳижрат қилмоқчи бўлганида мушриклар, мол-давлатинг билан кетмайсан, уни ташлаб кетасан, деб шарт қўйишган. Суҳайб رضي الله عنه шундай қилган. Уларга мол-давлатини берган. Яна бир ривоятда Маккадаги мол-давлати қаердалигини уларга айтиб берган ва ҳижрат қилган. Шунда Аллоҳ Таоло у ҳақда шу оятни нозил қилган. Уни Умар ибн Хаттоб ва бир қанча одамлар қарши олишиб, Ҳарра томон бошлаб борар эканлар, савдоинг яхши даромад келтирди, дейишди. У, Аллоҳ сизларнинг савдоинглари ҳам касод қилмасин, нима деяпсизлар ўзи, деди. Саҳобалар унга, Аллоҳ Таоло у ҳақда мана шу оятни нозил қилганини ва бу ҳақда уларга Пайғамбар ﷺ хабар берганини айтиб беришди.

Ҳорис ибн Абу Усома ўзининг «Муснад»ида ва Ибн Абу Ҳотим Саъид ибн Мусайябдан мана бу ҳадисни чиқарганлар: Суҳайб ҳижрат қилиб Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келаётганида бир неча қурайшликлар унинг изидан тушдилар. У отидан тушиб, ўқдонидаги ўқларини олиб, эй Қурайш жамоаси, менинг

қанчалар мерганлигимни биласизлар, Аллоҳға қасамки, то менинг олдимга етиб келгунингларча ўқдонимдаги ҳамма ўқимни отаман, ундан кейин қўлимда қолгани қиличимни олиб жанг қиламан, ана ундан кейин хоҳлаганингларни қилаверинглар, агар истасанглар, сизларга Маккадаги мол-давлатимни беркитган жойимни айтаман ва шу билан сизлар мени қўйиб юборасизлар, деди. Улар, хўп, дейишди. Пайғамбар ﷺнинг олдиларига етиб келганида, Пайғамбар ﷺ унга, эй Абу Яҳё савдоинг фойдали бўлди, дедилар ва мана шу оят нозил бўлди.

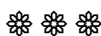
﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ أُتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾

(Одамлар орасида Аллоҳ ризолиги йўлида ўз жонини берадиган зотлар ҳам бор. Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир). Ҳоқим «Мустадрак»да Саид ибн Мусайябдан, у Суҳайбдан ривоят қилган шунга ўхшаш бир мавсул ҳадис чиқарган.

Бу оят гарчи Суҳайб رضي الله عنه ҳақида нозил бўлса-да, унинг маъноси умумий бўлиб, Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилиб ёки Исломга даъват қилиш йўлида юриб, ҳақ гапни айтган, Аллоҳнинг йўлида озор чеккан ва ўзини Аллоҳнинг розилиги йўлида фидо қилган ҳар бир киши учун суюнчли хабардир.

﴿وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾

(Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطٰنِ ۚ

إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٤٨﴾ فَإِن زَلَلْتُمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءتْكُمْ الْبَيِّنٰتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ

عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِرِ وَالْمَلَآئِكَةِ

وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢٥٠﴾

– „208. Эй мўминлар, тўла ҳолдаги Исломга кирингиз! (Яъни, Исломнинг баъзи ҳукмларига итоат қилиб, баъзиларига итоат қилмайдиган кимсалардан бўлмангиз)! Ва шайтоннинг узидан эргашманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очиқ душманингиздир. 209. Агар сизларга очиқ ҳужжатлар келганидан кейин ҳам тойилсангиз, билингизки, албатта Аллоҳ қудратли, ҳикматли

зотдир. 210. Улар (ҳақ йўлни инкор этувчилар қиёмат куннда) **боқмайдилар, магар уларга булутдан бўлган соябон остида Аллоҳ ва фаришталар** (ҳисоб-китоб учун) **келади-да, иш тамом бўлади** (яъни улар куфрлари сабабли дўзахга ҳукм қилинурлар). **Ва барча ишлар ёлғиз Аллоҳга қайтарилажак**“. [2:208-210]

Бу муборак оятлар қўйидагиларни баён қилади:

1. Эндигина Исломга кирган айрим яҳудлар Тавротдан айрим нарсаларни олиб қолсалар, имонларига путур етмайди, деб ўйлардилар. Шунда Аллоҳ Таоло ушбу оятни нозил қилиб, уларга имонга кириш нозил бўлган ҳамма нарсага имон келтиришни яъни, Исломга бутунлай киришни, куфр ақидаларини бутунлай тарк этишни тақозо қилишини, улардан андаккина бўлса ҳам бирор нарса олиб қолингудек бўлса, бу иш шайтонга эргашиш ҳисобланишини, шайтон мўминларнинг очиқ душмани эканини баён қилди. Бу гапда Пайғамбар ﷺ га нозил қилинган ҳамма нарсага имон келтиришни ва ундан бошқа барча куфр динларини тарк этишни таъкидлаш бор.

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

(Эй мўминлар). Бу ерда куфрни тарк этиб, Исломни қабул қилганларга хитоб қилиняпти.

﴿أَدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً﴾

(тўла ҳолдаги Исломга кириңгиз!). Яъни, Исломга бутунлай, тўлалигича кириңглар.

(السِّلْمِ) сўзи бу ерда Ислом маъносида. Ибн Аббос رضي الله عنه уни шундай тафсир қилган. Исломнинг ҳаммасидан мақсад ҳеч бир истисносиз унинг ҳаммасига имон келтириш ва ҳамма шариатига амал қилишдир. Ундан бошқасини тарк этишдир.

(كَآفَّةً) сўзи Исломнинг ҳаммаси маъносини англатувчи (السلم)

сўздан ҳол бўлиб келяпти. Бу сўз аслида исми фоил бўлиб, қайтариш, тийиш маъноларини англатади. Бу нарса ўз қисмларини тарқалиб кетишдан қайтариб туради, деган иборада ҳам шу сўз ишлатилади. Гўё сиз нарсанинг ҳаммаси ёки бутунича дейиш билан бу сўзни сабабиятга кўра мажозий маънода қўллаяпсиз. Кейин унга то қўшилган ва шу билан у фоилликдан чиқиб, ҳаммаси, бутунича каби маъноларни англатувчи (كَآفَّةً) сўзига айланган.

Ибн Аббос رضي الله عنه айтади: Бу оят Абдуллоҳ ибн Салом ва унинг шериклари ҳақида нозил бўлган. Улар Пайғамбар ﷺга имон келтирган пайтларида у киши олиб келган шариатларга ҳам имон келтирганлар ва Мусо عليه السلامнинг шариатидан ҳам айрим нарсаларни олиб қолганлар. Масалан, мусулмон бўлганларидан кейин ҳам шанба кунини улуғлашган, туяларнинг гўштини ва сутини макруҳ кўришган. Мусулмонлар уларнинг бу ишларини инкор қилишиб, бу бораларда биз кучлироқмиз (яъни, бизнинг қилаётган ишларимиз тўғрироқ), дейишган. Бу гапни Пайғамбар ﷺга айтишиб, у кишидан ўзларининг ҳам ўтган шариатларидан айримларига амал қилинишини талаб қилишган. Шунда Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилган.

Яъни, Исломга кирган одам тўла кирсин. Исломдан бошқа шариатдан, олдинги динидан ҳеч нарсани олиб қолмасин. Ислом ўзидан олдинги динларни насх қилиб келган.

﴿مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ﴾

– „Ўзидан олдинги китоб(ларни) тасдиқлагувчи ва у (китоблар) устида гувоҳ бўлган“ . [5:48]

Яъни, насх қилувчи бўлиб. Ўтган шариатлардан Ислом тан олмаган ниманидир олиб қолиш шайтоннинг изидан бориш бўлади.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾

– „Ва шайтоннинг изидан эргашманглар! Шубҳасиз, у сизларнинг очиқ душманингиздир“ . [2:208]

2. Бу муборак оятдаги (الَسْلَمِ) сўзи душман билан келишиш маъносида бўлиши мумкин эмас. (الَسْلَمِ) сўзи икки хил маънода, Ислом ва душман билан келишиш маъноларида қўлланади. Яъни, бу сўзнинг бир неча маънолари бор, бинобарин у муштарак-омоним сўздир, усул тили билан айтганда муташобихдир. Маъноларининг қайси бири қўлланаётганини аниқлаш муҳкам оятлардаги шу ишга доир қариналарга қараб бўлади.

Агар (الَسْلَمِ) сўзи келишиш маъносида бўлса, оят душман билан тўла келишинглар, деган маънода бўлиб қолади.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾

(Ва шайтоннинг изидан эргашманглар!) деган гап бу буйруқнинг қатъийлигига, яъни, вожиблигига, фарзлигига қаринадир.

Хуллас, бу гапдан душман билан тўла келишиш муслмонларга фарздор, деган маъно чиқиб қолади. Бу маъно мўминларга фарз қилинган уруш ҳақидаги оятларга зиддир. Уларда то диннинг ҳаммаси Аллоҳники бўлгунига қадар, то одамлар Исломга киргунларича ёки Ислом ҳукмларига бўйсунганлари ҳолда жизя бергунларича кофирлар билан жанг қилишга буюрилган.

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كَلَهُ لِلَّهِ﴾

– „То (дунёда) бирон фитна-алдов қолмай, бутун дин фақат Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан жанг қилинлар!“ [8:39]

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾

– „Аллоҳга ва охираат кунига ишонмайдиган, Аллоҳ ва Унинг найгамбари ҳаром деган нарсани ҳаром деб билмайдиган, Ҳақ (яъни Ислом) динига эътиқод қилмайдиган аҳли китоблардан иборат бўлган кимсаларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз қўллари билан (зиммаларидаги) солиқни тўламагунларича, жанг қилингиз!“ [9:29]

Ҳадисда мана бундай дейилган:

«الْجِهَادُ مَا ضِيَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

«Жиҳод қиёмат кунига қадар кетаверади (яъни, давом этаверади)».⁹⁷ Бу гапларда Аллоҳнинг калимасини олий қилиш ва кофирларни Ислом ҳукмларига бўйсундириш учун жанг қилиш давом этавериши ифодаланган. Шундан кўриниб турибдики, мазкур оятдаги (الْسَلْمِ) сўзи душман билан келишиш эмас, Ислом маъносидадир. Чунки агар у душман билан келишиш маъносида бўлса, душман билан жанг қилиш ҳақидаги муҳкам оятларга зид келиб қолади. Муҳкам муташобиҳни маҳв этади. Шунга биноан, бу оятдаги (الْسَلْمِ) сўзи Ислом маъносида. Яъни, бу ерда гап Исломга тўла, бутунича кириш ҳақида кетяпти.

(97) Бухорий: Жиҳод яхши билан ҳам, ёмон билан ҳам давом этади, боби: 3/1048. Абу Довуд: 2532. Байҳақий: 8/156.

3. Энди (الَيْسَلِمَ) сўзининг Қуръонда душман билан келишиш маъносида ҳам келгани хусусида тўхталиб ўтайлик. Бу сўз бундай маънода икки жойда ворид бўлган. Улардан бири Анфол сурасида, иккинчиси Муҳаммад ﷺ сурасида. Уларни кўриб чиқадиган бўлсак, (الَيْسَلِمَ) сўзининг нима учун душман билан келишиш маъносида қўллангани аён бўлади:

а)

﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

– „Агар улар сулҳга майл қилсалар, сиз ҳам унга мойил бўлинг ва Аллоҳга таваккул қилинг! Албатта, Унинг Ўзи эшитгувчи, билгувчидир“. [8:61]

Бу оят шуни ифодалайдики, агар кофирлар келишишга мойил бўлсалар, уларнинг шу келишиш ҳақидаги таклифлари қабул қилиниб, бу ишда Аллоҳга таянилади. Аллоҳга таваккул қилиш ва таянишнинг келишиш ҳақидаги таклифни қабул қилишга атоф қилиниб келаётгани (шу икки иборанинг уюшиб келаётгани) мусулмонлар бу таклифни ҳал қилувчи куч сифатида қабул қилишларини англатади. (Яъни, бу таклиф қабул қилинаётганда ғолиблик, устунлик мусулмонлар тарафида бўлишини англатади). Бу маъно ундан олдинги оятларда ҳам кўриниб турибди.

﴿الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ﴾

﴿فَإِمَّا تَثَقَفْتَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدْكُرُونَ﴾ ﴿وَإِمَّا

تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِبِينَ﴾ ﴿وَلَا

تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبْقُوا إِذْ يَأْتِيهِمْ مِنَ الْمُجْرِمِينَ﴾ ﴿وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَعْتَضْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ

وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا

تَعْلَمُونَهُمْ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا

تُظْلَمُونَ﴾

– „Уларнинг орасида сиз билан аҳдлашиб, сўнгра (Аллоҳдан) кўркмасдан ҳар сафар ўз аҳд-паймонларини бузаверадиган кимсалар бордир. Бас, агар уларни жангда топсангиз, уларни

ҳалок қилиш билан ортларидаги кимсаларни қўрқитиб қўйинг! Шояд эслатма олсалар. Агар (ўрталарингизда аҳд-паймон бўлган) **бирон қавм тарафидан хиёнатни сезсангиз, уларга** (қилган аҳд-паймонларини) **баб-баробар қилиб ташланг** (яъни, ўрталарингиздаги аҳд-паймон тугаганини ҳар икки тараф ҳам билсин). **Албатта, Аллоҳ хиёнаткор кимсаларни севмас. Кофир бўлган кимсани оғиз қила олмайдилар.** (Албатта, улар Аллоҳдан қилмишларига яраша жазо олулар)“ [8:56:60]

Яъни, кофирлар билан шу қадар шиддатли жанг олиб борингларки, бошқаларнинг дилларига даҳшат, қўрқув тушиб, уларга етиб бормасинглардан олдин сизлар билан келишишга чопиб қолсинлар. Ошкор ёки яширин душманнинг дилига қўрқув солиш ўзига хос кучли тактикадир.

Душманга қарши мана шундай қақшатқич зарбалар берилганидан кейин унинг ўзи мағлуб бўлишдан қўрқиб, келишишга мойил бўлса, унинг келишиш ҳақидаги таклифи қабул қилинади. Чунки у амалий жиҳатдан таслим бўлиб, шавкати синиб бўлди.

б) Иккинчи оят Муҳаммад ﷺ сурасида келади:

﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْآعْلُونَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكَكُمْ أَمْثَلَكُمْ﴾

– „**Бас** (эй мўминлар), **сизлар** (у кофирларга қарши жанг қилаётганингизда ҳаргиз) **сусткашлик қилмангиз ва ўзларингиз устун-голиб бўлган ҳолларингизда** (уларни) **ярашга ҳам чақирмангиз! Аллоҳ сизлар билан биргадир ва У ҳаргиз қилган амалларингизни**(нг савоб-мукофотини) **камайтирмас**“ [47:35]

Бу ерда душман билан келишишга чақириш ҳаромлиги айтиляпти. Негаки, бу ишда хорлик, эгилиш бор. Негаки, мўминлар олийдирлар, Аллоҳ улар билан биргадир. Агар душман билан жанг қилишда келишмасдан, сабот билан турсалар, уларнинг савоблари ҳеч ҳам камайиб қолмайди.

Шундай қилиб, бу икки оятда яъни,

﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ﴾

– „**Агар улар сулҳга майл қилсалар**“ [8:61]
Ва

﴿فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ﴾

– „**Бас** (эй мўминлар), **сизлар** (у кофирларга қарши жанг қилаётганингизда ҳаргиз) **сусткашлик қилмангиз ва** (уларни) **ярашга ҳам чақирмангиз**“ [47:35]

оятларида душман билан келишиш қўйидаги ҳолатларда жоизлиги баён қилинган:

Биринчидан: Агар мусулмонлар кучли ва ғолиб бўлса ва душман ўзининг заифлигини, мағлуб бўлишини билиб, келишиш ҳақида таклиф киритса.

Иккинчидан: Бу иш мусулмонлар учун иззат ва ғалаба, кофирлар учун эса хорлик ва мағлубият келтирса. Пайғамбар ﷺ шу нарсани Ҳудайбия сулҳида қисқача баён қилганлар:

а) Пайғамбар ﷺ умрага боришларидан олдин Хайбар яҳудлари Пайғамбар ﷺга қарши уруш очиш учун Қурайш билан иттифоқ тузишга уринаётганларини билган эдилар. Бу сулҳ билан Қурайшни бундан четлатиш Пайғамбар ﷺ учун бир ютуқ, ғалаба эди.

Шунинг учун Пайғамбар ﷺнинг Мадинага қайтганларидан кейинги дастлабки ишларидан бири Хайбарга газот қилиб, уни маҳв этишлари бўлди. Ундан олдинроқ Ҳудайбия сулҳи билан Қурайшни Хайбарга қўшилишдан четлатиб қўйгандилар.

Пайғамбар ﷺ Ҳудайбиядан Мадинага қайтаётганларида йўлда у кишига мана бу оят нозил бўлди:

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾

– „**Дарҳақиқат Биз сизга очиқ-равшан фатҳ — ғалаба ато этдик**“.

[48:1]

Демак, Ҳудайбия сулҳи ва ундан кейинги Хайбар устидан қозонилган ғалаба Пайғамбар ﷺ учун очиқ ғолиблик бўлди. Бу сулҳда мусулмонлар учун жуда зўр азизлик, кофирлар учун эса ўта ёмон заифлик бор эди.

б) Араб қабилалари Қурайшдан қўрқиб, Муҳаммад ﷺнинг динига кирмасдилар. Пайғамбар ﷺ шу сулҳ билан мана шу қўрқувга барҳам бердилар. Шунинг учун Хузоа ва бошқа кўпгина шахслару қабилалар Исломи қабул қилишди. Шу билан мусулмонларнинг қуввати, диннинг иззати ортди.

в) Душман билан тузилган бу сулҳ – келишув вақтинча эди. Чунки Исломда жиҳодни бекор қилиш ҳаром. Ҳаром бўлганда ҳам жуда катта жиноят. Юқорида айтиб ўтганларимиз – қуръоний ҳужжатлар шуни кўрсатиб турибди.

Шунингдек, бу вақтинчалик сулҳ муҳориб – жанг қилаётган кофирлар билан тузилганди. Улар ўзларининг ерларида ҳукмрон эдилар, мусулмонларнинг ерларини босиб олмагандилар. Шунинг учун бу сулҳда уларнинг босқинчиликларини эътироф этиш маъноси йўқ эди. Зеро, Ҳудайбия сулҳи Қурайш кофирлари

билан тузилганди. У пайтда улар ҳали мусулмонлар фатҳ этмаган бир диёрда яшардилар. Бугунги кундаги Фаластиндаги яҳудлар билан тузилаётган сулҳлар эса ундай эмас. Яҳудлар мусулмонларнинг диёрларини босиб олиш ҳисобига давлатга айландилар. Шунинг учун улар билан сулҳ тузиш мумкин эмас. Чунки улар билан сулҳ тузиш уларнинг мусулмонлар диёрларини босиб олишларини тан олиш демакдир. Бу иш Анфол ва Муҳаммад ﷺ сураларида баён қилинган душман билан келишиш ҳақидаги оятларга ҳам, Ҳудайбия сулҳига ҳам зиддир.

Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларида баён қилинган мана шу шартлар топилмаса, душман билан келишиш мутлақо жоиз бўлмайди.

Шу нарса диққатга сазоворки, Ҳудайбия сулҳи Қурайшни Хайбар яҳудларидан четлатиш ва шу билан Пайғамбар ﷺ улар (Хайбар яҳудлари) билан бемалол жанг қила олишлари учун тузилганди. Ҳозирги сарой олимлари, шайхлари шуни билиб туриб, Ҳудайбия сулҳини яҳудлар билан келишишга, улар билан жанг қилишни тугатишга далил қилиб келтирадилар!!!

Мана шундан кўриниб турибдики, Қуръонда ворид бўлган душман билан келишиш маъносидаги (الْمُسْلِمِ) фақат ва фақат Ислом ва мусулмонларнинг азизлиги, ғолиб бўлиши, куфр ва кофирларнинг эса мағлуб бўлиши учунгина тузилади ва айни пайтда у муваққат бўлиши шарт. Шу билан бирга мусулмонлар билан сулҳ тузаётган душман мусулмонлардан тортиб олган ерга ўз вужудини, давлатини қурмаган бўлиши керак. Токи, бу сулҳ уларнинг босқинчиликларини тан олиш бўлиб қолмасин. Анфол сурасидаги, Муҳаммад ﷺ сурасидаги оятлардан ҳамда Ҳудайбия сулҳи воқеасидан мана шундай маънолар (хулосалар) чиқади.

4. Шундан кейин Аллоҳ Таоло баён қиляптики, агар улар Исломга тўла, бутунича кирмасалар, олдинги шариатларидан Ислом тан олмаган нималарнидир олиб қоладиган бўлсалар, бу ишлари билан улар ўзларини ўзлари Аллоҳнинг ғазабига, азобига дучор қилган бўладилар. Айниқса, уларга Исломнинг ҳақ эканини, олдинги динларнинг ўзгартирилиб, бузилиб юборилганини кўрсатувчи очиқ ҳужжатлар баён қилиниб турганидан кейин ҳам шундай қилсалар, Аллоҳнинг ғазаби ва азобига учрашлари тайин.

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾

– „*Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузурида) ҳаргиз қабул қилинмайди*“.

[3:85]

Исломдан кейин Исломдан бошқа ҳеч бир шариат қабул қилинмагай.

﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ﴾

(Агар тойилсангиз) Яъни, Исломга тўла, бутунича киришдан ўзларингни олиб қочдинглар. Тойилиш сўзи аслида йиқилиш маъносини англатади. Бу ерда мажозан шу маънода келяпти.

﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

(билингизки, албатта Аллоҳ қудратли, ҳикматли зотдир) Яъни, Аллоҳ Ўз ишига Голибдир. Унинг сизлардан интиқом олишига ҳеч нарса тўсқинлик қила олмайди. У ҳар бир ишни ҳикмат билан қиладиган Зотдирки, сизларни азоблаши ҳам беҳикмат эмасдир, ҳақли тарзда юз берадиган ишдир. Оятнинг мантуқи мана шу. Унинг мафҳуми эса мана бундай: Агар сизлар Исломга тўла, бутунича киришдан бўйин товлайдиган бўлсангизлар, Аллоҳ сизларга жуда қаттиқ ва айни пайтда ҳақли жазо беради.

5.

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾

(Улар боқмайдилар) Нафий маъносидаги истифҳом. Яъни, кўрмайдилар.

﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمْ﴾

(магар уларга келадида) Яъни, магар уларга Аллоҳнинг уларни азоблаш ҳақидаги фармони келади. Бу ерда мажоз бил-измор – дилда сақлаш қоидаси ишлатиляпти. Аллоҳ Таолонинг мана бу оятлари ҳам шу қабилдандир:

﴿أَوْ يَأْتِي أَمْرٌ رَيْبُكَ﴾

– „*Парвардигорингизнинг амри — азоби келишини...*“. [16:33]

﴿فَجَاءَهَا بِأُسْنَاءٍ﴾

– „*Уларга азобимиз келди*“. [7:4]

Араблар, амир етиб борди, деб қўядилар. Аслида амир эмас, унинг элчиси ёки фармони етиб борган бўлади. Мана шу мажоз бил-измор – дилда сақлаш қоидаси бўлади.

Шу билан

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ﴾

(Улар (ҳақ йўлни инкор этувчилар қиёмат кунида) боқмайдилар, магар уларга булутдан бўлган соябон остида Аллоҳ (ҳисоб-китоб учун) келади-да) деган гап Аллоҳнинг фармони булутлардан бўлган соялар билан бирга келганда, деган маънода бўлади. Бу ердаги (فِي) ҳарфи (مَعَ) яъни, бирга маъносидадир. Масалан, араблар, аскарнинг ичида амир ҳам келди, дейишади. Бу гапдан амирнинг аскар билан бирга келгани тушунилади. (ظَلَّلَ) сўзи зилла сўзининг кўплиги бўлиб, юқоридан тушиб турган соя маъносида.

Шундай қилиб, бу ердаги маъно мана бундай бўлади: Улар Исломга тўла, бутунича кирмаганлари туфайли Аллоҳнинг уларни азоблаш ҳақидаги буйруғи булутлар ва фаришталар билан бирга келишидан бошқа нарсани кўрмайдилар. Бу гапда жуда қаттиқ, кучли ва етук таҳдид бор. Зеро, булут одатда азоб эмас, раҳмат бўлиб келади. Раҳмат бўлиб келадиган нарсанинг азоб бўлиб келиши уларга тайёрлаб қўйилган жазонинг нақадар буюклигини кўрсатади. Энди унга азоб фаришталарининг ҳам келишлари қўшилса, жазонинг қанчалар даҳшатлилиги аён бўлади.

6. Кейинги оятда олдинги оятдаги каби уларга ҳақли жазо, азоб борлигини таъкидловчи ваид бор. Олдинги оятда бу маъно мафҳум йўли билан очилган бўлса, бу оятда ўша маъно мантуқнинг ўзидан чиқиб турибди. Олдинги оятда уларнинг тойилишлари айтилиб, ортидан Аллоҳнинг Азиз ва Ҳаким Зот экани айтилганди. Шу билан Аллоҳнинг уларни жазолаши, жазолаганда ҳам жуда қаттиқ ва ҳақли жазолаши ишора қилиб ўтилганди. Хуллас,

﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

деган гапнинг мантуқи эмас, мафҳумидан шу маъно чиқарди. Кейинги оятда эса бу маъно мантуқнинг ўзидан чиқади.

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ﴾

(Улар (ҳақ йўлни инкор этувчилар қиёмат кунида) боқмайдилар, магар уларга булутдан бўлган соябон остида Аллоҳ ва фаришталар (ҳисоб-китоб учун) келади-да) Исломга қисман кирилишнинг қабул қилинмаслиги ва Исломга тўла, бутунича кирмаган кишининг жазоланиши узил-кесил ҳал қилиниб бўлинган, энди ҳеч қачон ўзгартирилмайдиган бир ишдир.

﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ إِلَى اللَّهِ تَرْجَعُ الْأُمُورُ﴾

(Иш тамом бўлади. Ва барча ишлар ёлғиз Аллоҳга қайтарилажак)

﴿سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَسَخَّرُونَ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾﴾

– „211. Бану Исроилдан сўранг (эй Муҳаммад), уларга қанчалаб очиқ мўъжизалар бердик экан! Ким Аллоҳнинг неъматини келганидан сўнг, уни ўзгартирар экан, бас, албатта Аллоҳ жазосини қаттиқ зотдир. 212. Куфр йўлини тутган кимсалар учун бу ҳаёти дунё чиройли қилинди. Улар имон эгаларининг устларидан қуладилар. Ҳолбуки, қиёмат кунинда тақводор зотлар улардан баланддир. Аллоҳ Ўзи истаган кишиларга ҳисобсиз ризқ беради“. [2:211-212]

Бу икки оятдан қуйидагилар тушунилади:

1. Аллоҳ Таоло ўтган оятларда Исломга тўла, бутунича киришнинг вожиблигини, унга қисман имон келтириш ёки унга ўзи тан олмаган бошқа нарсани қўшиш мумкин эмаслигини, шу шартлар бажарилгандагина Аллоҳ кишининг имонини қабул қилишини баён қилди. Айниқса, Исломни тўла қабул қилишга очиқ аломатлар ва қатъий ҳужжатлар келтирилганидан кейин бу иш янада қатъийлашди.

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло мана шундай ҳужжатлар келтирилганидан кейин ҳам яна Исломга тўла, бутунича кирмаган киши учун жуда қаттиқ азоб борлигини баён қилди.

Шулардан сўнг Аллоҳ Таоло бу муборак оятда мана шундай оят-аломатлар келганидан кейин ҳам қандай қилиб инсоннинг Исломга тўла, бутунича кирмаслиги мумкин экан, деб ажабланиб берилган саволга жавоб беряпти.

Бу жавоб Бану Исроил воқеига бир назардир. Уларга Мусо ﷺ га имон келтириш вожиблигига далолат қилувчи қатъий ҳужжатлар келди. Мусо ﷺ га нозил қилинган китобда пайғамбаримиз Муҳаммад ﷺ нинг сифатлари, белгилари ва у кишига имон келтириш вожиблиги кўрсатилди. Шунга

қарамасдан, улар Муҳаммад ﷺ га куфр келтиришди. Ўзларининг китобларидаги ҳақиқатларни ўз хоҳиш-истакларига қараб, ўзгартириб, бузиб юборишди. Аслида бу очиқ ҳужжатлар уларни имону ҳидоятга ундайдиган бир неъмат эди. Лекин улар шундай неъматни ўзгартириб, бузиб куфр ва залолат сари олиб борувчи йўлга айлантиришди. Ҳолбуки, улар Аллоҳнинг неъматини куфрга алмаштирган одамга бериладиган жазо жуда қаттиқ бўлишини яхши билишарди (فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ).

﴿سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾

(Бану Исроилдан сўранг) Бу сўроқ улардан шу нарсаларни сўраб билиб олиш эмас, уларнинг ҳаддан ошганлари, ояту аломатлар очиқ кўриниб турганидан кейин ҳам ҳақдан юз ўгирганлари учун уларни койишдир, сўкишдир. Масалан, фалончидан сўра-чи, мен унга қанча яхшиликлар қилган эканман, дейсиз. Бу билан ундан шу нарсани сўрамоқчи бўлмайсиз, балки уни койийсиз, сўкасиз.

﴿كَمْ آتَيْنَهُمْ مِّنْ آيَةٍ﴾

(Уларга қанчалаб очиқ мўъжизалар бердик экан!) Бу ердаги (كَمْ) сўзи хабарийя бўлиб келяпти. (Қанча сўзи дарак гапга ҳам, сўроқ гапга ҳам келади. Дарак гапда келса, у хабарийя бўлади). Чунки уни ўзининг мумайязи (у аниқлаб келаётган сўз. Масалан, қанча кишилар, дейилганда кишилар сўзи қанча сўзининг мумайязи бўлади) билан бир мутааддий (ўтимли) феъл ажратиб турибди. (مِن) ҳарфи эса мумайяз билан мафъул чалкашиб кетмаслиги учун келтириляпти. Аллоҳ Таолонинг мана бу гаплари ҳам шу қабилдандир:

﴿كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾

– „Улар қанчадан-қанча боғларни, чаשמаларни қолдириб (ўзлари гарқ бўлиб) кетдилар!“ [44:25]

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ﴾

– „Биз қанчадан-қанча қишлоқ-шаҳарни ҳалок қилдик“. [28:58]
Агар (مِن) харфи айтилмаса, ишлатилмаса, (آيَةٍ) сўзи (كَمْ)нинг мумайязими ёки (آتَيْنَهُمْ)нинг мафъулими, билиб бўлмасди, чалкашиб кетарди.

2. Аллоҳ Таоло иккинчи оятда кофирларнинг очиқ хужжатларга эргашмасликларининг сабабини баён қилди. Бу сабаб дунё зийнати ва безаги билан овора бўлиб, оятлар хусусида тадаббур қилишга ва шу билан имонга келишга ошина олмасликдир.

Улар шу билангина кифояланишмади. Дунёга осилиб олмасдан, охиратга интиладиган мўминларга масхара кўзи билан қарашади, уларнинг камбағалликларидан кулишади.

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло баён қиляптики, анави дунёга маст бўлган кофирларнинг мазахига, таҳқирига дуч келаётган камбағал мўминлар қиёмат кунида Аллоҳнинг қошида улуғ мақомда – наим жаннатларида бўлулар. Ўзларини катта олиб, уларнинг устидан кулиб юрган кофирлар эса жаҳаннамдан жой олишади. Нақадар мудҳиш оқибат! Мўминларнинг мақоми уларга нисбатан жуда юксакда. Чунки мўминлар олий жаннатларда бўлулар, улар эса жаҳаннам чоҳига ташланишади.

Энди шу дунёдаги ризқ ҳақида тўхталадиган бўлсак, Аллоҳ уни Ўзи истаган одамга, мўминга ҳам, кофирга ҳам бераверади. Бу ишда Аллоҳ ҳеч кимга ҳисоб бермайди. Унинг остидаги ҳикматни Ўзи билади. Аллоҳ кофирларнинг ризқини кенг қилиб, арқонни узун ташлайди. Шу билан улар гуноҳни кўпайтираверишади. Мўминларни эса ризқини чеклаб бериш билан синайди. Шу орқали мўминларнинг савоби ортади:

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

(Аллоҳ Ўзи истаган кишиларга ҳисобсиз ризқ беради).

﴿زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾

(Куфр йўлини тутган кимсалар учун бу ҳаёти дунё чиройли қилинди). Дунёнинг чиройли қилиб кўрсатилиши кофирлар учун ёқимли қилиб қўйилишидир. Улар ё Аллоҳ Таоло уларга ризқни кенг қилиб берганига алданадилар ёки дунёдан мумкин қадар кўпроқ фойдаланиш, шаҳватлару лаззатларга тобора ботиб бориш ҳақидаги шайтоний васвасаларга учрашади.

Биринчи тоифадагиларга Аллоҳнинг Ўзи дунёни чиройли қилиб кўрсатади. Уларнинг арқонини узун ташлайди.

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّهِمْ خَيْرًا لِّأَنفُسِهِمْ إِنََّّمَا نُمَلِّهِمْ لِيَرَدَّادُوا إِلَيْنَا

وَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

– „*Куфр йўлини тутган кимсалар уларга берган муҳлатимизни зинҳор ўзлари учун яхшилик деб ҳисобламасинлар! Балки Биз уларга фақат гуноҳларини зиёда қилишлари учунгина муҳлат берамиз. Улар учун хор қилгувчи азоб бордир*“ . [3:178]

Иккинчи тоифадагиларга эса юқорида айтиб ўтганимиздек, шайтон ўз васвасаси билан дунёни чиройли қилиб кўрсатади. Аллоҳ Таоло лаънати иблис ҳақида мана бундай дейди:

﴿لَا زَيْنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا عَوِيْنَهُمْ﴾

– „*Албатта уларга (Одам болаларига) ердаги (барча гуноҳ ишларни) чиройли кўрсатиб кўюрман ва албатта уларнинг ҳаммаларини йўлдан оздирурман*“ . [15:39]

Рожих гап шуки, кофирларга дунёнинг чиройли қилиб кўрсатилиши уларга ризқни кенг қилиб бериш билан бўлади. Шу билан уларнинг арқони узун ташланади. Оятнинг охиридаги қарина билан бу иш ризққа алоқадордир

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

(*Аллоҳ Ўзи истаган кишиларга ҳисобсиз ризқ беради*).

(*وَالَّذِينَ آمَنُوا*) Улар имон эгаларининг устларидан куладилар). Яъни, камбағалликлари, дунёдан юз ўгирганлари, охиратга интилганлари туфайли уларнинг устидан куладилар.

(*وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ*) **Ҳолбуки, қиёмат кунда тақводор зотлар улардан баланддир**). Негаки, улар иллийиндадирлар. Кофирлар эса асфаласофилиндадирлар.

Ким кимнинг устидан кулгани масҳара қилгани ҳақида бир қанча ривоятлар бор. Улар Маккадаги куфрбошилар бўлиб, камбағал мўминларнинг устларидан кулишган бўлишлари ҳам ёки Мадинадаги яҳудлар бўлиб, муҳожир ва бошқа камбағал мўминларни масҳара қилишган бўлишлари ҳам мумкин. Афзалва гап шуки, бу ерда гап яҳудлар устида кетяпти. Чунки олдинги оятнинг мавзуси улар ҳақида эди. Лекин сабабнинг хусусийлигига эмас, маънонинг умумийлигига эътибор қиламиз. Бу ердаги лафз умумий бўлиб, шу сифатларга эга бўлган, шундай қилиқларни қилган ҳамма кофирларга тегишлидир.

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنْ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۗ مَسَّيْنَهُمْ آَلِبَاسًا وَالضَّرَّاءَ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾﴾

– „213. Одамлар бир миллат эдилар. Сўнг (ораларида келишмовчиликлар пайдо бўлгач), Аллоҳ (мўминларга) хушхабар элтгучи ва (кофирларни жаҳаннам азобидан) қўрқитувчи пайғамбарларини юборди. Ва уларга қўшиб одамлар орасида чиққан тортишувларга ҳакам бўлсин, деб ҳақ китобни (Таврот, Инжилни) нозил қилди. Энди очиқ оятлар келганидан кейин, фақат шу китоб берилган кимсалар ҳадларидан ошиб, талашиб-тортишдилар. Сўнгга Аллоҳ Ўз изни билан мўминларни улар (китоб берилган кимсалар) ихтилоф қилган ҳақ йўлга йўллади. Аллоҳ Ўзи истаган кишиларни тўғри йўлга ҳидоят қилади. 214. Ёки (эй мўминлар), сизлардан илгари ўтган зотлар ибрати сизларга келмай туриб жаннатга киришни ўйладингизми? Уларга бало ва мусибатлар (устма-уст) келиб, шундай ларзага тушган эдиларки, ҳатто пайғамбар ва имонли кишилар: «Ахир қачон Аллоҳнинг ёрдами келади?» дейишган эди. (Шунда) уларга бундай жавоб бўлган эди: «Огоҳ бўлингизким, Аллоҳнинг ёрдами яқиндир»“.

[2:213-214]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1. Аллоҳ Таоло Одам ни жаннатдан чиқариб, ерга туширганидан кейин дастлаб инсонлар Одам даврида ёлғиз Аллоҳни тан олардилар, Унга имон келтирардилар, шу билан битта уммат бўлардилар. Бу ерда уммат сўзи битта ақидадаги одамлар мажмуаси маъносида.

Кейин эса ихтилоф қилишди. Мўмин ва кофирга ажралишди. Шу билан Аллоҳ уларга пайғамбарлар юборди. Ҳар бир пайғамбар ўз вақтидаги мўминларга Аллоҳнинг ризоси ва жаннат ҳақида хушхабар берса, кофирларни Аллоҳнинг ғазаби ва дўзахдан огоҳлантирар эди. Аллоҳ пайғамбарларга китоблар

нозил қиларди. У китобларда яхшилик ва ёмонликнинг қандай бўлиши баён қилинарди ва пайғамбарлар шу китобларга асосланиб, ўртадаги келишмовчиликларни, таллашиб-тортишишларни ҳал этардилар.

Лекин ўша умматлар ўз пайғамбарларига қарши чиқдилар. Энг ашаддий қарши чиққанлар уларнинг олимлари, руҳонийлари бўлишди. Улар Аллоҳ томонидан нозил қилинган китоблардаги гапларни ўзгартирдилар, буздилар. Ҳолбуки, уларга ҳақ билан ботилни ажратиб берадиган очиқ, қатъий ҳужжатлар келган эди. Яъни, улар қасддан, атайин ҳақдан юз ўгириб, ботилга мойил бўлдилар. Улар ўзларининг ботил сари бораётганларини билардилар. Яъни, саркашликлари, манманликлари, золимликлари, тажовузкорликлари туфайли билиб туриб, залолат сари юрдилар. Аллоҳга сидқидилдан имон келтирган, Аллоҳнинг пайғамбарлари олиб келган ҳақиқатларни тасдиқлаган зотлар эса Аллоҳнинг фазлу карами ила илоҳий китоблардаги одамлар томонидан киритиб юборилган гаплардан бохабар бўлардилар. Уларни Аллоҳнинг Ўзи ҳидоятга бошларди.

﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾

(Аллоҳ Ўзи истаган кишиларни тўғри йўлга ҳидоят қилади).

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ﴾

(Одамлар бир миллат эдилар. Сўнг (ораларида келишмовчиликлар пайдо бўлгач), Аллоҳ (мўминларга) хушхабар элтгувчи ва (кофирларни жаҳаннам азобидан) қўрқитувчи пайғамбарларини юборди), бу ерда

﴿أُمَّةً وَاحِدَةً﴾

(бир миллат) деган гапдан кейин «шундан кейин ихтилоф қилдилар, яъни ҳар хил бўлиб кетдилар», деган бир гап ҳазф қилинган, олиб ташланган. Чунки пайғамбарларнинг ҳам хушхабар етказувчи ва ҳам ёмон оқибатдан огоҳлантирувчи бўлиб юборилишлари уларнинг икки хил тоифадаги одамларга юборилганларини кўрсатади. Бу икки тоифадан бири хушхабарга лойиқ одамлар бўлса, иккинчиси ёмон оқибатдан огоҳлантирилишга лойиқ бўлган кимсалардир. Шундан кўриниб турибдики, дастлаб одамлар ҳақиқат устида бирлашган бир уммат бўлганлар. Кейин эса ҳар хил бўлиб кетганлар. Кимдир кофир бўлиб кетган, яна кимдир мўминлигида қолган. Аллоҳ Таоло пайғамбарлар ﷺ ларни мўминларга хушхабар етказувчи

қилиб ва кофирларни ёмон оқибатдан огоҳлантирувчи қилиб юборган пайтида улар мана шу аҳволда эдилар.

﴿وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا آخْتَلَفُوا فِيهِ﴾

(Ва уларга қўшиб одамлар орасида чиққан тортишувларга ҳакам бўлсин, деб ҳақ китобни (Таврот, Инжилни) нозил қилди). Бу гапдан пайғамбарлар ﷺнинг ўз китобларида битилган ўз шариатлари бўлиб, шу шариатларига биноан, одамлар ўртасидаги ихтилофларни ҳал этганлар, деган маъно чиқади.

﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا﴾

– „Сизлардан ҳар бир миллат (яъни дин) учун (алоҳида) шариат ва йўл қилиб қўйдик“.

[5:48]

﴿وَمَا آخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾

(Энди очиқ оятлар келганидан кейин, фақат шу китоб берилган кимсалар ҳадларидан ошиб, талашиб-тортишдилар).

(الَّذِينَ أُوتُوهُ) Яъни, аҳли китобларнинг олимлари, руҳонийлари.

Бунга қарина

﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ﴾

деган гапдир. Аҳли китоб олимлари ва руҳонийлари ўзларига келган оят-аломатларни жуда яхши билардилар. Оят шунга далолат қиляптики, энг кўп ихтилоф қиладиганлар, қарши чиқадиганлар ўша олимлар ва руҳонийлар эдилар. Улар билиб туриб ўзгартирдилар, буздилар, ҳақиқатни яширдилар.

(بَغْيًا بَيْنَهُمْ) яъни, ҳеч бир ҳужжатлари бўлмагани ҳолда фақат манманликлари, саркашликлари, золимликларидан келиб чиқиб. (بَغْيًا) сўздан кейин (بَيْنَهُمْ) иборасининг қўлланиши зулм уларнинг ичига, ораларига ўрнашиб олганини англатади. Гўё зулм ҳар доим улар билан бирга, қаерга борсалар, зулм ҳам ўша ерга боради, қаерда ўтирсалар, зулм ҳам уларнинг ораларида ўтиради.

2. Биринчи оят ҳатто пайғамбарлар уларнинг ораларида бўлиб турган пайтда ҳам ҳақ билан ботил ўртасидаги кураш авж олганини англатади. Бугина эмас. Улар орасидаги аҳли илмлар кўпроқ ихтилоф қилишган, қарши чиқишган. Мўминлар жуда оз бўлишган. Ҳадисда шундай дейилади:

«يَأْتِي النَّبِيَّ وَمَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلَانِ...»

«Бир пайғамбар ўзи билан бирга бир кишини, яна бир пайғамбар ўзи билан бирга икки кишини олиб келади...».⁹⁸

Шундан билиб олсак бўладикки, ўша бузуқ жамиятларда мўминлар учун ўз йўлларида ёриб бориш жуда машаққатли бўлган, катта-катта қурбонлар берилган. Бу нарса Пайғамбар ﷺга тасаллидир. Чунки у киши ҳам ўз қавмидан ҳам, ўша даврдаги аҳли китоблар бўлган яҳудлардан ҳам, насоролардан ҳам кўп азиятлар чекдилар. Улар Пайғамбар ﷺ олиб келган ҳаққа эргашиш ўрнига унга қарши чиқдилар, унинг йўлини тўсдилар, Пайғамбар ﷺни Маккадан қувиб чиқардилар, одамларни Аллоҳнинг йўлидан қайтардилар, Мадинага борганларидан кейин у зот билан уруш қилдилар, Хандақ жангида у кишига қарши одам тўпладилар.

﴿وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ﴾

– „Юраклар бўғизларга тиқилиб қолган...“ [33:10]

Хуллас, Пайғамбар ﷺ ҳам олдинги пайғамбарлар йўлиққан балоларга йўлиқдилар.

Иккинчи оятда Аллоҳ Таоло баён қияптики, шундай бўлиши Аллоҳ Таолонинг Ўз махлуқотлари борасидаги қонуниятидир. Зеро, жаннатнинг баҳоси жуда қимматдир. У қийинчиликлар, фожеалар, жуда катта мусибатлар билан бўладиган синовдир. Синов худди зилзиладек мудҳишдир. Шу қадар даҳшатлики, ҳатто пайғамбар ва унинг олдидаги мўминлар, Аллоҳнинг ёрдами қачон ўзи, деб юборадилар. Ана шунда Аллоҳнинг нусрати келади. Аллоҳнинг нусрати балоларга сабр қилиб, ҳақ устида барқарор, собит турувчилар учун яқиндир. Нусрат келганида мўминлар шу қадар хурсанд бўладиларки, ҳатто ҳеч қандай балога, мусибатга дуч келмагандек, ҳеч қандай мусибатни, балони кўрмагандек бўлиб кетадилар. Чунки улар жаннат неъматини ва ундан ҳам буюкроқ неъматни – Аллоҳнинг ризосини топадилар.

﴿يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَشَدِّ النَّاسِ بَلَاءً وَمُصِيبَةً فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَيُسْأَلُ عَنِ الْمَصَائِبِ الَّتِي رَأَاهَا فِي الدُّنْيَا فَكَأَنَّمَا لَمْ تَكُنْ فِي حَيَاتِهِ لِعَظَمِ ذَلِكَ النَّعِيمِ﴾

«Қиёмат кунда энг қаттиқ балога, мусибатга йўлиққан киши олиб келинади ва у жаннатга киради. Ундан дунёда кўрган мусибатлари ҳақида сўрайдилар. У ўша неъматнинг

⁽⁹⁸⁾ Бухорий: 5311. Аҳмад: 3/58. Тафсири Табарий: 2/8.

буюклигидан ўзининг ҳаётида худди ҳеч нима бўлмагандек сезади».⁹⁹

(**أَم**) бу ҳарф бу ерда мунқатиъ-боғланмаган бўлиб келяпти, янги гап бошланяпти. (Бу сўз араб тилида муттасил-боғланган ва мунқатиъ-боғланмаган бўлиб келади.) Негаки, олдинги оят

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾

хабар яъни, дарак гап эди. Бу оят эса

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾

(**Ёки жаннатга киришни ўйладингларми?**) истифҳом яъни, сўроқ гап бўляпти. Хитоб оқими ўзгаряпти. Бундай пайтда муттасил-боғланган (**أَم**)дан кўра мунқатиъ-боғланмаган (**أَمْ**)ни қўллаш муносиброқ бўлади. Қолаверса, муттасил-боғланган (**أَم**) бир-бири билан боғланган икки содда гапдан тузилган битта мураккаб гап бўлишини, шу билан бирга гапнинг олдида сўроқ маъносини англатувчи ҳамза бўлишини тақозо қилади. Масалан, сизнинг олдингизда Зайд борми ёки Амрми, дейсиз. Бу билан улардан қайси бири сизнинг олдингизда, демоқчи бўласиз. Агар унинг олдида Зайд бор бўлса, Зайд, деб жавоб беради, Амр бор бўлса, Амр, деб жавоб беради. Мунқатиъ-боғланмаган (**أَمْ**) эса сўроқ гапдан кейин ҳам, дарак гапдан кейин ҳам қўлланаверади. Мана шу ерда ҳам у сўроқ гапдан кейин эмас, ўзидан кейинги гапга боғланмаган дарак гапдан кейин келяпти. Шунинг учун мунқатиъ-боғланмаган (**أَمْ**)дир.

Мунқатиъ-боғланмаган (**أَمْ**) сўроқ ва балки маъносини англатади. Бу ердаги маъно мана бундай бўляпти: Балки сизлар ... жаннатга кирамиз, деб ўйлаётгандирсизлар. Яъни, шу ўй инкор қилиняпти, унинг ҳақиқатдан узоқлиги, Аллоҳ баён қилган ўша синов юз бермай туриб, жаннатга кириб бўлмаслиги айтиляпти.

﴿وَلَمَّا يَأْتِكُمْ﴾

(**Сизларга келмай туриб**). Бу ердаги (**لَمَّا**) сўзи лам маъносида. Лекин (**لَمَّا**) сўзида ўзидан кейин келаётган манфий феълнинг бўлиб қолишини кутиш, ундан хавотирланиш маънолари бор. Шу жиҳати билан у лам дан фарқ қилади.

⁽⁹⁹⁾ Аҳмад: 3/253. Ибн Муборакнинг «Зўҳд» китоби: 220. Ибн Аби Шайба: 13/248.

﴿حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ﴾

(Ҳатто пайғамбар ва имонли кишилар дейишган эдики). Бу ерда машаққатнинг оғирлиги, даҳшатнинг кучлилиги кўрсатиляпти. Шу даражадаки, омма у ёқда турсин, Аллоҳдан ваҳи олиб турадиган пайғамбарлар ҳам, доим уларнинг ёнида юрадиган саҳобалари ҳам кўтаролмай қоладилар.

﴿مَتَى نَصَرَ اللَّهُ﴾

(Ахир қачон Аллоҳнинг ёрдами келади?) Яъни, Аллоҳнинг нусрати қачон келади? Бу ерда шубҳаланиш ҳолати эмас, қийинчилик муддатининг чўзилиб кетгани ифодаланапти.

﴿أَلَا إِنَّ نَصَرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

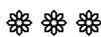
(Огоҳ бўлингизким, Аллоҳнинг ёрдами яқиндир). Яъни, Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига ваҳи юбориб, Аллоҳнинг нусрати яқиндир, деб жавоб берапти.

Гапнинг бошида (اِنَّ) деган танбеҳ ҳарфининг, огоҳлантирувчи ҳарфнинг ва (اِنَّ), деган таъкид ҳарфининг келиши бу ваъданинг яқинда амалга ошиши аниқ эканини англатади.

﴿مَتَى نَصَرَ اللَّهُ﴾

Яъни, Аллоҳнинг нусрати қачон келади? Гўё улар нусратнинг яқинлашишига жуда қаттиқ интиляптилар. Жавоб ҳам саволга мос тарзда нусратнинг яқинлигини кўрсатувчи таъкиду танбеҳ билан бўляпти.

﴿أَلَا إِنَّ نَصَرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾

﴿سَأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۗ قُلْ مَا أُنْفِقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ

وَالسَّكِينِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

– „Сиздан (эй Муҳаммад), нималарни эҳсон қилишни сўрайдилар. Айтинг: «Қандай яхшилик қилсангиз, ота-онага, қариндош-уруғга, етим-мискинларга ва йўловчи-мусофирларга қилингиз. Қандай яхшилик қилсангиз, шубҳасиз Аллоҳ уни билгувчидир» “.

[2:215]

Аллоҳ Таоло бу буюк сурани турли яхшиликларга бой қилди. У Зот бу сурада мўминлар, кофирлар ва мунофиқлар қандай бўлиши, яҳудлар, уларнинг ўзларига нозил қилинган китобларни ўзгартириб, бузиб юборганлари, пайғамбарларига қарши чиққанлари, айримларининг ўз пайғамбарларини ўлдирганлари, ноҳақ талашиб-тортишишлари, Пайғамбар ﷺ ва мўминларга қарши фитна уюштиришлари ҳақида гапирди.

Эътиқод ва унга алоқадор айрим омиллар ҳақида гапирди. Токи, мўмин имони мустаҳкам, куфру кофирларнинг ҳийлаю найрангидан огоҳ кишига айлансин.

Байтуллоҳ, Иброҳим ва Исмоил عليهم السلامларнинг уни қурганлари, қибланинг у тарафга ўзгаргани хусусидаги гаплардан кейин, исломий ақидага асосланган ҳаж, рўза, жиҳод каби турли шаръий ҳукмлар ҳақида гапирди. Бу ҳукмлар исломий даъват билан, ҳақ билан ботил ўртасидаги ҳеч қачон олови ўчмайдиган уруш билан, одамларнинг ўз пайғамбарларига қарши чиқишлари билан, мўминнинг устига оғир балолар-синовлар келиши билан, Аллоҳнинг йўлида балоларга сабр қилиш зарурлиги билан, шундан кейин нусрат, галаба келиши билан чамбарчас боғлиқдир.

Шунча яхши гаплар айтилди. Токи, мусулмон ўз имонида, яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтаришида барқарор турсин, мухолифларнинг қаршилиги унинг иродасини бука олмасин.

«لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ»

«Умматимдан бир тоифаси мудом ҳақ устида голиб бўлиб бораверадилар. Мухолифлари уларга зарар қила олмайдилар. То Аллоҳнинг фармони келгунига қадар улар шу ҳолатларида турадилар».¹⁰⁰

Мана шу оқимда бир неча шаръий ҳукмлар баён қилинади. Аллоҳ Таоло олдинги оятларда исломий ақидани зикр қилганди. Энди бу муборак оятда мана бу савол-жавоб айтиляпти. Бундан кейин ҳам шу улуғ сурада кўп савол-жавоблар зикр қилинади.

Ибн Аббосдан қилинган ривоятда Амр ибн Жамуҳ رضي الله عنه Пайғамбар ﷺдан ўз молидан нафақа қилиш ҳақида сўраганди. У кўп мол-давлатга эга бўлган чол эди. У Пайғамбар ﷺга, эй Аллоҳнинг пайғамбари, молимиздан нималарни инфоқ қилишимиз керак, деди. Шунда мана шу оят нозил бўлиб, қуйидагиларни баён қилди:

(100) Бухорий: 2884. Муслим: 3544.

1. Оятдан кўриниб турибдики, савол инфоқ қилинадиган моллар ҳақида бўляпти. Лекин Аллоҳ Таоло сарф қилинадиган нарса ҳақидаги саволга умумий тарзда жавоб берапти. (Сарф қилинувчи дейилганда сарф қилинадиган киши ҳам, сарф қилинадиган мол ҳам тушунилади).

﴿قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ﴾

(Айтинг: қандай яхшилик қилсангиз) яъни, ҳалол-пок йўл билан топилган мол... Кейин Аллоҳ Таоло энг биринчи навбатда кимларга сарфланишини баён қиляпти.

﴿فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

(Ота-онага, қариндош-уруғга, етим-мискинлар ва йўловчи-мусофирларга). Шундан билиб оламизки, нафақа, сарф ўз ўрнида, яъни, ҳақли бўлган киши учун қилингандагина ҳисобга ўтадиган мақбул сарф бўлади.

2. Оят фарз садақа (закот) ҳақида эмас, мандуб, нафл садақа ҳақида сўзляпти. Бунга қарина

﴿قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ﴾

деган гапдир. Аллоҳ Таоло сарфни сарф қилувчилар билан боғляпти. Бу ерда ҳалол, пок молни фалончи, пистончиларга сарфланглар, дейилмаяпти. Агар шундай дейилганда бу буйруқнинг фарз бўлиб қолиши эҳтимоли ҳам туғиларди. Лекин бу ерда

﴿قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ﴾

(Айтинг: қандай яхшилик қилсангиз ота-онага қилингиз) дейиляпти. Яъни, агар сарфлайдиган бўлсангизлар, сарфинглар ҳалолдан бўлсин ҳамда ота-она, қариндош-уруғ ва ҳоказоларга бўлсин.

Шундан сарфнинг сарф қилувчилар билан боғланиши англашилади. Сарф яъни, садақа Аллоҳга яқинлик ҳосил қилувчи амал бўлгани эътибори билан бу иш мандуб амал ҳисобланади.

Бу муборак оятнинг якуни ҳам фикримизни таъкидлайди.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

(Қандай яхшилик қилсангиз, шубҳасиз Аллоҳ уни билгувчидир). Бу ердаги (ما) шарт маъносидадир. Сарф сарф қилувчи билан боғланган. Шунинг учун у закот ҳақидаги оят билан насх

қилинган, деган гап тўғри эмас. Бу оят мандуб садақа ҳақида, закотни баён қилувчи оят эса фарз садақа ҳақидадир.

3. Оят садақа қилишга энг лойиқ кишиларни баён қияпти. Энг лойиғи, ота-она, ундан қариндош-уруғ ва ҳоказо.

«إِنَّ اللَّهَ يُوصِيكُم بِأَمْهَاتِكُمْ ثُمَّ يُوصِيكُم بِأَبَائِكُمْ ثُمَّ الْأَقْرَبِ فَأَلْقُرَبِ»

«Албатта Аллоҳ сизларга энг олдин онангларга, ундан кейин отангларга, ундан кейин яқин қариндошингларга, ундан кейин ўша яқин қариндошинглардан кейинги яқин қариндошингларга яхшилик қилишни буюради». (Демак, қариндош қанчалик яқин бўлса, ўшанча яхшилик қилинишга лойиқроқ бўлади).¹⁰¹

«سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبْرُ. قَالَ: أُمُّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتُكَ وَأَخَاكَ وَمَوْلَاكَ الَّذِي يَلِي، ذَاكَ حَقٌّ وَاجِبٌ وَرَحِمٌ مَوْصُولَةٌ»

«Пайғамбар ﷺ га, кимга кўпроқ яхшилик қилай, деган савол берилди: **У киши, онангга, отангга, опа-синглингга, ака-укангга, қўл остингдаги қулингга, шундай қилишинг уларнинг ҳаққидир, сенга вожибдир, қариндошчилик ришталарини боғлашдир**», дедилар.¹⁰²

«Бир киши Пайғамбар ﷺ нинг олдиларига келиб:

- Менинг бир динорим бўлса, уни қаерга сарфлай? - деб сўради.

- Уни ўзингга сарфла, - жавоб бердилар Пайғамбар ﷺ

- Икки динорим бўлса-чи?

- Уни оилангга сарфла.

- Уч динорим бўлса-чи?

- Уни хизматкорингга сарфла.

- Тўрт динорим бўлса-чи?

- Уни ота-онагга сарфла.

- Беш динорим бўлса-чи?

- Уни қариндошларингга сарфла.

- Олти динорим бўлса-чи?

- Уни Аллоҳ Таолонинг йўлига сарфла».¹⁰³ Яна ҳадисда келади:

(101) Ибн Мож: 3661. Аҳмад: 1/131, 132.

(102) Абу Довуд: 4474. Термизий: 2532. Дуррул Мансур: 2/611.

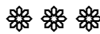
(103) Аҳмад: 3/369. Ибн Ҳиббон: 828. Байҳақий: 7/466, 477.

«الْصَّدَقَةُ عَلَى الْفَقِيرِ صَدَقَةٌ، وَهِيَ عَلَى الرَّحِمِ صِلَةٌ وَصَدَقَةٌ»

«Фақирга қилинган садақа фақат садақадир, қариндошга қилинган садақа эса ҳам садақа ва ҳам қариндошчиликдир». ¹⁰⁴ Ота-она ва қариндошлардан кейин муҳтожлар туради. Уларнинг энг лойиғи етимдир. Вояга етмасдан отасидан ажраган бола етим ҳисобланади. Етимдан кейин мискин ва фақир, ундан кейин йўлдаги мусофир туради. Шундай қилиб нафақа, эҳсон энг олдин шу эҳсонга энг лойиқ одамга, ундан кейин мана шу энг лойиқ одамдан кейинги энг лойиқ одамга ва ҳоказо берилади. Аллоҳ Таоло заррача яхшилиқни ҳам ҳабата кетказмайди. Ҳар бир ҳалолдан топилиб, холис Худо учун ўз жойига сарфланган эҳсонни Аллоҳ чиройли қабул қилади. Аллоҳ эҳсонлар қаерга сарфланаётганини билиб туради.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

(Қандай яхшилиқ қилсангиз, шубҳасиз Аллоҳ уни билгувчидир).

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ^ط
وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ^ط وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٠٤﴾ يَسْأَلُونَكَ
عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ^ط قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ^ط وَصَدٌّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ^ط
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ^ط وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ^ط وَلَا
يَزَالُونَ يُقْتَلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ^ط إِنْ أَسْتَطَعُوا^ط وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنِ
دِينِهِ^ط فِيمَتٍ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ^ط وَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ^ط هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ^ط وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٦﴾

(104) Насоий: 2535. Ибн Можа: 1834. Аҳмад: 4/17, 218.

– „216. Сизларга ёқмаса-да, жанг қилишингиз фарз қилинди. (Зотан) сизлар ўзингиз учун яхши бўлган нарсани ёқтирмаслигингиз ва сиз учун ёмон бўлган нарсани яхши кўришингиз мумкин. Аллоҳ билур, сизлар билмассиз. 217. Сиздан «шаҳри ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир. Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, Унга ишонмаслик ва Масжидул Ҳаромдан (яъни Маккадан) тўсиш ва ундан аҳллари кувиб чиқариш Аллоҳ наздида улугроқ гуноҳдир. Фитна (алдаш) ўлдиришдан-да каттароқ гуноҳдир. Улар (кофирлар) кўллари билан келса то динингиздан қайтаргунларича сизлар билан уришаверадилар. Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундай кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажақлар. 218. Имон келтирган, (ватанларидан) ҳижрат қилган, Аллоҳ йўлида курашган зотлар — ана ўшалар Аллоҳнинг раҳматидан умидвордирлар. Аллоҳ мағфират ва раҳм-шафқат қилгувчидир“.

[2:216-218]

Аллоҳ Таоло бу оятларда юқорида айтиб ўтилган ўша оқимга тегишли бир неча шаръий ҳукмларни баён қилади:

1. Жиҳод фарздир. Бу оятда шунга далолат бор. Ундан ташқари жиҳод мавзусидаги далиллар тўлиб-тошиб ётибди.

Бу оятдан қуйидаги маънолар англашилади:

а) **﴿تَحِبُّ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ﴾** жанг қилишингиз фарз қилинди). Бу мусулмонларга Аллоҳ Таоло томонидан жанг қилиш ҳақида берилган фармондир. Унда уришиш талаб қилиняпти.

б)

﴿وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ﴾

(Сизларга ёқмасада) деган иборанинг қўлланаётгани бу ердаги талабнинг қатъийлигига, унинг фарзлигига қаринадир. Чунки ёқтирмаслик дегани шу ишда машаққат бор, деганидир. Машаққати бор ишни талаб қилиш эса, талабнинг қатъийлигига далилдир. Акс ҳолда машаққат ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати қолмасди. Зеро, агар талаб қатъий бўлмаса, мукаллаф уни бажармаслиги ҳам мумкин бўлади. Шунга кўра, агар бу ердаги талаб қатъий бўлмайдиган бўлса, машаққат ҳақида гапириш ортиқча бўлиб қолган бўларди.

Бир ишни талаб қилиш ёнига унинг машаққати ҳақидаги гап ҳам қўшилибдими, демак, бу талаб қатъийдир, уни бажариш фарздир. Бу нарса усул фанида шундай баён қилинган.

Кейин Аллоҳ Таоло инсон зотининг гоҳида ўзига оғир бўлган ишни ёмон кўришини, аслида эса шу иш ортидан унга улуг-улуг савоблар келишини, келгусидаги катта-катта муваффақиятларни ўйламасдан нақд, бўлиб турган воқедан таъсирланишини ва шундан келиб чиқиб, оқибати жуда ёмон бўладиган энгилликни ёқтиришини айтиб ўтади.

Маъно қўйдагича бўлади: Эҳтимол сизлар жиҳоддаги машаққатни ёмон кўрарсизлар, аслида эса у сизлар учун яхшиликдир. Чунки у нусрат ва иззат йўлидир, Исломнинг бутун дунёга ёйилиши шу йўл билан бўлади. Бу йўл икки гўзал оқибатнинг бирига олиб боради. Ё галаба ёки шаҳидлик! Эҳтимол сизлар бемалолликни, уришмасликни ёқтирарсизлар, аслида эса у сизлар учун ёмонликдир. Негаки, у хорлигу зорликка, душман қаршисида оёқ ости бўлишга, душман томонидан топталишга олиб боради.

Агар кўнгил кўчасига юрадиган бўлсангизлар, адашасизлар. Агар Аллоҳнинг фарзига эргашадиган бўлсангизлар, ғолиб, музаффар бўласизлар. Аллоҳ Таоло ғайб ишларини билгувчи Зотдир.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

(Аллоҳ билур, сизлар билмассиз).

2. Иккинчи оятда уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилиш жоизми, деган саволга жавоб бериляпти. Аллоҳ Таоло баён қиляптики, уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилиш катта гуноҳдир. Лекин ундан ҳам каттароқ гуноҳ бу мушрикларнинг қилаётган ишларидир. Улар Аллоҳга куфр келтирдилар, Аллоҳнинг йўлидан ва Масжидул Ҳаромдан одамларни тўсдилар. Шунингдек, Пайғамбар ﷺ ни ва мўминларни ундан чиқариб юбордилар, ҳайдадилар. Мўминларни динидан қайтариш учун мушрикларнинг куч сарфлаши уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилишдан кўра каттароқ гуноҳдир.

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло баён қиляптики, кофирлар то мўминларни динидан қайтармагунларича улар билан жанг қилишни ташламайдилар. Агар қодир бўлсалар, албатта. Лекин улар Аллоҳнинг изни ила бу ишга ҳеч қачон қодир бўлмайдилар.

Аллоҳ Таоло оятни динидан қайтиб, кофир ҳолида ўлиб кетадиган одамнинг қилган ишлари дунёю охиратда ҳабата кетишини, ўзи дўзах аҳлидан бўлиб, у ерда абадий қолишини айтиш билан яқунляпти.

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾

(Сиздан «шаҳри ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар). Яъни, сиздан уруш ҳаром қилинган ойлarda жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. (قِتَالٍ فِيهِ) ибораси уруш ҳаром қилинган ойдан бадали иштимолдир, яъни уруш ҳаром қилинган ойда алоқадор ишдир.

Бу саволни берганлар Қурайш кофирларидан бўлган вакиллар эди. Зухрий Урвадан ривоят қилишича, улар Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келишиб, уруш ҳаром қилинган ойда ҳам жанг қилиш мумкинми, деб сўрашган.¹⁰⁵ Бунга сабаб Абдуллоҳ ибн Жаҳшнинг гуруҳи содир этган бир иш бўлган. Гап шундаки, Пайғамбар ﷺ Абдуллоҳ ибн Жаҳшни бир гуруҳ билан Нахлага юборганлар. Улар кетаётганларида, ўша ерда туриб, бизга Қурайш ҳақида хабарлар етказиб турасан, дедилар. Ибн Исҳоқ, Байҳақий ва бошқаларнинг Зайд ибн Румондан, унинг Урва ибн Зубайр رضي الله عنهдан қилган ривоятига кўра, Пайғамбар ﷺ уларни жанг қилишга буюрмаганлар.

«Пайғамбар ﷺ Абдуллоҳ ибн Жаҳшни саксон нафар муҳожирлар билан ражабда (уруш ҳаром қилинган ойда) юбордилар. Уларни жанг қилишга буюрмадилар. Унга қаёққа кетаётганини айтмасдан бир мактуб бердилар ва **асҳобларинг икки кун юрганингдан кейин, мактубни очиб ўқи, кейин мен буюрган жойга бор, дўстларингдан ҳеч кимни ўзинг билан боришга мажбурлама**, дедилар. У икки кун юриб бўлганидан кейин мактубни очиб ўқиди. Унда шундай дейилганди: **То Нахлага етиб боргунингча юравер. Кейин ўша ерга манзил қуриб, бизга ўзингга етиб келган Қурайш ҳақидаги хабарларни етказиб тур**. Абдуллоҳ ибн Жаҳш Пайғамбар ﷺнинг буйруғини бажарди. Нахлага тушган пайтларида уларнинг ёнидан Амр ибн Хазрабий бир неча одамлари билан ўтиб қолди. Улар билан бирга майиз ва савдо моллари олиб бораётган Қурайш карвони ҳам бор эди. Мусулмонлар уларнинг йўлини тўсишиб, Амр ибн Хазрабийни ўлдиришди ва икки одамини асир олишди. Бу воқеа ражаб ойининг охирида содир бўлганди. Карвон билан икки асирни Пайғамбар ﷺнинг олдиларига олиб келганларида, у киши, **Аллоҳга қасамки, сизларни уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилишга буюрмагандим, дедилар ва икки асирдан ҳам, карвондан ҳам ҳеч нарса олмасдан уларни тўхтатиб қўйдилар**. Ана шунда бу ишни қилганлар нима қиларини билмасдан ўзларини тамом бўлдик, деб ўйлаб қолдилар. Мусулмон биродарлари ҳам уларни

(105) Тафсири Табарий: 2/247. Ибн Ҳишом: 2/252, 254. Дуррул Мансур: 2/602.

айблардилар. Бунинг устига Қурайш, Муҳаммад уруш ҳаром қилинган ойда ноҳақ қон тўқди, молни талади, одамларни асир олди, ҳаром қилинган урушни ҳалол қилди, деган гапларни айтди. Ана шунда шу муборак оят нозил бўлди».

Зухрий Урвадан қилган ривоятда айтилишича, Қурайш кофирлари шу воқеадан хабардор бўлганларидан кейин уларнинг вакиллари Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келишиб, у кишидан, уруш ҳаром қилинган ойда ҳам жанг қилиш мумкинми, деб сўраганлар. Бу билан мусулмонларни айбламоқчи бўлганлар, пичинг қилганлар. Шунда мана шу муборак оят нозил бўлган.

Бу муборак оят нозил бўлганидан кейин Пайғамбар ﷺ карвонни ҳам, икки асир фидясини, товонини ҳам қабул қилганлар.

Ривоятларга кўра, карвон билан тўқнашув ва ўлдириш ражаб ойининг бошида содир бўлган. Гуруҳ жумодус-сонийда юборилган. Бу гап оятнинг нозил бўлиш сабабини ўзгартира олмайди. Чунки ҳар икки ҳолатда ҳам, ражаб ойининг бошида бўладими, охирида бўладими, воқеа уруш ҳаром қилинган ойда содир бўлган.

3. Бу муборак оятдан шу нарса англашиладики, уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилиш ҳаромдир ва жуда катта гуноҳдир.

﴿قُلْ قَاتِلْ فِيهِ كَبِيرٌ﴾

(У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир, деб айтинг). Лекин Аллоҳ Таоло баён қиляптики, Қурайш кофирларининг қилган ишлари, Аллоҳга куфр келтиришлари, одамларни У Зотнинг йўлидан ва Масжидул Ҳаромдан тўсишлари, Пайғамбар ﷺ ва мўминларни ҳайдашлари, мушрикларнинг мусулмонларни динидан қайтариш учун қилган барча ҳаракатлари Аллоҳнинг наздида каттароқ гуноҳдир. Шунинг учун мушриклар мусулмонларнинг уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилганларини қоралашдан олдин Аллоҳ Таолонинг, Пайғамбар ﷺнинг ва мўминларнинг ҳақларига нисбатан ўзларининг қилган жиноятларига қарасинлар. Олдин ўзларига боқсинлар, кейин ноғора қоқсинлар. Ана шунда ўзларининг қилган жиноятлари уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилишдан кўра анча кўпроқ, каттароқ гуноҳ эканини билиб оладилар.

﴿وَوَصَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفِّرْ بِهِ ۖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ

اللَّهِ ۗ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾

(Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, Унга ишонмаслик ва Масжидул Ҳаромдан (яъни Маккадан) тўсиш ва ундан аҳлларини қувиб чиқариш Аллоҳ наздида улуғроқ гуноҳдир. Фитна (алдаш) ўлдиришдан-да каттароқ гуноҳдир).

Яъни, Қурайш кофирлари уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилинганига қарши ҳужжат келтирадилар, шу ишни қоралаб гапирадилар. Аммо ўзларининг қилган жиноятлари уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилишдан кўра неча баробар оғирроқ гуноҳ эканлиги ҳақида лом-мим демайдилар.

﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

ибораси (۴) даги замирга эмас,

﴿سَبِيلِ اللَّهِ﴾

иборасига атф қилиняпти. Чунки мажрурга атф қилиниш учун жар қилувчи ҳарф такрорланиши лозим. Масалан, унинг ва Зайднинг ёнидан ўтдим, демоқчи бўлсангиз, унинг сўзига қўшилган жар қилувчи ҳарфни Зайд сўзига ҳам қўшишингиз шарт. Бу бир томондан. Иккинчи томондан оятнинг мазмуни ҳам

﴿سَبِيلِ اللَّهِ﴾

иборасига атф бўлиши кучлироқлигини кўрсатади. Шунда бу ердаги маъно Аллоҳнинг йўлидан ва Масжидул Ҳаромдан тўсиш бўлади. Шу маъно Аллоҳга ва Масжидул Ҳаромга куфр келтириш маъносидан кўра кучлироқ. Масжидул Ҳаромга куфр келтириш маъносидан кўра Масжидул Ҳаромдан тўсиш маъноси ҳақиқатга яқинроқ.

Шундай қилиб, бу оят уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилиш ҳаромлигига далилдир. Лекин уларнинг қилган ишлари, куфр келтиришлари, Аллоҳнинг йўлидан ва Масжидул Ҳаромдан тўсишлари, чиқараётган фитналари каттароқ ва мудҳишроқ гуноҳдир.

Пайғамбар ﷺ Ибн Ҳазраимий учун хун ҳақи – товон олиб, уни меросхўрларига берганлар. Чунки унинг ўлдирилиши уруш ҳаром қилинган ойда юз берган. Уруш ҳаром қилинган ойлarda жанг қилиш то бу ҳукм насх қилингунига қадар ҳаром бўлиб қолган. Бу ҳақда Худо хоҳласа, кейинроқ тўхталамиз.

4. Аллоҳ Таоло кофирларнинг мусулмонларга бўлган адоватлари нақадар қаттиқ эканини баён қиляпти. Улар то мусулмонларни динларидан қайтармагунларича уруш қилишда давом этаверадилар. Агар қўлларидан келса, албатта. Шундан

сўнг Аллоҳ ўз динидан қайтган ва шу ҳолида ўлган мусулмонларнинг оқибатини, уларнинг қилган амаллари ҳабата кетишини, гуноҳлари жуда катталигини, дўзахда абадий қолишларини баён қиляпти.

﴿حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ﴾

(то динингиздан қайтаргунларича). Бу ердаги то, ҳатто сўзи сабабни билдириб келяпти. Яъни, сизларни дининглардан қайтариш учун курашадилар.

﴿إِنِ اسْتَطَعُوا﴾

(Қўлларидан келса). Бу ерда шу ишга қодир бўлишлари эҳтимолдан узоқлиги ифодаланяпти. Масалан, сиз душманингизга унинг сиздан устун кела олмаслигига ишончингиз комил бўлгани ҳолда, агар енгсанг, мени йўқ қилиб юбор, дейсиз.

Бундан шу маъно келиб чиқадики, кофирлар ҳар қанча найранг ишлатмасинлар, ҳар қанча тил бириктирмасинлар, ҳар қанча курашмасинлар, ҳеч қачон мусулмонларни динидан қайтара олмайдилар. Шу билан бирга бу ерда кофирларнинг мусулмонларга нисбатан адовати қанчалар катталиги ҳам кўрсатилган.

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي

الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

(Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундай кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажақлар).

Бу оятда муртад бўлиб, кофир ҳолида ўлиб кетадиганларнинг аҳволи баён қилиняпти. Улар ҳақида икки иш юз беради:

а) Қилган амаллари ҳабата кетади. Муртад бўлишидан олдин қилган ҳамма амаллари ҳатто ҳаж қилган бўлса, шу қилган ҳажи ҳам ҳабата кетади.

б) У жаҳаннам ўтида абадий қолади. Чунки у кофир ҳолида ўлди.

Бу ерда Аллоҳ Таоло амалларнинг ҳабата кетишини муртад ҳолда ўлиш билан боғляпти, қайдляпти, дейилмайди. Чунки оят

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ﴾

деган гапнинг ўзигина эмас. Агар шунинг ўзигина бўлганда амалнинг ҳабата бўлишига муртад ҳолда ўлиш олиб борган бўларди. Лекин оятда

﴿وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

деган гап ҳам бор. Яъни, оятда муртад бўлиб, шу муртадлигида ўлган киши учун икки натижа кўрсатиляпти. Улардан бири амалнинг ҳабата кетиши бўлса, иккинчиси жаҳаннам ўтида абадий қолишдир.

Лекин агар кимдир муртад бўлсаю аммо ҳали ўлмаган бўлса, бундай кимсанинг ҳолатини Аллоҳ Таоло бошқа оятларда баён қилган:

﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾

– „*Кимки имонидан қайтса, унинг қилган амали беҳуда кетиши аниқдир*“.

[5:5]

﴿لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾

– „*Қасамки: агар муширик бўлсанг, албатта қилган амалинг беҳуда кетур!*“.

[39:65]

Бу гаплардан шундай маъно келиб чиқадики, муртад бўлган кишининг амали ҳабата кетади. Агар у муртад бўлмасидан олдин ҳаж қилган бўлса, кейин яна Исломга қайтса, унга янгитдан ҳаж қилиш вожиб бўлади.

Агар муртад бўлса ва шу муртадлигида ўлса, унинг амали ҳабата кетади ва ўзи жаҳаннам ўтида абадий қолади.

5. Бу оятнинг насх қилинганлиги ҳақида ҳам, насх қилинмаганлиги ҳақида ҳам бир қанча ривоятлар ворид бўлган. Рожиҳ гап шуки, бу оят яъни

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾

(Сиздан «шаҳри Ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир») ояти Тавба сурасидаги оят билан насх қилинган.

Бу оят Мадинага эндигина ҳижрат қилинган пайтларда Бадр жангидан олдин нозил бўлган. Шу билан уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилиш ҳаром бўлиб юрган. Фақат икки ҳолат бундан мустасно бўлган. Улар қуйидагилар:

а) Кофирларнинг ўзлари шу ойда уруш бошлаб қолсалар. Бунинг ҳукми

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ﴾

– „Уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Хурматлар (бузилса, роя қилинмаса) қасос (олинади)“.

[2:194]

оятда баён қилинган. Бу оятнинг мазмуни ҳақида юқорида айтиб ўтдик.

б) Жанг уруш ҳаром қилинган ойдан олдин бошланиб бўлган ва уруш ҳаром қилинган ой кирган пайтда ҳам давом этаётган, ҳали тугамаган бўлса. Бундай пайтда агар ҳарбий сиёсат жанг қилишни тақозо қилиб қолса, уни давом эттиравериш мумкин.

Бунга далил Макка фатҳи ва Хунайн жангидан кейин Пайғамбар ﷺнинг Тоифни қамал қилганларидир. Ўшанда Сақиф Тоифга чекиниб, ўша ерда қўрғонланиб олганди. Қамал пайтида уруш ҳаром қилинган ой кириб қолди, қамал эса давом этаверди.

Буни юқоридаги

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ﴾

– „Уруш ҳаром қилинган ой уруш ҳаром қилинган ой муқобилида бўлади. Хурматлар (бузилса, роя қилинмаса) қасос (олинади)“.

[2:194]

деган оятнинг тафсирида айтиб ўтгандик.

Шу икки ҳолатдан бошқа пайтда уруш ҳаром қилинган ойда ёки Ҳарамда жанг бошлаш ҳаром эди. Бунга мана бу икки оят далилдир:

﴿وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُفْتَلُوا فِيهِ﴾

– „Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжидул Ҳаром олдида урушмангиз!“.

[2:191]

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۗ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾

(Сиздан «шаҳри Ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир).

Бу ҳукм то Пайғамбар ﷺга Тавба сураси нозил бўлгунига қадар давом этди. У нозил бўлганидан кейин эса модомики, ҳарбий сиёсат тақозо қилар экан, Ҳарамда ҳам, уруш ҳаром қилинган ойда ҳам жанг қилиш жоиз бўлиб қолди.

Бунинг далили қуйидагича бўлади:

﴿بِرَأۡةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عٰهَدْتُم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۖ فَسِيحُوا۟ فِي ٱلْأَرْضِ
أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعٰجِزِي ٱللَّهِ ۗ وَأَنَّ ٱللَّهَ يُحْزِي ٱلْكَٰفِرِينَ﴾

– „*Эй мўминлар, ушбу) Аллоҳ ва Унинг найгамбари томонидан сизлар (ўзaro урушмаслик ҳақида) аҳд-паймон қилган мушрик кимсаларга ора очиқлик (эълонидир). (Эй мушриклар, уруш ҳаром қилинган) тўрт ой ичида ерда сайру саёҳат қилиб юраверинглар ва билинглари, сизлар Аллоҳни оғиз қилгучи эмассизлар – албатта Аллоҳ кофирларни расво қилгучидир*“ [9:1-2]

Шу оятнинг тақозоси билан мушрикларга тўрт ой муҳлат берилди. Шу тўрт ой ичида улар билан жанг қилилмади. Яъни, улар шу тўрт ой ичида тинч бўлдилар. Бу ишнинг шу тўрт ой билан қайдланиши, боғланиши шу тўрт ой чиқиб кетганидан кейин уларни ўлдириш жоиз, деган маънони англатади. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَإِذَا ٱنْسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحَرُمُ فَٱقْتُلُوا ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾

– „*Бас, қачон уруш ҳаром қилинган ойлар чиқса, мушрикларни топган жойингизда ўлдилингиз*“ [9:5]

Бу ердаги уруш ҳаром қилинган ойлар ҳар йили келадиган уруш ҳаром қилинган ойлар эмас, улар учун белгиланган муҳлатнинг ўтишидир. Яъни, ўтган оятда айтилган тўрт ойдир. Бунга далил шуки, уларга тўрт ой муҳлат берилди. Йилда эса уруш ҳаром қилинган кетма-кет келадиган тўрт ой йўқ. Шунинг учун бу ердаги тўрт ойдан мурод уларга берилган муҳлатдир. У айрим ривоятлардаги шаввол, зулқаъда, зулҳижжа ва муҳаррам бўладими ё зулқаъда, зулҳижжа, муҳаррам ва сафар бўладими ёки бошқа тартибдаги ойлар бўладими, фарқи йўқ. Улар ўша машҳур йил ойлари эмас. Ўша машҳур йил ойларида учтаси, яъни, зулқаъда, зулҳижжа ва муҳаррам ойлари кетма-кет келади. Улардан биттаси яъни, ражаб эса алоҳида ўзи якка келади. Демак, ўша машҳур йил ойлари кетма-кет келадиган ойлар эмас. Шунга кўра, бу ердаги маъно мана бундай бўлади: Белгиланган тўрт ойлик муҳлат тугаганидан кейин мушрикларни қаерда топсанглар ўлдилинглар. Демак, шу муҳлат тугаганидан кейин улар билан ҳамма жойда ва ҳамма вақт уруш қилиш мумкин бўлади.

Биз ҳамма вақт ва ҳамма жойда, дедик. Ҳамма вақт дейишимизга боис бу ердаги қайдланишнинг, боғлиқликнинг замонга доирлигидир.

﴿أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾

Муддат ўтиб, шу қайдланиш, боғлиқлик йўқ бўлганидан кейин улар билан ҳамма вақт жанг қилиш жонзга айланади.

Ҳамма жойда дейишимизга боис (حيث) сўзининг маконни ифодалашидир. Бинобарин, муҳлат тугаганидан кейин мушриклар билан ҳамма жойда жанг қилинаверади.

(حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) яъни, уларни қаерда топсанглар.

Энди

﴿وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقْتَلُوا فِيهِ﴾

– „Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжидул Ҳаром олдида урушмангиз!“ [2:191]

деган оят Ҳарамга хосдир,

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَشْهُرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ﴾

(Сиздан «шаҳри ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир).

деган оят уруш ҳаром қилинган ойга хосдир,

﴿فَإِذَا أَدْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحَرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾

– „Бас, қачон уруш ҳаром қилинган ойлар чиқса, мушрикларни топган жойингизда ўлдиригиз.“ [9:5]

деган оят эса ҳамма замон ва ҳамма макон учун оmdir, умумийдир ва ом, умумий маънодаги гап хосни, хусусий маънодаги гапни насх қила олмайди, деган гап ҳам бор.

Бу гап тўғри. Фақат бунинг учун омнинг далолати зонний, хоснинг далолати эса қатъий бўлиши керак. Бу ерда эса омнинг далолати ҳам қатъий бўляпти.

﴿حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾

Яъни, топган жойингларда.

﴿فَإِذَا أَدْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحَرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ﴾

Яъни, ўша тўрт ойлик муҳлат тугаганидан кейин. Уларни ҳамма пайт ўлдириглар. Чунки урушни тақиқловчи муддатнинг

белгиланиши шу муддат ўтиши билан уруш қилиш жоизлигини англатади. Оятнинг мафҳуми мана шу. Яъни, омнинг ҳам, хоснинг ҳам далолати қатъийдир ва бир-бирига зиддир. Хос олдин келгани, ом эса кейин келгани маълум бўлса, ҳали нозил бўлмаган омни хослапти, деб бўлмайди-ку. Шунга кўра, бу ерда модомики, ом кейин келган ва у далолати қатъий экан, демак у олдин келган хосни насх қилади. Мана шу насх тўғри ва рожиҳдир.

Ибн Аббос ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ шундай дейдилар:

«إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَهُوَ حَرَامٌ بِحَرَمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحَرَمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يُعْصَدُ شَوْكُهُ وَلَا يُنْفَرُ صَيْدُهُ وَلَا تُلْتَقَطُ لِقَطْنُهُ إِلَّا مَنْ عَرَفَهَا لَا يُخْتَلَى خَلَاهُ. فَقَالَ الْعَبَّاسُ: إِلَّا الْإِذْخِرَ فَإِنَّهُ لَقَبِيهِمْ وَلِيُوتِيَهُمْ. قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الْإِذْخِرُ»

«Бу шаҳар(да уруш қилиш)ни Аллоҳ осмонлару ерни яратган куниёқ ҳаром қилди. У(унда уруш қилиш) Аллоҳнинг ҳаром қилиши билан то қиёмат кунигача ҳаромдир. Унда уруш қилиш мендан олдин ҳам ҳеч кимга ҳалол қилинмаган. Менга ҳам фақат кундузидан бир соатгина ҳалол қилинди. У (Аллоҳнинг) ҳаром қилиши билан то қиёмат кунига қадар ҳаромдир. Унда тикон ҳам юлинмайди, ов ҳам қилинмайди, топилма (кимдир йўқотиб қўйган нарса) олинмайди. Магар ўша нарсани таниган, (кимнинг нарсаси эканини билган) одам олиши мумкин. Унинг хилват жойи ҳалол қилинмайди. Шунда Аббос: фақат изхирни – хушбўй қамишни юлиш мумкин бўлсин, чунки у уйлар учун ҳам, безак учун керак бўлади, деди. Пайғамбар ﷺ: (уни тасдиқлаб), **изхир бундан мустасно, дедилар**».¹⁰⁶

Бу ҳадисни Пайғамбар ﷺ ҳижратнинг саккизинчи йили Макка фатҳ этилган кунда яъни, Тавба сурасидаги ўша оят нозил бўлишидан олдин айтганлар. Бу оят ҳижратнинг тўққизинчи йилида нозил бўлган. Шунинг учун бу ҳадис юқорида айтиб ўтганимиздек, муҳкам ва насх қилувчи бўлиб келган Тавба сурасидаги оятга амал қилишга таъсир ўтказма олмайди.

⁽¹⁰⁶⁾ Бухорий: 2951. Муслим: 2412.

Бундан ташқари бу ҳадис Макка фатҳ этилганидан кейин Ислому диёрига айланганини, ширк ва унинг салтанати барҳам топиб, шу эътибор билан Маккада уруш қилиш ҳаром қилинганини ҳам англатади. Бу худди Пайғамбар ﷺнинг: **«Шу фатҳдан кейин энди ҳижрат йўқ»**, деган гапларига ўхшайди.¹⁰⁷ Яъни, фатҳдан кейин Макка Ислому диёрига айланди, Мадина билан бир хил бўлиб қолди, энди Маккадан Мадинага ҳижрат қилиш тўхтади. Лекин агар Макканинг воқеи ўзгарса, Ислому диёри бўлмай қолса, хилофат Аллоҳнинг изни ила Маккадан бошқа жойда барпо этилса, худди аввалгидек яна қайтадан Маккадан Ислому диёрига ҳижрат қилиш дуруст бўлаверади.

Бу ерда ҳам худди шундай. Пайғамбар ﷺ Макка фатҳ бўлиб, аҳолиси мусулмонлар бўлиб, Ислому диёрига айланганидан кейин унда уруш қилиш ҳаром бўлганини айтяпти. Шу тавсифдаги Маккада уруш қилиш қиёматга қадар ҳаромдир. Лекин агар Макканинг воқеи ўзгарса, у Ислому диёри бўлмай қолса, аҳолиси мусулмонлар бўлмай қолса, у ҳолда унда уруш ҳаром қилингани ҳақидаги бу ҳадис унга тушмай қолади. Негаки, бу пайтда ҳадисни татбиқ этиш воқеи ўзгарган бўлади.

Оятда гап ўзи Ислому диёри бўлган, аҳолиси мусулмонлар бўлган Макка ҳақида, шундай Маккада уруш ҳаром қилингани ҳақида боряпти. Ҳарамда ва уруш ҳаром қилинган ойда мушриклар билан жанг қилиш мавзусига келсак, айтиб ўтилган оят билан ҳадис ўртасида қарама-қаршилиқ йўқ. Чунки юқорида айтиб ўтганимиздек, Тавба сурасидаги оят Бақара сурасидаги оятни насх қилган.

6. Лекин Ҳарамда ва уруш ҳаром қилинган ойда мушриклар билан жанг қилишнинг шarti бор.

﴿فَإِذَا أَسْلَخَ الْأَشْهُرَ الْحَرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ ۚ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

– **„Бас, қачон уруш ҳаром қилинган ойлар чиқса, мушрикларни топган жойингизда ўлдирингиз, (асир) олингиз, қамал қилингиз ва барча йўлларда уларни кузатиб турингиз! Энди агар тавба қилсалар ва намозни тўқис адо қилишиб, закотни берсалар, уларнинг йўлларини тўсмангиз!**

(107) Бухорий: 2575. Муслим: 3468.

(Яъни улар билан урушишни бас қилингиз). Албатта, Аллоҳ мағфиратли, меҳрибондир“. [9:5]

а) Яъни, агар уруш одамларни Исломга киритиш ва Аллоҳнинг сўзини олий қилиш мақсадида қилинсагина жоиздир. Чунки тавба сурасидаги

﴿فَإِنْ تَابُوا﴾

(Энди агар тавба қилсалар) деган гап куфрни тарк қилсалар деганидир,

﴿وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ﴾

(Ва намозни тўқис адо қилишиб, закотни берсалар?), деган гап эса Исломга кирсалар деганидир. Бу ерда қисмни бутун маъносида қўллаш қондаси ишлатилляпти. Чунки қисм гоҳида бутунни англатади.

﴿فَخَلَوْا سَبِيلَهُمْ﴾

(Уларнинг йўллари тўсмангиз!). Яъни, жанг қилманглар. Бу ердаги шартнинг мафҳуми муҳолафасига ҳам амал қилинади. Яъни, агар улар тавба қилмасалар, намозни адо этмасалар, закотни бермасалар, бир сўз билан айтганда кофирликларида қолсалар, Исломга кирмасалар, олдиндан кофир бўлишлари ёки олдин мусулмон бўлиб, кейин диндан қайтган бўлишларидан қатъий назар, улар билан жанг қилинади.

Шунга биноан, Исломни ёйиш, Аллоҳнинг сўзини олий қилиш йўлидаги шаръий қоидаларга риоя қилинган ҳолда олиб борилган жанг йилнинг ҳамма ойларида жоиздир. Уруш ҳаром қилинган ойларда, ҳаром қилинмаган ойларда ҳам. Замон ҳақидаги гапимиз мана шу. Энди маконга келадиган бўлсак, худди шундай жанг ҳамма маконда ҳатто Ҳарамда ҳам жоиздир. Такрор айтамиз, агар мақсад Аллоҳнинг сўзини олий қилиш ва одамларни Исломга киритиш бўлса. Дейлик, Маккада ёки бошқа жойда муртадликлар кўпайиб, куфр ёйилган бўлса, ҳокимият кофирларнинг қўлига ўтган бўлса, бу ишни бартараф этиш учун, Маккани яна мусулмонлар қўлига қайтариш учун улар билан жанг қилинади. Ҳатто улар Ҳарамга беркиниб, қўрғонланиб олган бўлсалар ҳам, ҳатто уруш ҳаром қилинган ойлар пайти бўлса ҳам улар билан жанг қилинаверади.

б) Шу нарсани айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, агар Ҳарамга беркиниб, қўрғонланиб олган кофирлар ва муртадлар ўзларини ҳимоя қила оладиган куч бўлганларидагина яъни,

уларга нисбатан уруш воқеи тўғри келган пайтдагина улар билан жанг қилинади. Лекин агар улар якка шахслар ёки ўзини ҳимоя қила олмайдиган жамоалар бўлсалар, уларга нисбатан уруш воқеи тўғри келмайди. Шунинг учун улар билан жанг қилинмайди. Улар жазога тортиладилар. То таслим бўлгунларига қадар халифа уларнинг гирибонидан олади. Ё таслим бўладилар ёки жон таслим қиладилар.

Мана шуларнинг барчаси Ҳарамда ёки уруш ҳаром қилинган ойда биринчи бўлиб уруш бошлаш ҳақидаги гаплардир. Лекин агар уларнинг ўзлари уруш бошласалар, ёки уруш бошқа ойда бошланиб, уруш ҳаром қилинган ой кириб қолган бўлса, бундай пайтда жанг қилинавериши ҳақида юқорида айтиб ўтган эдик.

в) Шунга кўра, Ҳарамда ва уруш ҳаром қилинган ойда одамларни Исломга киритиш, душманнинг тажовузига барҳам бериш, муртадлар билан курашиш мақсадидагина жангни биринчи бўлиб бошлаш мумкин. Бу маъно мана бу оятдаги шартнинг мафҳумидан келиб чиқади.

﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾

– „Энди агар тавба қилсалар ва намозни тўқис адо қилишиб, закотни берсалар, уларнинг йўлларини тўсмангиз! (Яъни улар билан урушшини бас қилингиз)“.

[9:5]

Ҳарамда ва уруш ҳаром қилинган ойда юқоридагилардан бошқалар билан жанг қилиш, масалан, мусулмонларнинг ўзлари билан жанг қилишлари, бир-бирларига хавф солишлари, зулм қилишлари Аллоҳнинг шариатида жуда катта жиноятдир, жуда катта гуноҳдир. Бундай гуноҳга нисбатан Исломда жуда қаттиқ жазо берилади. Бир гуноҳнинг бошқа жойда содир этилишидан кўра Ҳарамда ёки уруш ҳаром қилинган ойда содир этилиши уни янада оғирлаштириб юборади.

Ҳарам ва Масжидул Ҳаромнинг ҳурматини поймол этиш Аллоҳнинг динида жуда-жуда катта гуноҳдир.

﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظَلَمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾

– „Ва кимки у жойда зулм-зўравонлик билан йўлдан чиқмоқчи бўлса (буларнинг ҳар бирига) аламли азобдан тотдириб кўюрмиз“.

[22:25]

﴿مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ﴾

– „Улардан тўрти уруш ҳаром қилинган (ойлар)дир. Мана шу ҳақ диндир (яъни, ҳақ ҳукмдир). Бас, бу ойларда (урушни ҳалол деб жанга кириб) ўзларингизга зулм қилмангиз!“ [9:36]

Бошқа жойда ҳаром бўлган нарса бу ерда янада каттароқ ҳаромдир.

Бошқа жойда жиноят ҳисобланган иш бу ерда янада каттароқ жиноятдир.

Бошқа жойда зулм ҳисобланган иш бу ерда янада каттароқ зулмдир.

7. Аллоҳ Таоло ўша уруш ҳаром қилинган ойда Абдуллоҳ ибн Жаҳш ва унинг гуруҳи қилган ишларни кечирди ва кофирларга қарши ҳужжат келтириб, уларнинг қилган ишлари, куфр келтиришлари, Аллоҳнинг йўлидан ва Масжидул Ҳаромдан тўшишлари, одамларни диндан қайтариш учун фитналар уюштиришлари бу гуруҳ қилган ишга нисбатан бир неча баробар оғирроқ гуноҳлигини баён қилди.

Аллоҳ Таолонинг Абдуллоҳ ибн Жаҳш ва унинг гуруҳини кечирганига қуйидагилар далилдир:

а) Аллоҳ Таолонинг мана бу гапи:

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَنَّهُدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوَلَيْكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ

اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

– „Имон келтирган, (ватанларидан) ҳижрат қилган, Аллоҳ йўлида курашган зотлар — ана ўшалар Аллоҳнинг раҳматидан умидвордирлар. Аллоҳ мағфират ва раҳм-шафқат қилгувчидир“. [2:218]

Бу оят улар ҳақида нозил бўлган. Оятда Аллоҳ уларни мақтаган, мўмин, муҳожир, Аллоҳнинг йўлидаги мужоҳид, қилган ишидан фақат Аллоҳнинг раҳматинигина умид қиладиган мухлис, деб тавсифлаган. Кейин эса оятни Ўзининг уларни кечириши ва Ўз раҳматига олиши билан якунлаган.

б) Пайғамбар ﷺнинг улар олиб келган ўлжаларни ва икки асирни қабул қилишлари. Пайғамбар ﷺ то мана шу муборак оят нозил бўлгунига қадар бу ишни тўхтатиб қўйгандилар. Чунки уларнинг уруш ҳаром қилинган ойда жанг қилганларидан рози бўлмагандилар.

Пайғамбар ﷺнинг улар олиб келган ўлжаларни қабул қилишлари Аллоҳ Таолонинг уларни кечирганига ва қилган амалларини қабул қилганига далилдир.

Аллоҳ Таоло бу муборак оятни Ўзининг уларни кечирганини баён қилиш ва уларни мақташ билан якунляпти.

﴿أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

– „Ана ўшалар Аллоҳнинг раҳматидан умидвордирлар. Аллоҳ мағфират ва раҳм-шафқат қилгувчидир“. [2:218]

МУНДАРИЖА

Биринчи пора, иккинчи қисм, тўртинчи чорак.....4	
﴿وإذ ابتلى إبراهيم...عهدي الظالمين﴾ (124) тафсири..... 7	
﴿وإذ جعلنا البيت...والركع السجود﴾ (125) тафсири 9	
﴿وإذ قال إبراهيم...وبئس المصير﴾ (126) тафсири 13	
﴿وإذ يرفع إبراهيم...العزيز الحكيم﴾ (127-129) тафсири 15	
﴿ومن يرغب...عما كانوا يعملون﴾ (130-134) тафсири..... 19	
Иброҳим дини ҳақида 21	
﴿وقالوا كونوا هودا...ونحن له عابدون﴾ (135-138) тафсири..... 26	
﴿قل أتحاجوننا...عما كانوا يعملون﴾ (139-141) тафсири..... 31	
Иккинчи пора, учинчи қисм 36	
Иккинчи пора, учинчи қисм, биринчи чорак..... 37	
﴿سيقول السفهاء...إنك إذا لمن الظالمين﴾ (142-145) тафсири 41	
﴿الذين آتيناهم...ولعلكم تهتدون﴾ (146-150) тафсири..... 54	
﴿كما أرسلنا فيكم...ولا تكفرون﴾ (151-152) тафсири 59	
﴿يا أيها الذين آمنوا...وأولئك هم المهتدون﴾ (153-157) тафсири 61	
Сабр ҳақида 64	
Иккинчи пора, учинчи қисм, иккинчи чорак 68	
﴿إن الصفا والمروة...فإن الله شاکر عليم﴾ (158) тафсири..... 71	
﴿إن الذين يكتمون...هو الرحمن الرحيم﴾ (159-163) тафсири..... 76	
﴿وإن في خلق السماوات...لقوم يعقلون﴾ (164) тафсири 79	
﴿ومن الناس من...وما هم بخارجين من النار﴾ (165-167) тафсири 82	
﴿يا أيها الناس...إن الله غفور رحيم﴾ (168-173) тафсири 87	
﴿إن الذين يكتمون...لفي شقاق بعيد﴾ (174-176) тафсири..... 93	
Иккинчи пора, учинчи қисм, учинчи чорак 98	
﴿ليس البر...وأولئك هم المتقون﴾ (177) тафсири 101	
﴿يا أيها الذين...لعلكم تتقون﴾ (178-179) тафсири 105	

﴿كتب عليكم.....الله غفور رحيم﴾	тафсири.....	111
﴿يا أيها الذين آمنوا.....ولعلمكم تشكرون﴾	тафсири.....	117
﴿وإذا سألك عبادي.....لعلمهم يرشدون﴾	тафсири.....	129
Дуо ҳақида.....		130
﴿أحل لكم ليلة.....لعلمهم يتقون﴾	тафсири.....	136
﴿ولا تأكلوا.....وأنتم تعلمون﴾	тафсири.....	141
Иккинчи пора, учинчи қисм, тўртинчи чорак.....		144
﴿يسألونك عن الأهلة.....لعلمكم تفلحون﴾	тафсири.....	147
﴿وقاتلوا في سبيل الله.....إلا على الظالمين﴾	тафсири.....	151
﴿الشهر الحرام.....إن الله يحب المحسنين﴾	тафсири.....	165
﴿وأتوا الحج والعمرة.....أن الله شديد العقاب﴾	тафсири.....	169
﴿الحج أشهر.....إن الله غفور رحيم﴾	тафсири.....	180
﴿فإذا قضيتم.....والله سريع الحساب﴾	тафсири.....	189
Иккинчи пора, биринчи қисм.....		192
Иккинчи пора, тўртинчи қисм, биринчи чорак.....		193
﴿واذكروا الله في أيام.....إليه تحشرون﴾	тафсири.....	196
﴿ومن الناس من يعجبك.....والله رؤوف بالعباد﴾	тафсири.....	201
﴿يا أيها الذين آمنوا.....وإلى الله ترجع الأمور﴾	тафсири.....	207
﴿سل بني إسرائيل.....بغير حساب﴾	тафсири.....	216
﴿كان الناس أمة.....ألا إن نصر الله قريب﴾	тафсири.....	220
﴿يسألونك ماذا.....فإن الله به علم﴾	тафсири.....	225
﴿كتب عليكم.....والله غفور رحيم﴾	тафсири.....	230

